

Є. Маланюк

*Євген Маланюк
на сніданні
про вибори*

1936-1968

НОТАТНИКИ

Радн бекоро чидоро
1) Не видунуворе меал
Еврену, аме Евренон
(мфера м зом консервонум,
аво Ефрон, аво Ефрон)

2) Не преидунуворе сувов
ка "перекладрук"
крене сувов умарат
медуну, а
знакуну.

Дуре -
Варор то чидоро,
50 в ом сувов каорн зме

Е. Каватон

Євген Маланюк

Нотатники

(1936–1968)

*Біографічний нарис, вступні статті,
підготовка текстів, упорядкування та примітки
Леоніда Куценка*

Київ, 2008
видавництво «Темпора»

ББК 83.3 (4Укр)-8
УДК 821.161.2-94 «1936/1968» Маланюк
М 18

Зміст

У виданні подаються нотатки та щоденникові записи з робочих зошитів та записних книжок відомого українського поета, історіософа та культуролога Євгена Маланюка (1897–1968). Історична доля України, осмислення причин наших поразок та невдач, спогади дитинства, ескізи творчих задумів, надзвичайно потужний потік думок, висновків, прогнозів, пророцтв, гіпотез – як продовження поетового діалогу із собою, з епохою, з рідною землею.

Книга розрахована на широкое коло читачів.

Редактор: Ірина Давидко
Дизайн та верстка: Марія Шмуратко
Обкладинка: Микола Койдан

Євген Маланюк

М 18 Нотатники (1936–1968): *Документально-художнє видання*. – К: Темпора, 2008. – 336 с.
ISBN 978-966-8201-39-4

У фотододатку використано матеріали з архіву поета, що зберігається в родині його сина Богдана Маланюка в Празі, з архіву Є. Маланюка в УВАН у США, архіву упорядника.

Упорядник висловлює щиро вдячність родині Богдана Маланюка за передані для опрацювання «варшавські зошити» поета, президентові УВАН у США професорові Олексі Біланюку за надану можливість працювати з архівом Є. Маланюка та співробітникам Академії Оксани Радши і Тамарі Скрипці.

ББК 83.3 (4Укр)-8
УДК 821.161.2-94 «1936/1968» Маланюк

Декілька необхідних слів про упорядника	6
«І спомину непроминуча кара...»	10
Варшавські зошити	28
Сірий зошит	35
Чорний зошит	43
Сірий зошит	54
Нью-йоркські нотатники та записники	60
Примітки	239
Фотододаток	323

ISBN 978-966-8201-39-4

© Є. Маланюк, 2008
©Темпора, 2008

Де кілька необхідних слів про упорядника

На початку 1990-х років упорядник цих «Нотатників» Леонід Куценко, який тоді тільки-тільки почав вивчати спадщину Євгена Маланюка, написав майже ностальгійно: «Десять ще чекають дослідників письменникові архіви». Йому, мабуть, тоді й не уявлялося, що ті архіви чекають у далеких краях саме на нього, літературознавця з Кіровограда! Проте «закоханість» у Маланюка і веління внутрішнього імперативу були настільки сильними, що за якихось півтора десятка років Леонід устиг «накопати» цілі гори архівного матеріалу, пов'язаного з життям та творчістю поета. Дослідницькі дороги повели його в Чехію, де відбулося знайомство з Богданом Євгеновичем Маланюком, сином нашого видатного митця, у Варшаву, зрештою – у Сполучені Штати, до Нью-Йорка, де на 100-й street знаходиться Українська вільна академія наук, а в ній – архівні сховища. Леонід завжди із вдячністю згадував тих, хто сприяв йому в роботі з фондами УВАН, передусім – Тамару Скрипку та Оксану Радиш, які й справді доклали чимало зусиль, аби архів Є. Маланюка зміг повернутися в Україну.

Вийшло так, що тоді, навесні 2000-го, ми були в Нью-Йорку поруч я працював у Колумбійському університеті над матеріалами В. Винниченка, А. Куценко ж аркуш за аркушем перебирав

і копіював архів Є. Маланюка. У книзі, яку Ви тримаєте в руках, – частина того, що було тоді опрацьовано дослідником: «Нью-Йоркські нотатники та записники» («Варшавські зошити з празького архіву» передав А. Куценку Богдан Маланюк).

На жаль, Леоніду Васильовичу не судилося побачити щоденникові записи Є. Маланюка у вигляді книжкового видання. 22 грудня 2006 року він трагічно загинув під колесами автомобіля у своєму рідному Кіровограді, маючи неповних 54 роки від роду.

Точкою відліку в його літературознавчій роботі стали, по суті, дві невеличкі книжечки, видані в Кіровограді, – «Боян степової Елади» (1993) та «Благословенні ви, сліди...» (1995). А. Куценко на той час уже «захворів» Маланюком. Сталося це десь у другій половині 1980-х, коли брат Леоніда привіз йому зі Сполучених Штатів кілька збірок поета-емігранта. Прочитане вразило. Думаю, не останню роль у раптовому зародженні дослідницького інтересу відіграла й та обставина, що Маланюк виявився земляком Куценка: від Новоархангельська, малої батьківщини поета, до села Вільхового, звідки родом Леонід, не так і далеко. Вільхове – це землі нинішнього Ульянівського району на Кіровоградщині, частина тієї самої степової Елади, гарячий подих якої вчувається в поетичних візіях Євгена Маланюка.

Власне, для Леоніда то було щось більше за «дослідницький інтерес». Я переконаний, що все починалося із захвату, з майже інтимного прочування поезії Маланюка, її духу, з радісного внутрішнього голосу: «Це – моє!» Але не менш важливим був і ще один – прагматичний – чинник: відкривши для себе Маланюка, А. Куценко збагнув, наскільки важливим є цей поет і мислитель для України, яка тоді, на переломі 1980–1990-х років, дедалі голосніше заявляла про свої державницькі прагнення. Усе мовби повторювалося: на очах Леоніда відбувалося щось подібне до того, що було частиною молодості Євгена Маланюка, воїна Української Народної Республіки. Одкровення поета, його гнів, любов, відчай були близькі й зрозумілі, адже те, чим жив він, збігалося і з нашими настроями, думками, сумнівами, прагненнями. Україна початку 1990-х виявилася

на диво схожою на Маланюкову Україну. Зрозуміло, що Леонідові хотілося виповісти іншим те, що вже відкрилося йому самому, зробити Євгена Маланюка учасником перетворення України зі «степової Еллади», радянської республіки – на вільну і сильну державу.

І він чимало встиг. Головним підсумком багаторічної праці стало дослідження «Domiņus Маланюк тло і постать» (Кіровоград, 2001; друге – доповнене видання – Київ, 2002), яке лягло в основу докторської дисертації Л. Куценка. А крім того, була ще ціла серія невеликих за обсягом книжок, цінних скрупульозним вивченням «локальних» маланюківських сюжетів: «Свантеліє чужих піль. Подорож до двох вигнанців» (разом із В. Панченком, 1996), «„Ні, вже ніколи не покаюся...“ Євген Маланюк історія ісходу» (1997), «Так розчахнулось дерево родини...» (1999), «„Як перший пелюсток весни...“ Інтимна лірика Є. Маланюка. Три обраниці поетової музи» (2000), «Євген Маланюк дорогами втрат і сподівань» (2002), «Князь духу» (2003), «„І спомину непроминуча кара...“ Євген Маланюк: подорожі Україною 1926–1943» (2006). Виступав Леонід Куценко і як публікатор невідомих (або ж маловідомих) поезій Є. Маланюка (наприклад – його нездійсненої збірки «Чорні вірші» – журнал «Вежа», 1996, №2), упорядник книг «Євген Маланюк. Невичерпальність» (два видання в Києві – 1997, 2001) та «Євген Маланюк. Поезії з нотатників» (2003). Цього переліку цілком досить, щоб оцінити не тільки значний обсяг зробленого, а й наукову вагу Куценкових студій. Євгену Маланюку, погодьмося, пощастило на такого цілеспрямованого й сумлінного дослідника-земляка (до слова кажучи, «через» Маланюка Л. Куценко виходив і на інші постаті, про які він також писав як дослідник, – у цьому сенсі варта доброї згадки його книга 2006 року «І вічність на каміннях Праги...», в якій уміщено розвідки про Ю. Дарагана, Н. Лівіцьку-Холодну та М. Чирського).

Йому мріялося про видання багатотомника Є. Маланюка – і він був готовий до такої роботи.

Опрацювання нотатників поета, здається, далось Леоніду найважче, адже розшифрування записів, зроблених часом зовсім

принагідно, – річ виснажлива, так само, як і коментування Маланюкових думок, висловлених «для себе», а не для інших, отже – нерідко вкритих пеленою загадковості, непроясненості. За цією працею й застав Леоніда день зимового сонцестояння, який виявився в його житті останнім. До крапки залишалось зовсім-зовсім мало...

Володимир Панченко

«І спомину непроминуча кара...»

Досі пам'ятаю, так, ніби це було вчора, враження від першого знайомства з томиком вибраних поезій Євгена Маланюка, що стало для мене відкриттям його творчості. З того першопрочитання закарбувався в пам'яті Маланюків «Ісход» (1923) з болючим осмисленням прощання з Батьківщиною:

*Не забути тих днів ніколи:
Залишали останній шмат.
Гуркотіли й лякалися кола
Під утомлений грім гармат.*

*Налітали зловісні птахи,
Доганяли сумний похід,
А потяг ридав: На Захід... На Захід...
На захід...
І услід — реготався Схід.*

*Роззявляв закривавлену пащу,
П'яний подих нудив, як смерть.
Де ж знайти нам за Тебе кращу
Серцем, повним Тобого вщерт?*

Уже згодом, як займався дослідженням долі та творчості поета, кожен його рядок, кожне слово наповнилося мені драматичним змістом. Так, ніби це я був свідком тих десяти листопадових днів 1920 року, коли військо УНР давало останні бої на рідній землі, аж до фатального 21 листопада, коли найвідданіші, найхоробріші воїни української армії змушені були перейти Збруч, по якому тоді проходив кордон з Польщею, аби здатися полякам. Згодом Маланюк буде писати: «Там ті криваві листопади...» Бо за рік перед тим, 22 листопада 1919 р, рештки Української армії залишили Проскурів, що засвідчило повну поразку війська УНР. А через рік після згаданого перетину Збруча, в 1921 році, остання спроба збройних змагань за Українську Державу завершилася трагедією Базару та розстрілом 22 листопада 359 вояків армії УНР — учасників Другого Зимового походу. Хоч був в історії нашої держави ще й четвертий листопад — 2004 року, і знову-таки 21-ше, коли нам вдалося нарешті переорієнтувати фатальну закованість того числа й здобути найважливішу перемогу над собою, вийшовши на майдани наших міст і містечок. Ми тим самим віддали борг минулим поразкам наших предків, щоб розпочати нарешті будівництво Української Держави в Україні.

Але повернімося в листопад 1920-го, коли о вісімнадцятій годині війська отримали наказ разом з Урядом залишити Україну. Ось як про це через роки згадував Євген Маланюк в одному з рукописів 1940 року, що дивом зберігся в родині його сина Богдана в Празі: «...І пригадується найстрашніше. Безнадійно імлістий листопадовий день над Збручем. День, коли армія — згідно з якимсь там параграфом «міжнародного» права — віддавала зброю.

Востаннє гупали ще наші гармати, щоб за годину збільшити могильну купу мертвого заліза по другим боці трагічної річки. Востаннє йшла до атаки, забезпечуючи обеззброєння своєї армії, найжачена шаблями наша кіннота, щоб за хвилину нашвидку докинути їх до спільної зброєвої могили... Було щось несамовито страшне в тім добровільнім роззброєнні, щось

значно гірше від звичайного обеззброєння поконаних і щось дуже близьке до страшної процедури деградації вояка. Це був символ якби прилюдного позбавлення народу його мужькості. І — щонайтрагічніше — вояки в більшості були свідомі справжнього сенсу події: якийсь юнак плакав вголос, не стидяючись, як жінка; хтось гарячий і лихий на все — дзвінко ламав гнучку крицю і з міцним прокльоном кидав уламки в Збруч; хтось побожно цілував святе залізо, прощаючись з ним, як з нареченою. А багацько — уникало дивитися у вічі і похмуро-нетерпляче чекало на кінець махабричної церемонії.

Хто пережив той день 21 листопада 1920 року, той не міг би за жодну ціну пережити його вдруге. І хтозна? — чи, опинившись у тій ситуації ще раз, не знайшов би він іншого, менш жахливого і більш простого виходу з неї.

Голодний крик «зброї» — з короткими перервами позірною доситю — протинав всі три роки воєнної нашої боротьби, щоб вреітти захлинутися спазмою муки добровільного віддання зброї, вистражданої, часто здобутої в бою і боем освяченої.

Ще раз наголошу — покидали рідну землю найкращі, найсвідоміші, найвідданіші ідеї державності люди. Вони ще не знали тоді, що прощалися з Батьківщиною назавжди, що це їм випаде архіскладне завдання — стати політичною еміграцією і творити Україну у вигнанні.

Не знав цього й автор «Ісходу», не знав, що йому ще довго буде снитися «синя Синюха і верби над плесом, / Вольний вітер Херсонщини, вітер-дудар...» У поетичному світі Євгена Маланюка Вона — Україна — бачилася майже виключно крізь призму реалії малої батьківщини митця:

А дець Вона — не знаю чим! — живе:
Архангород, Синюха, Скаліве,
Торговиця... І над розлогим степом
Таке ясне херсонське наше небо.

І, може, не випадково. Можливо, це поетова підказка нам, де шукати ключ до розгадки таємниці його творчої особистості. Позаяк за ностальгійно-романтичним образом «завірюхи херсонських вишень» він побачив і «сліту і рабську кров» «невільників злидених». Тож розмову про непросту долю Маланюка варто розпочати з розмірковування над феноменом його місценонародження.

Архангород, Синюха, Торговиця — це орбіти світів поетового дитинства. Чарівний край південного українського степу, де скелястий кряж ще колись у давнину перетяла кришталево-чистої води річка Синюха. Батьківська хата стояла над плесом річки, очима дивлячись на містечко Торговицю, що вчепилося хатами в правий берег Синюхи. А обидва береги з'єднував купол бездонного неба. Власне, уже оцей світ «землі, коханої так палко», «що в ній, що не верства, то — балка, / А там — байрак, а там — горби могил / І хмари-велетні, і синій небосхил» був співтворцем поета. Степова Синюха протягом століть була свідком змагань нашого народу за волю, його перемог і поразок. Торговиця свого часу була резиденцією кошового отамана Сірка, потім на довгі півтора століття разом із Правобережжям відійшла до Польщі. Поетів Архангород був покорадонням Гетьманщини і Дикого поля, Запоріжжя і Польщі. Згодом поет назве той шматок землі «степовим прокляттям» українського народу, «географічним протягом», а ми пізніше — українським Вавилоном, який щедро відлунився в поетовому родоводі. Його дід по батьківській лінії — Василь — з українського козацького роду, баба мала молдавське коріння. Дід по материнській лінії походив з чорногорських військовиків-переселенців у часи Нової Сербії, а баба — родом полька.

У невеличкому біографічному нарисі «Уривок з життєпису» (1957), написаному на замовлення мюнхенської «Літературної газети», поет згадував дідову хату, де жили на дві половини — дідову й батьківську. У першій «витав дух віків, старовинного побуту, тисячолітніх звичаїв та обрядів, свідомого, так скажу, «україноцентризму». Хата батьків плідно поєднала традиції

старовинних дворянських гнізд з «*клавесинами й дагеротипами, сентиментальними романами й романсами*», що їх принесла із собою матір поета, та народжувану традицію української інтелігенції (її уособлював поетів батько), яка прагла змін, марила освітніми й культурними проектами. Лише нещодавно вдалося знайти посутній штрих до біографії Филимона Васильовича Маланюка. В одному з листів до директора музею-архіву УВАН у США В. Міяковського Є. Маланюк пише, що його батько мав п'ять класів гімназії, що на той час було неабиякою освітою для провінційного Новоархангельська. На жаль, не вдалося знайти слідів Филимона Маланюка — гімназиста ні в архівах Єлисаветградської гімназії, ні значно ближчої до Новоархангельська — Златопільської. Тим часом кортить уперше висловити гіпотезу, що навчався поетів батько таки в Златопільській чоловічій гімназії. Та не закінчив її, бо сподобалася йому гімназистка сусідньої (через парк від чоловічої) жіночої гімназії Гликерія Стоянова, батьки якої мешкали в містечку, що свого часу було столицею Нової Сербії. Поет згодом буде згадувати, що його батько вкрав маму, яка вже була заручена з якимсь поручником...

У тій хаті над Синюхою й народився на світ перший син у Филимона та Гликерії Маланюків. Сталася ця подія 21 січня 1897 року, отже, 1 лютого нового стилю*. Йому випало коротке дитинство в родині, бо батьки, свідомі доконечної потреби в освіті для дітей, відправили дев'ятилітнього Євгена до Єлисаветграда, до земського реального училища. Для хати й родини залишалися свята й літні канікули, може, тому в поезіях Є. Маланюка така болюча туга за Синюхою, хатою, вишнями, бо плакала вона ще в часи його учнівства. Вона запекалася на все його життя, інколи приходячи в поезії і сни ніби реальними,

* Євген Маланюк святкував свій день народження 2 лютого, хоч насправді народився 1 лютого, оскільки у XIX столітті різниця між старим і новим стилем становила 12 днів.

але містичними видіннями повернення у світ дитинства. Як у поемі «Побачення», коли уві сні отаман Василь Тютюнник малюватиме перед поетом картину зустрічі з рідними:

Її нема.

*Ви розумієте — н е м а є смерті.
Коли ж настане визначений час —
Імлистий день, у листопаді, в лютім,
Пручитьсь серце, помилившись в ритмі,
І, поки залунає гострий крик
І скляну тишу на скалки розіб'є,
І спізниться вже непотрібний лікар, —
Ви будете далеко.*

Там, де літо

*Ще все триває пахоцями липня
І квітне невечірній день дитинства
Над синім сріблом степової річки,
Лямованої легким злотом верб.
Ви йтимете так, як колись вертались
Із школи десь на свята. Ще здалека
Побачите акації і дім,
Штахети жовті, фіртку...*

І назустріч

*Вам вийдуть — Ви вже ясно пізнаєте:
Високий — дід в святочному жупані,
При ньому — бабуся в хустці старовинній,
Ще далі — батько в сірому жакеті
І, врешті, разом з братом, — Ваша мати,
Усміхнена й заплакана разом.*

*Але — то сльози радості по довгій,
Ах, як же довгій і гіркій розлуці.*

VIII. 1939.— VIII. 1941.

Але ми не поспішатимемо залишити Новоархангельськ, бо й у ті скупі приїзди Євгена містечко зіграло винятково важливу роль у становленні його як поета. Їх було кілька гімназистів на містечко, і воно пишалось своїми найкращими дітьми. А Євген Маланюк взагалі став улюбленцем містечкової духової та станової еліти. Він незмінно виступав на дитячих виставах, що влаштовувалися на Різдвяні та Великодні свята, декламував, а згодом читав власні поезії. У старших класах, захопившись живописом, ходив на етюди з містечковим художником Волокодіним, товаришував з місцевим поетом Давидом Верхоглядом. Місцева знать – пани Грохольські, Непокойчицькі – підтримували й заохочували своєю увагою обдарованого юнака. Так формувалася творча публічна особистість з відповідальністю перед родиною, перед містечком. Ще юнаком Є. Маланюк для себе визначив, що він стане «видатним художником, поетом». Хай цей спогад у щоденниках має інший контекст, але безсумнівною була свідомість вибору і те, що до цього його стимулювала родина, містечкова еліта, а ще епоха «Мира искусств»...

Епоха «срібного віку» російської поезії, модернових пошуків у живописі, архітектурі, епоха культу знань вже докотилася й до провінційного Єлисавета, коли там з'явився учень підготовчого класу земського реального училища. Образ міста формувався тоді маленькими архітектурними шедеврами двох його головних вулиць – Двірцевої та Великої Перспективної, які не перестають захоплювати й сьогодні. На сценах міського театру та Громадського зібрання виступали М. Заньковецька, М. Садовський, П. Саксаганський, Мамонт Дальський, В. Петіпа, П. Цесевич, О. Калмановський, М. Бочаров, А. Боначич. Місто було п'ятим у Російській імперії за кількістю здійснених у ньому виставок художників-передвижників. 1913 року на 41-й виставці серед 150 картин, що експонувалися в Єлисаветграді, були полотна Рєпіна, Полєнова, Волкова, Маковського, Констанді, Кузнецова та інших. Нарешті, майбутньому поетові випало навчатися в одній з найкращих

технічних гімназій Російської імперії. Училище мало потужні гуманітарні традиції. У його стінах працювали відомі на всю Росію рисувальні класи, була неймовірно багата археологічна колекція, працював дитячий оперний театр... Євген бере участь у «літературно-музикально-танцевальних» вечорах, відвідує рисувальні класи Ф. Козачинського, здобуває першу поетичну славу, пізнає перше юнацьке кохання... Утім, точнішим і повнішим у характеристиці юного поета-гімназиста був він сам у поезії «Портрет» (у першій редакції-реконструкції була назва «Автопортрет» і дата – 1911–1913 роки):

*Лицо мое — о, жуткие черты
Невиданной эпохи кондотьера!
В них странствий ритм, пугающая мера,
Как грешных души застывшие мечты.
На лбу волос тяжелая портьера.
Под нею светит дивная звезда —
То гений зла или слепая вера?
И вечера двух глаз, и алчные уста.
Пусть угадает Мунк и кистью жутко-серый
Начертит вопль лицо одевших черт,
Постигнет этот дьявольский концерт
Бровей и глаз, и гения, и веры,
Ноздрей и рта. О, символы-примеры,
Последних агоний предчувствие и — смерть.*

Коли Євген закінчував шостий клас, померла його мати. Сьомий клас був випускним, і треба було робити вибір майбутнього. Викладач живопису, випускник Петербурзької академії мистецтв Феодосій Козачинський рекомендував учитися далі живопису. Батько був категорично проти і радив політехнічний інститут... Але сталося так, що 1914–1915 навчальний рік Євген Маланюк провів удома та в Єлисаветграді, підробляючи репетиторством.

До політехніки він збереться вже 1915 року, але його плани порушить Перша світова війна. Осінь він проведе в Київській військовій школі, яку згодом буде із вдячністю згадувати, а в січні 1916 року для прапорщика Маланюка розпочнеться війна довжиною у шість наступних років. Він буде зразковим офіцером російської армії, ростиме у званнях і посадах, його 1-ша кулеметна рота буде найкращою в 2-му Туркестанському стрілецькому полку... А наприкінці 1917 року, коли здеморалізована російська армія переживала агонію, поручник Маланюк отримав наказ з'явитися до начальника штабу дивізіону полковника полтавчанина Є. Мешковського. Його наказ був простий і зрозумілий: «На Київ!», отже, в українську армію.

Начальник дислокаційної частини оперативного штабу армії УНР, ад'ютант начальника оперативного штабу, а згодом начальника штабу Дієвої армії, і коротко – командувача армії В. Тютюнника, далі – бойовий офіцер української армії. Мабуть, за щасливої розв'язки наших визвольних змагань оце все, що було б записано до послужного списку старшини Маланюка. Але ці три роки війни були для молодого старшини ще й школою національного зростання, національного самоусвідомлення. Він був штабним офіцером, бачив війну за Державність очима В. Тютюнника, Є. Мешковського, М. Капустянського, О. Удовиченка, зрештою, і С. Петлюри. Він пережив з військом усі метаморфози української влади в тричі нашому Києві й у вагонах Директорії. Він увібрав у себе те знання, і воно щедро повернеться історіософськими роздумами його поезій, статей та есеїв.

Це вже згодом Є. Маланюк скаже, що в таборах інтернованих у Польщі закінчиться романтичний етап самоусвідомлення й наступить час для національного, політичного, духовного та естетичного самовизначення. І це дійсно так. Розмірковуючи сьогодні над феноменом Празького поетичного гуртка, переконаюся, що він був би неможливим без українських таборових республік Польщі. Без Каліша-Щипйорна, де виростили поетами

Ю. Дараган та Є. Маланюк, без Тарнова, де формувалися Ю. Липа і Н. Ливицька...

Найголовнішим здобутком нашого вимушеного полону була висока організованість української еміграції, що згодом обернулася її новою якістю – національно-політичним характером. У перше триріччя таборового життя еміграція виробила благородну мету – творити духовну державу, яка політично не вдалася в Україні. Відповідно, визріває ідея політичної праці як головного знаряддя творення України у вигнанні. Цікаво простежити еволюцію Маланюкового доростання до усвідомлення своєї самореалізації у сфері духовної культури в ім'я України. Спершу шалена публіцистична праця, яка мимоволі виказувала бажання автора вибитися в діючі політики. Проте «старше покоління» цілковито «приватизувало» право на політику. Тим часом публіцистика дала митцеві відповідь не лише на питання, чому ми програли війну за Державність, хто винен у тому, але й на головне питання – а що мушу робити я сам. Очевидно, відповідь для себе поет виклав у рефераті «Зброя культури», а теоретичне обґрунтування його самовизначення як творчої особистості відбулося на сторінках «Думок про мистецтво» (1923).

Саме весну–літо 1923 р. можна вважати часом, коли Євген Маланюк остаточно стверджується як український поет-історіософ. У таборах буде підготовлена його перша збірка поезій «Гербарій», якій випаде побачити світ лише 1926 року, буде праця в кількох часописах і редагування журналу «Веселка». У таборах визріє вибір його життя, який він сам сформулює жорсткою формулою поетичного рядка: «На хресті слова розіп'ятий / Цвяхами літер...».

Прага. Найромантичніший, найщасливіший час для представників української міжвоєнної поезії. Переконалий, що найкраще відтворила духовний світ і тепло людських стосунків емігрантського племені поетів Наталя Ливицька-Холодна у своїй поезії «Спогад» (1971).

Та доба була неповторна,
як поезія Маланюка,
і була вона недоговорена,
наче віри без одного рядка.
Хто ж тепер підніме той стилос,
що стилетом серця проймав?
І невже, невже не снилось,
що померкла «Княжа емаль»?
Дорогі, незабутні друзі,
ми зустрінемось в райських садах,
а на древньому празькому бруці
ходять духи по наших слідах.

II

І знайомий голос вчувається:
«Ось, маленька, сама йдете,
і ніхто не знає на вулиці,
яке в вас чудо цвіте».
Усміхнеться від вуха до вуха
з-за озер пенсне Леонід:
«Ви не зводьте мені друга,
не літайте відьмою в ніч».
Рукавом махне Оленка
— тоді Леночка ще для всіх —
і сипне очима зеленими
по обличчях сміх.
А вино, що його відмучимо
голодівкою кілька днів,
розіллється думками блискучими
й дотепом блисне на дні.

Прага для української еміграції стала тим, чим був Париж для польської еміграції 1830 року... Пригадую, поет Леонід Лиман,

коли мова заходила про «стару» еміграцію, яку в таборах «ДіПі» називали «пражанами», казав: «Пражани — то окрема республіка». Є. Маланюк на сторінках «Вісника» вже в США ніби умисне дав своє бачення феномену пражан: «Празька школа», якщо скористатися з окреслення невдало застосованого лише до поезії, багато зробила не лише в області наук точних, в царині історіософії, в літературі, в пластиці, в музиці, але й — передовсім — в області мислення на тім непомітно-гострим пограниччю, де культура й політика переходять у нас одна в другу. В цім відношенні «Празька школа» мала значення всеукраїнське (Нью-Йорк, 1953. — Ч. 7. — С. 6).

Завдяки мудрій політиці президента Чехо-Словаччини доктора філософії Томаса Масарика Прага збрала в себе національно свідому молодь (за плечима у переважної більшості була гімназична освіта, були роки війни за державність) і дала їй змогу отримати європейську освіту. Власне, ця обставина дає змогу збагнути й художній феномен пражан, хоч і досить різних, але близьких за світоглядом, сформованим на ґрунті націоналістичної ідеології, тематикою і стилем творчості.

Є. Маланюк пізньої осені 1923 року отримав дозвіл на навчання в Подебрадській господарській академії. Чотири з половиною роки поет здобуватиме собі диплом інженера-гідротехніка, нарікаючи на «кляте інженерство», яке забиало час та енергію на шкоду творчості. Проте станеться так, що саме диплом інженера та ґрунтовні знання, здобуті в академії (навчався Маланюк на «відмінно» та «добре»), дадуть йому пізніше можливість знайти роботу й у Варшаві, і в Регенсбурзі, і в Нью-Йорку. А поза навчанням були творчі вечори, диспути, академії, дискусії. Були побратими-літератори Юрій Дараган, Леонід Мосендз, Микола Чирський, Наталя Лівницька, Оксана Лятуринська, Олена Теліга, Галина Мазуренко... Було палке захоплення Наталею Лівницькою, яка віддала перевагу Петру Холодному молодшому, згодом одруження із студенткою-медиком Зоєю Равич. І була поезія.

У 1925 році в Подєбрадах з'явиться друком його збірка «Стилет і стилос», їй навздогін у Гамбурзі вийде спізнена книга поезій «Гербарій», які започаткують майже півстолітній діалог поета з рідною землею — з Україною. Він був свідомий свого «великого гріха» за «зневажливе відношення до Батьківщини» (запис 10.03.43):

*Не рідний він, небіжчик «рідний край»,
Що відьмою майнув в кривавім вирі, —
Личини, вовкулаки, харі, звірі
Та хижих зграй хрипкий надтрутний грай.*

*Ні поля бою, ні легенди кари,
Лиш кров гнила зродила ржаву цвіль.
На суходолі проклятим отари
Вистівують нудний бандурний біль.*

Проте поет знав і розумів, що мусить будити своєю творчістю національну свідомість співвітчизників. Він був переконаний, що її не можна виплекати чи прищепити, її можна тільки збудити. І будив «Псалмами степу», «Дівкою-Обидою», «Варягами»...

Уряд Чехо-Словаччини, дбаючи про національні кадри, змушував українців, які отримували вищу освіту в країні, шукати роботу за кордонами держави, тож після завершення навчання Є. Маланюк подався до Польщі. До Варшави поетові довелося їхати вже самому: дружина наполягла на розлученні, і довелося в чужій Варшаві все починати спочатку. На щастя, була престижна робота інженера-гідротехніка в міському магістраті, згодом — викладача російської мови в польській військовій школі, у часи війни — учителя математики в духовній семінарії. Улітку 1929 року він зустріне співробітницю чеського посольства Богумілу Савицьку, яка згодом (1930) стане його дружиною і народить йому сина Богдана (1934). Це будуть найщасливіші роки

в емігрантській долі Євгена Маланюка — родина, син, творчість... Але їх перерве друга війна і новий вимушений ісход.

Сталося так, що до Варшави ще раніше переїхала Наталя Ливицька-Холодна, там працював Юрій Липа, а з появою в польській столиці Євгена Маланюка названа трійця заходила до об'єднання українських літературних сил. Так постала група «Танк», згодом видавництво «Варяг», кварталник «Ми», що склали Варшавську поетичну групу. У Варшаві поета знайшла видана в паризькому українському видавництві «Тризуб» (1930) ще празька книга віршів «Земля й залізо», а 1934 року побачила світ збірка «Земна Мадонна», яку митець вважав етапною у своїй творчості. У ній найпотужніше зазвучать інвективи «безсилій, безвладній, п'яній і німій» Батьківщині, поєднані з так само пристрасною вірою, що «зачнеться ізнову від муки родильного крику. / З-під ржі тисячліття залізом держава зросте». Є. Маланюк напише в ненадрукованому вступному слові до збірки: «Я свідомий гріха, що беру на себе», а Дмитро Донцов нарече тоді поета разом з Л. Мосендзом, Ю. Кленом та О. Телігою трагічними оптимістами.

Десь від середини 30-х років українська проблема з поезій Є. Маланюка поступово перетікає до його прозової творчості. Предметом його історіософських студій стане доля нації та її провідної верстви. Ще в міжвоєнній прозі вперше зазвучить тема національної хвороби українства — малоросійства, з'являться статті, присвячені Т. Шевченкові, М. Гоголю, І. Франкові, які продовжать пошуки відповідей на поставлені перед митцем ще в таборах інтернованих вояків УНР прокляті питання.

Поет захоплюється творчістю М. Хвильового, М. Бажана, М. Зерова, М. Куліша, М. Рильського та інших українських письменників. Щороку відвідує українські землі Галичини, Волині, Поділля.

Друга світова війна скорегувала, а згодом і перекреслила творчі й життєві плани Є. Маланюка. Після Варшавського повстання влітку 1944 року німецьке командування змусило варшав'ян

покинути місто, тоді поет з родиною залишив помешкання з усім нажитим, включно з творчими архівами, та перебрався до містечка Кунштат у Чехії. А невдовзі, з наближенням фронту, змушений був мандрувати далі на Захід. Через хворобу сина дружина залишилася в Моравії, тоді ніхто не чекав, що те прощання буде назавжди. До останнього дня свого життя Є. Маланюк турбуватиметься про сина і дружину, підтримуючи їх, по змозі, матеріально. Він зустрінеється з Богумілою 1960 року у Варшаві, запросить сина на гостини в Нью-Йорк у 1964-му та проведе з ним свою останню відпустку в Європі в 1967-му році. А на поета після залишення Чехії чекатиме другий ісход. Спочатку митарства в таборах «ДіПі» в Німеччині, а в 1949 році він попрощається зі старою Європою, подавшись у пошуках долі до США.

У Новому Світі його чекала низка розчарувань. Спершу розтанула надія на пристойну роботу. Мусив довгих чотири роки перебиватися заробітками прибиральника, ліфтера, аж поки в 1953 році не знайшов у Нью-Йорку посаду за інженерним фахом. Звідтоді до виходу на пенсію працював як інженер, навіть після призначення пенсії його, як совісного і кваліфікованого спеціаліста, запрошували для праці в креслярському бюро, і він мав додатковий заробіток до останніх днів життя. Майже відразу ж після прибуття до США довелося Є. Маланюкові розчаруватися країною нової демократії, і те розчарування буде з роками лише згущуватися до відкритого неприйняття Нового Світу. Інвективи суспільству, яке поглинув «океан зла», відтіснять з його поезії тему України. Від середини 50-х років він намагатиметься своїми творами розвінчати «сфальшований рай», що «сіє зло», що здійснив «крадіж Духу і підміну Антидухом».

*Воздай їм, Господи, за все, за все, за все!
За яд брехні, що просякає світ цей,
За засів зла, що згубу принесе,
За тих, що їх примушено скориться...*

Поет шукає альтернативи для планети людей, сили, яка могла б протистояти глобалізованому світові, що нищить людську особистість. У цих пошуках митець намагається реставрувати в людині людину, «*бо один закон в державі Творця — Любов*», повернути її до Природи. Посилаються мотиви ліричного самозаглиблення, філософського осмислення себе самого, виразно відчутні у збірках «*Проща*» (1954), «*Остання весна*» (1959), «*Серпень*» (1964), «*Перстень і посох*» (1972).

Тим часом прозову творчість Євгена Маланюка цілковито опанувала українська проблема. Ідеться про його публіцистику, щедро друковану українською періодикою США, про статті-портрети сподвижників українського духу Т. Шевченка, І. Франка, І. Мазепи, Д. Донцова, Є. Чикаленка, В. Тютюнника, Ю. Липи, Л. Мосендза, Ю. Клена та інших. Від середини 50-х років письменник береться за здійснення великих прозових проєктів, що народилися ще в тридцятих роках. Предметом його історіософських студій стає культурний процес України. Культура — це чинник, що ним «*урухомлюється історія*» України, таким є наскрізний мотив його праці «*Нариси з історії нашої культури*» (1954). Після згаданого есею Євген Маланюк видає унікальну і, на жаль, досі відповідно не пошановану, не прочитану нашими істориками, філософами, культурологами працю «*До проблеми большевизму*» (1956). Те ж саме можна сказати і про чи не найвагомішу працю в доробку письменника «*Малоросійство*» (1959). Лише одна, але фантастично точна цитата. Малоросійство, пише Є. Маланюк, «*це та проблема, що першою встане перед державними мужами вже Державної України. І ще довго в часі тривання її стабілізації державности, та проблема стоятиме першоплянним завданням, а для самої державности — грізними мemento*». Розмірковуючи над феноменом «*споконвічної Росії*», письменник точно визначає формулу «*політичної доктрини всякої Росії*» — «*імперія з культом агресії*»... А ще

були праці «Illustrissimus Dominus Мазепа» (1961), «Єдинонеділимство» (1964). Історіософ і культуролог прагнув допомогти національній спільноті «пізнати себе», визначаючи це завдання як головне на шляху поступу українського народу. Завдання, як показав час, вельми складне.

А політичний вигнанець, поет і громадянин Української Держави Євген Маланюк дев'ятнадцять років другого ісходу намагався донести ту істину до своїх співвітчизників поза публіцистикою, есеїстикою, критикою ще й словом усним. Десятки творчих зустрічей щороку, виступи перед юнацькими й молодіжними організаціями США та Канади. Він прагнув того спілкування, бо вірив у молодь і від неї черпав натхнення для творчості. Він вірив у нашу державність, хоч, здавалося б, кожен наступний прожитий рік відбирав у нього підстави для віри, віддаляв від нього Батьківщину. Ще 1944 року, уже певно знаючи, що друга еміграція невідворотна, митець звірявся в поезії «Ісход II»:

*Ти залишилася за обр'ями миль,
І ось тепер Ти — привид і примара,
І марнота зусиль, і суму вічний біль,
І спомину непроминуча кара.
Так несемо в сліпих серцях
Твоє незбажене обличчя,
І давній шлях
В незнане кличе,
І довга путь ось стелиться в безкрай —
Її не відвернуть, її не стерти,
Бо лиш вона веде в Твій чорний рай
З пустелі самоти і смерті.*

«І спомину непроминуча кара»... Біля могили Євгена Маланюка в Бавнд-Бруці в США, з відстані десяти тисяч кілометрів від

Синюхи, раптом пригадалися саме ці рядки, у яких трохи парадоксально звучала та трагічна поетова єдність із рідною землею як усвідомлення невідворотності його духовного повернення на Батьківщину, — акту, що ним замикалося коло любові до неї.

Леонід Куценко

Варшавські зошити

Упевнений, що шанувальники творчості Євгена Маланюка звернули увагу на кілька віршів поета з однаковою назвою «З щоденника», надрукованих у різних збірках митця. Нагадаю їх для прикладу за першим рядком: «Імліста мжичка. Прогу-де трамвай...» (1936, збірка «Влада»), «Від затхлої шляхетської брехні...» (1938, «Чорні вірші»), «Тут осінь не дарма...» (1950, «Проща»). Коли ж хтось із читачів відзначив про себе справді щоденниковий характер названих творів, то не помилився. Вони дійсно народилися на сторінках письменникових щоденників, чи, як їх частіше називав сам Маланюк, — денників або нотатників. Та й не лише вони, просто згадані твори завдячують місцю свого народження навіть назвою.

Утім, тепер мова не про них, а власне про робочі зошити Євгена Маланюка 1936–1941 років, які зберігаються в родині поетового сина Богдана Маланюка в Празі. Мені поталанило, як тепер розумію, зустрітися із сином письменника, пройтися з ним слідами його батька в Чехії, з його доброї волі опрацювати архів поета. Пишу поталанило, бо Богдана Євгеновича вже немає серед нас.

Він ще встиг побути на ювілейних урочистостях з нагоди сторіччя Є. Маланюка в Україні, відкрив погруддя батькове, встановлене у центрі Новоархангельська, а невдовзі долучився до тата.

Отже, два зошити із записами поета. Щоденниками, як ми собі їх уявляємо, нотатники Євгена Маланюка можна назвати лише умовно. Це швидше звичайнісінькі робочі зошити поета, літературознавця, викладача-словесника зі скупими щоденниковими записами. У них, поряд з великою кількістю віршів (чернеток і чистових записів), знаходимо конспекти з історії української та зарубіжних літератур. Їх походження можна пояснити роботою Маланюка над творчістю певного письменника, а ще тим, що поет тоді працював викладачем російської словесності в польській військовій школі. Чимало виписок із європейських літератур, почасти зроблених чеською, польською, французькою, німецькою мовами. Промовистим буде простий перелік імен з конспектів та записів бодай перших десяти сторінок: Шальба, Гомер, Сенкевич, Гоголь, Мор, Пушкін, Меріме, Готье, Цветаєва, Блок, Толстой...

Поета цікавила антична міфологія, муринський фольклор, теорія романтизму тощо. Прикметною особливістю нотатників є пильна увага митця до слова й робота над ним. У зошитах чимало поетових «словничків» чи нотаток на кшталт ось таких знахідок: «Гнівне небо. Мудрість природи. Псалми вітру. Сльоза з вогненних очей». Сусідять вони із виписками: «Поезія — це мармур» (Готье); «Стихи надо писать как бы перед Богом» (Блок). Усе це з однієї сторінки нотатника. Оті ретельно добирані й шліфовані поетом слова та словосполучення з часом відлункують у поезіях Є. Маланюка. Наприклад, останній рядок цієї сторінки завершує запис: «Хліб — в простім щоден[нім] хлібі я чую, що тебе немає». А через десяток сторінок поет у липні 1937 року, працюючи над віршем «Лист» («Перстень і посох»), напише:

*Так. Без Тебе повільна, нестямна загибель,
Батьківщино моя, Батьківщино німа!
Навіть гіркість в черствому щоденному хлібі
Мстить, нагадуючи, що Тебе нема.*

Процес народження окремих поезій має на сторінках нотатників і досить поважну історію. 14 жовтня 1938 р. Є. Маланюк зробив у своєму зонітові запис: «Сліпого діда юний поводир» — це символ нашої історії. «Перебендя старий, сліпий» та його «поводатор-дитина. Вічний розрив поколінь (батьки і діти). У нас — діди і внуки, а не батьки і діти. Цілий тягар заснулої історії (княжа доба) на хитких плечах молоді». Через три роки, в 1941-му, поет занотує в щоденнику: «Засада раси — ключ історії. Мутнавість історії походить з того, що історію пишуть люди, несвідомі тієї засади...

Язык і релігія не творять раси: одна-єдина є річ, [яка] творить расу, — то є кров». Поряд навкис сторінки письменник знову записав: «Сліпого діда юний поводир». А на наступній сторінці з'явилася перша спроба поетичного осмислення теми:

*Твій щедрій простір, що рокує велич,
Сади і ниви, села й городи,
Дитячим зором обійма веселим
Сліпого діда юний поводир.
А той іде, незрячі очі звівши...*

9 грудня 1941 року ці п'ять рядків (із незначними змінами) розпочали в щоденнику поезію «Символ», згодом включену письменником до збірки «Влада» (1951).

Не менш цікавий і тривалий у часі процес народження на сторінках щоденника іншого твору — поетичного циклу «Мазовець». Четвертого грудня 1938 року Є. Маланюк робить у зошиті кілька записів, зокрема, занотує: «Мазовецька — кроки Куліша».

25 січня 1939 року згаданий мотив зазвучав по-новому: «Зойк катованого Наливайка і владний голос Куліша. Кроки Куліша і Шевченка. Мазовецька вул. Мазовецькі площини. Музичні сухоти Шопена (оперетка!)». Ще через два роки, 23 березня 1941 р., Євген Маланюк зробить у щоденнику такий запис:

«Я кажу (до мого народу):

— Мусиш бути собою, ц. т. не калікою, а собою — здоровим, природним, повним, не щербатим.

А приходить Н... «діяч» і «письменник», приходить п. Липа, автор віршів, роману, статей і «теорії української раси» і т. д., і каже:

— Ні, будь собою, так як є ти сьогодні, будь таким, яким тепер став, з ранами, з каліцтвом, з щирими хоробами й пороками, з малоросом внутрі душі, з вижертим розпусним серцем, з безсоромністю хохла, з задавленою глупотою — це ж і є ти, і ти є твоя раса, і власне таким ти давав Святославів і Хмельницьких. А Мазепа чи «А. М.» (Лівичуцький) — то ж все одне.

І в результаті мене ніхто не слухає, а п. Липу всі носять на руках. Бо то ж таке приємне і «файне»: лежати на власнім ґноїщі, а не тривожитися якимись ереміями, якогось там маланюка («москаля»).

От і все.

Івани Івановичі з українізацією й усі гоп мої гречаники, навіть єпископи, горлаї-діакони — таке «багатство», а — в результаті масонських чаклувань — в церкві є холодно й пусто. Холодно фізично й духовно...».

Невтішні роздуми письменника зайняли в нотатнику півтори сторінки. Без сумніву, писалися вони, як мовиться, на одному подихові, але й тут гіркі міркування Маланюка-громадянина перериває Маланюк-поет, щоб відкреслити верхній куточок і записати: «Вологий вітер віє. Крилаті кроки Куліша на вулиці Мазовецькій. Музичні сухоти Шопена. Молодечі очі Тараса. Весна виплакалася березолем».

А ще через місяць поет розпочне роботу над поетичним циклом «Мазовше», у другій частині якого зазвучать знайомі нам уже мотиви:

*Так, тільки тут зродиться міг Шопен —
Мазурських піль змузичені сухоти,
Де краєвид рівняється в терен,
І віє пустка марної роботи.*

Вміщені в останню збірку «Перстень і посох» (1972) чотири частини твору датовано в щоденнику 20 квітня — перша, 2.05 — друга і 3.05 — дві останніх. Наприкінці життя, упорядковуючи цю збірку, Є. Маланюк помилково поставив дату під твором — 1940 рік. А вперше чотири частини «Мазовше» було надруковано в часопису «Пробоем» у Празі 1941 року. Лише чотири, і в них не знайшлося місця ні Наливайку, ні Шевченкові, ні Кулішу. Їм присвячена поезія «Вже пімщено забріханість і зраду...», яку митець написав 13 травня 1941 року. Це, безсумнівно, п'ята частина «Мазовше», яку варшав'янин Маланюк так і залишив лише на сторінках щоденника, не наважившись оприлюднити. Причину такого рішення варто шукати в змісті твору. Надто промовистою була в ній характеристика польської столиці, як наслідок непростого історії стосунків двох народів:

*Вже пімщено забріханість і зраду,
Акторський жест в украденім вінку —
Нечутно лиш крізь мжичку листопаду
Зойк Наливайка в мідянім бичу.*

*Фатальне місто — кін кривавих жартів
Історії — лжепатетичний жест, —
Тут шулер доручив фальшивій карті
Сумління й честь, апостольство і хрест.*

*І власне тут припало заживати
Похмуру тугу осеней і зим,
Шукаючи Шевченків слід крилатий
І вгадуючи Кулішевий дім.*

Тож минуло більше двох років, щоб записаний принагідно рядок «Мазовецька — кроки Куліша» витворився в завершений художній твір.

До пропонованої ж публікації відібрано переважно щоденникові записи. Як уже зазначалося, з'являлися вони рідко, найчастіше як відгук на якусь подію в житті поета. Предметом Маланюкових роздумів на сторінках щоденників були ті ж проблеми, що боліли йому. Найперше — це доля України, феномен українця. Чимало місця займають розмірковування над проблемою імперської ментальності Москви та Варшави. Отож настрої п'ятої частини «Мазовше» (та й загалом циклу) не випадковий. Загострення польсько-українських стосунків було зумовлене політикою польської влади, у якій із середини 30-х років помітно посилювалась антиукраїнська спрямованість.

Зважаючи на те, що письменникові нотатки оприлюднюються вперше, до них включено й записи, що дають шанувальникам митця змогу глибше пізнати таємниці його творчої майстерні. Ідеться про словнички, окремі творчі ескізи, плани майбутніх книг поезій та задум підручника з історії літератури. У публікації збережено лексичні та фонетичні особливості мови Є. Маланюка, орфографію переважно адаптовано до сучасної. Непрочитані в рукопису слова та фрази позначено: [нрзб.], пропуски — [...], розкриті упорядником авторські скорочення подано в квадратних дужках.

Нарешті, коротко про історію цих зошитів. Відомо, що поетові довелося спішно покинути містечко Кунштат у Чехії, де вони з дружиною та сином знайшли прихисток в останні місяці Другої світової війни.

Рішали не години, не хвилини,
Рішала мить, яку зловило Зло.
Так розчахнулось дерево родини
Й дикірієм скалченим зросло, —

так згодом осмислив Маланюк свою розлуку з родиною і слов'янським світом. Ось тоді й залишилися в Кунштаті щоденники, рукописи віршів та статей. На початку 60-х років дружина поета Богуміла, приїхавши до Варшави для зустрічі з Євгеном Маланюком, привезла туди його архів. На жаль, спецслужби так пильно «опікувалися» цими вже літніми людьми, що пані Богуміла не ризикнула ані передати архів поету, ані везти знову додому в Прагу. Зошити й поезії залишились у Варшаві в добрих знайомих. Лише на початку 90-х років архів Є. Маланюка повернувся в Прагу до його сина.

«Сирій зошит»

Без дати.

Похвала віршам.

Не гиньте ані як роса на сонці, ані інакше.
Взагалі не гиньте.

23.10.36.

Ніщо не віщувало доброго. Ані артистична агресія Сенкевича¹, виразно скермована на полудневий схід, а не на Москву, ані зловіща назва «малопольськи»² [нрзб.], ані вибір тіла незнаного жовніра з побоевицьк галицьких³, ані всі ті, дрібні часом, ознаки психічні, що в сумі, одначе, не залишають жадних сумнівів.

Лише Матейко і Бобжинський (почасти Виспянський)⁴, як і Краків взагалі, пробували переорієнтувати агресію ментальности.

Даремно: це є cemento* для П[ольщі].

В цім, власне, полягає все лихо польсько-українських стосунків, що творять Гордіїв вузол.

Листопад 1936.

На шулерство «шляхти» була відповідь — гайдамацтво «холопа».

* * *

За тих 500–600 літ вже папуга б навчилася сенсу «проблеми» п[ольсько]-укр[аїнської].

* Пам'ятай (лат.). — Тут і далі посторінкові зноски редакції.

Історія – *magistra vitae*⁵ – але вона не може без кінця залишати на повторний курс.

Хто – об'єктивно – вперто йде до власного упадку, той врешті дійде.

«Польща впала та й нас задавила» (Ш[евченко])⁶ має й відворотну силу, лише жаден *wieszcz*⁷ цього не висловив, бо перешкоджала наркоза недоброго романтизму. Ш[евченко] – був «реаліст» і «примітивний», ц. т. [нрзб.] і етичний «реаліст».

Може, цїле нещастя воскреслої П[ольщі] в тїм саме, що Україна впала. Бо звідкіля ж була п[ольська] музика, Словацький, Костюшко⁸? Врешті багатство (цукор і т. д.).

* * *

Гола дорога.

Іржавий голос (вітру осін[нього]).

1.12.36.

Кожен староста повітовий ненавидить, скажїм, гетьм[ана] Дорошенка⁹, як свого особистого, нинішнього ворога. Тарас Бульба¹⁰ є – реальністю і об'єктом лютої ненависті ще [ї] тепер *anno domini* МСМXXXУТ¹¹. Пригадую, з якою люттю згадував якийсь професор (у «філярстів»!) про Антоновича¹² («Владімір Боніфатєвіч» – і вправно хапальний жест пальцями!).

Цє нарід хорий на рак ментальности, що висисає всі національні сили і свої, і тих, що знайшлися в границях його влади.

З патоло[гічною], а може, й мазохістичною впертістю цей нарід стремить (об'єктивно) до повторення Хмельниччини, стремить з цілою нестримністю запального грача, що грає вже без жадної реальної надії, по порочній інерції...

* * *

Нещадимо гукали «добий», але землячки ніколи не «добивали», ані не «добивалися». Все було «етапами», з повтореннями й [нрзб.].

Без дати.

Химерний.

Сльоза з вогнених очей.

* * *

«Вершина цілого нашого щастя полягала в тїм, що ми разом їли вишні» (спогад Наполеона про першу любов його, поручника, до Кароліни du Colombier)¹³.

* * *

Поезія – це мармур (згода, Готье!¹⁴).

* * *

Псалми вітра.

Білі ночі і чорні дні СПб-[ур]га.

Іржавий туман (Петерб[урга]).

* * *

«Стихи надо писать как бы перед Богом». Ал[ександр] Блок¹⁵. 1912?

* * *

Хліб – в простім щоден[нім] хлібі я чую, що тебе немає.

Без дати.

Гнівне небо.

Правда сили.

Вірність до крові.

20.06.37.

Не знаю (і не зустрічав в літературі) українця-«шулера», грача, натягача. Може, власне, в тїм треба шукати генези «глураво хахла», «неповоротливости», «ліни» і т. д. Бо що ж всі ці національні риси, як не відворотний бік етичності української, що над її випатренням і затруттям працювали віками

люб'язні сусіди, але нічого, окрім «хахлацкої хитрості», не досягли. Та ще, може, «гайдамацької» реакції високоморального селянина, якому вже занадто допекали. Допекали може не так матеріально і морально, як, передовсім, психологічно: наївною вірою шулера в цілковиту глупоту «хохла». Тоді «хохол» (чи «русин») не витримує врешті і, розвернувшись, дає до розуміння, що він зовсім не такий наївний, як здається. Жорстокість «науки» є в простій пропорційності до часу, за який штучки і штуки шулера героїчно терпілося. Ширма «науки» є на рівні «технічних можливостей», які, зрозуміло, є досить скромні..

Все це так. Хоч радості від того мало: Бо в цім невмінні «трати» є також певний наслідок історичних павз, загальмованості історичного розвитку. Лише не «молодості», як декому здається. Яка вже там молодість в безперечній істотній українській національній «мудрості» майже хінського типу: «Все йде, все минає...». Або: «Пережили татар і половців, переживемо і цих...».

21.06.37.

По радіо (4¹/₂ год. дня) передають концерт укр[аїнських] пісень. Першим йде Нижанківський¹⁶ («Чумаки»), другим – Леонтович¹⁷ («Ой за річкою...»). Обидва [нрзб.] смерть Українця.

Без даги.

Ант[онін] Ладінський в «Посл[едних] Нов[остях]»¹⁸ солодко пише про «Прікарпатську Русь»: «За вікном, на сільській станції, кричить паротяг, що потрапив в удільний період або епоху протопопа Авакума».

(«Посл[едние] нов[ости]» 21.06.37). Льогкость в мислях неабикновенная!!!

Без даги.

Толстой Л.

«В чом моя вера» складає синтезу автопортрету Т[олстого]... Т[олстой], яко людина безвірна, вбачав в смерті цілковитий кінець¹⁹.

(Маклаков²⁰).

* * *

Зоряне небо наді мною – моральний закон в мені (Кант²¹). Оттут увесь «окциденталізм²²», абсолютно чужий «Євразійцеві» (когда би вверх могла поднять ти рило!).

* * *

Оффенбах²³. (S. Krakauer (!). Jacques Offenbach on le secret du Second Empire. Préface de Daniel Halevy. Ed. Bern. Grasset. Paris 1937).

«Mozart des Champ Eliseés»*. Його твори справді були «соціальним заказом» суспільства, що шукало забуття від реальних речей в штучних [нрзб.] оффенбахівщини.

Лібретта писав Галеві²⁴. Оффенбахіяда [нрзб.]

Оффенбах. «Веселоці» це – усмішка шибеника, рокованого на загладу суспільства.

Дід Оффенбаха – Іуда Еберст жив в Оффенбаху н / Майні. Давав лекції Ротшильдам²⁵. Син Іуди – Ісаак був мандарівним інтролігатором і оселився в Дайтці, де й названий був «Ісааком із Оффенбаху». Із Дайтца переїхав до Кельна, де 19.06.1819 уродився Яков Вундеркінд. Паризька консерваторія Знайомство з автором «Жидівки»²⁶ (що мала успіх!).

Перший вальс О[ффенбах] назвав «Реввека» з священними жид[івськими] мотивами.

Коло 1848 р., напередодні революції, О[ффенбах] виїздить за кордон.

* Моцарт Єлисейських полів.

Інтронізація Наполеона III — «розквіт оффенбахіяди». Рекламу О[ффенбахові] робить «Figateau» задалегідь. О[ффенбах] пише більше ніж сто оперет.

Музика Вагнера²⁷ викликає в нім обурення. О[ффенбах] пише пародію на Вагнера «Симфонії майбутнього» (за Вагнера був Тодлер!).

Так Офф[енбах] зжер Наполеона III²⁸ і II Імперію. Реакція на оффенбахіаду — Вагнер, а на оффенбахівську «фільозофію» — Ніцше²⁹.

Без дати.

Древній кремній.
Мудрий камінь.
Рінь.
Письмена камінні.
Прудкий Прут, пруд

* * *

Потенціально вибуховий, майже революційний в своїй запеклості був консерватизм Щоголева³⁰.

* * *

«Серед всього і доброго, і злого».
(Зеруву³¹)

Без дати

(Між строфами вірша «Над Прутом», датованого липнем 1937 р. — Л. К.).

Філіпіка проти музики в «Крейцеровій сонаті»³² — Яка ж типова річ: «Музика переносить мене відразу безпосередньо в світ духа, що в нім перебуває творець... Пощо існує музика? В Хінах музика є державною. Так і мусить

бути. Чи ж можна дозволить, щоб кожен, хто хоче, гіпнотизував людей і робив з ними, що йому подобається?».

(Л. Толстой)

Без дати

(Між строфами поезії «Гомін гір», датованої 20 серпня 1937 р. — Л. К.).

На Пушкіна³³ впливав Б. Констант³⁴ (В. Constant), автор «Адольфа».

Вагтіс в щоденнику (1923) пише: «Г. прочитав мені кілька перекладів з Пушкіна, якого компатріоти прирівнюють до Достоевського³⁵ й Толстого. Це щось вроді Бенджамена Константа, але в цілому досить умовно [нрзб.] Гоголь³⁶ — незвичайний».

Без дати.

Земля (Гея) — Зевс (запліднює, бик)³⁷.

Атена — хмара, Аполлон — сонце.

Земля — вічна, Зевес — часовий, мінливий, гине в боротьбі з Гігантами.

Земля — «інстинкт», безпомилковість, судьба властиво.

Земля = Мойра («Рок»).

Зевс - Мефісто[фель] (розум), часом — Дон Жуан (змущує до зради всіх жінок, що мають породити Месію).

Деметра.

Земля приймає зерно і померлих. Звідціль: Кара (дочка Деметри) = Персефона (цариця тіней). Звідціль містерія Елевсину (незнані, так добре заховали таємницю цього герметичного т-[оварист]ва).

Рим зліквідував «вакханалії» 183 р. до РХ.

Аполлон (сонце) — Артеміда (місяць).

Сибілли — пророчиці Аполлона.

Гігантomanія – це боротьба Зевса з Титаном, якої вислід – гибель Зевса, але Аполлон – Син Зевса = Месія, що перемагає і рятує Зевса.

Без дати.

Поетика перша у нас в «Ізборніку Святослава»³⁸, переклад з грецької. 1073–1076 «О образех» ц. т. про тропи і фігури Георгія (Юрія) Херобска. На Заході тоді ще нічого не було.

Гораций³⁹ вимагав (натхнення + техніка).

«Черний зошит»

29.08.38.

Опереткова душа, що вічно на устах має трагедійну фразу.

Жиди там – помічники, тут – господарі. І в цім різниця. Псевдоєвропейське православне католицтво – департамент МВС.

Пархатий патріотизм і пархатий к-{атолиц}изм.

10.09.38.

Посмертна помста ідеї Австрії.

Мова Бенеша⁴⁰ – голос з-за могили ХІХ ст. «Русіни» за поляками, мимомого, що існує коронний край «Podkarpacka Rus». – Старий гріхководник. Старечий голос.

Realite des choses⁴¹ – його не переписати жодною «політикою».

29.09.38.

Майбутній Хмель не промотає 10 літ на (вже й тоді) безнадійну гальванізацію чужоімперіальної ідеї. І це може єдина здобич цих десятиліть. Ненависть тужавіє і, може, врешті стане силою, а не солом'яним вогнем жакерії.

2.10.38.

Характерний камуфляж і псевдонімність «СССР», Rz.. І там, і тут.

* * *

Радіо подає [нрзб.] в Заліщиках⁴². Те саме роблення ZOO [нрзб.] малп, що ревуть полономосковським єдіногласієм,

як хор баранів і ослів. А то — українські селяни, ті, що мають вроджений інстинкт поліфонії.

15.10.38.

Їх підсвідома (часом навіть свідомо) любов до комплексу Росії. Їх католицизм — психічно найбільш антихристиянський народу. Повний параліч етики.

Також Jude⁴³ — являється хребетним елементом там і тут, при чім Москаль ще не встиг в такій мірі семіотизуватися.

14.10.38.

«Любов до дальнього» в між[ародній] політиці, ц. т. опертя о далекі держави (через одну і далі) дає механічну подібність між підоймою і законом довжини плеча.

Сподівання на сусіда — то вже потенціально васальство, аж слабість.

* * *

Сліпого діда юний поводитир — це символ нашої історії. «Перебендя старий, сліпий» та його «поводатор-дитина». Вічний розрив поколінь (батьки і діти). У нас — діди і внуки, а не батьки і діти.

Цілий тягар заснулої історії (княжа доба) на хитких плечах молоді.

* * *

В СССР (як і де-інде) великі «ножиці» поміж ідеєю й дійсністю. Захід того не знає (в такій мірі).

Скажем, ідея Wilsona⁴⁴. Завжди у них ідея має два обличчя — назовні й внутрі.

* * *

«Інтелігенція» є там, де Jude. Це також одна із псевдоморфоз Ізраїля. Тому «інтелігенція» є там і тут, але її

немає й не було в Окциденті, де ще й досі — щодо цього — панує «темне» середньовіччя (корпорації).

17.10.38.

Рільке⁴⁵ — це був виквіт Австрії тієї, про яку говорив Палацький⁴⁶, тієї, що ми її бачили в Чехах, в Тиролю, в Зальцбургу...

8.11.38.

Україна каратиме. Кара.

12.11.38.

Сов[єтське] радіо передає «Нат[алку] Полтавку». Год. 14. Возний: «Всяка імеїть свой ум галава»⁴⁷.

20.11.38.

Перша книга поета якби містить в собі його судьбу.

26.11.38.

Порнографія — еротика імпотентів, нема Русі — єст Польска і Росія.

27.11.38.

Пульман — могили під Каневом.

4.12.38.

Вони не хотять бути народом — і це є передовсім. Вони воліють бути клясою («шляхтою»), обрядом культу (м[іж] і[ншим] дуже підозрілого щодо свого християнства...), імлістим месіянізмом, але тільки не народом. І це д[уже] страшна річ.

Наполеон сказав д[уже] мудро — він трафив в самий щирець справи («...чи є народом»).

Бувши народом (нацією), допіро тоді можна бути (і належить бути) ще чимсь. «Надбудова» + – місянізм, Але не можна бути «місею», не будвши народом.

Те саме у М[оскалів], з якими вони мають значно більше спільного, аніж можна думати (на це вказував ще К. Гавлічек-Боровський⁴⁸).

* * *

«Посох і перстень». Перстень післанництва, покликання, що звався перснем Полікрата⁴⁹. Атени і Спарта.

* * *

Мазовецька – кроки Куліша⁵⁰.

14.12.38.

Жиди були і є тим гноєм, що «цементує» наш нарід і чужі метрополії. Жадне культивування «польскости», «рускости», «мадьярскости» і т. д. без них не може обійтись. І це є *circulus vitiosas*⁵¹.

13.01.39.

Р. Merimee (1803–1870)⁵².

«Вій» йому подобався, яко майстерна суміш реально-го з фантастикою і яко композиція. Натомість «Т[арас] Бульба» – в протилежність до оцінки Sainte-Benve'a (1804–1869), якому «козацька Іліада» подобалась майже беззастережно (крім «занадто козацьких» потічок і битв) своєю «могутньою життєвою правдою», – Просп[еру] Меріме зовсім не подобається: Т. Бульба се майже bandit, як і решта персонажів.

[«]Понадто картина тих характерів вставлена в фабулу настільки тривіальну (пошла! – Є. М.) і романтичну, що просто жалісно дивитися, найпрозаїчніша канва була б

більш на місці, аніж ця мелодрама, що в ній нагромаджені всі можливі страхиття. Взагалі відчувається, що автор стоїть на непевнім (тряскім) ґрунті. Кроки його непевні, а стала іронія в розповіді робить читання цього жалісного оповідання заняттям ще більш неприємним (тяжким)»^{*}.

14.01.39.

Clausewitz⁵³ – це Стендаль⁵⁴ стратегії, або Стендаль – Клявзевиц літератури батальної. Клявзевиц – це Кант стратегії.

В киево-могилянському періоді і Академії була кепська «аполітичність», майже безнаціональність, і тому Академія і її вихованці підготували поразку Полтави й «культуру» Петербургу.

* * *

«Стратегія – це наука використання боїв».
(Clausewitz).

25.01.39.

Зойк катованого Наливайка⁵⁵ і владний голос Куліша. Кроки Куліша й Шевченка. Мазовецька вул. Мазовецькі площини. Музичні сухоти Шопена (оперетка).

19.02.39.

Посмертний триумф б[увшої] Росії – це доктрина Дмовського⁵⁶ – модифікація доктрини російської державності (z językiem polskim⁵⁷). Триумф єдиний зі всіх теренів б[увшої] Росії.

12.4.39.

Православне поганство = кат[олицьке] православ'є.

* Очевидно, Є. Маланюк цитує П. Меріме.

Без дами.

Свята Пречиста, продай нам Христа
Продай нам Христа на королика,
Бо в нашій землі короля нема,
Короля нема та й згоди нема.
Колядка з с. Григорове Бучацького повіту.

* * *

Ніщше: «Написати кров'ю, а кров стає духом».

Без дами.

...Któż dzisiaj szuka
Pod karą ciała pierwszej ciał przyczyny,
Któż wie, że ojczec musi aż we wnuka
Przekroczyć w rodzie przez dziewczynę.
Словацький.
..łoż już nazych anioły nie strzeża...⁵⁸
(Словацький)

* * *

«Тема «Війни і миру»: боротьба Росії не з Наполеоном, а з Заходом».

Н. Н. Страхов⁵⁹.

* * *

«В гарячу днину Сатана прикидається сонцем, а вночі — львом».

З муринської молитви. Африка.

* * *

Я чув, як ридав недолюбий Кальниш⁶⁰,
Рвучи на кібітці суху рогожину,
Щоб глянуть востаннє й проклять Україну
Й простить Україну, де порох і тиш...
М. Бажан («Сліпці»)⁶¹.

* * *

Duma dum moich, och! Niewyspiewana⁶².
В. Zaleski⁶³.4.06.39.

Українська [нрзб.] до Трагедії й Судьби (остання стаття Самчука⁶⁴ в Хусті) — головне «Кумедія» й сквородинство. Без Дон Кіхота й Дон Жуана. Без Гектора й Ахілла.

14.07.39.

Нам бракує тривання в рості. «Жеруть і тлять старого дуба. А од коріння тихо-любо зелені парості ростуть»⁶⁵...

Русь — Козацтво — Україна.

«Слово» — М[огилянська] Академія — Україна.

Звідціль — недокінченість, недовершеність («козак безверхий»), недосконалість, покаліченість (сплощеність і розпад — Гоголь) і т. п. Ніколи — повної Людини.

Ми — стара (позатим) раса, потенційно — велика. Лише не знаємо «сезаму» й шукаємо його. В гушці низів — є своєрідна «автаркія» селянсько-національна, невиварчальна, одначе щоб бути нацією назовні. Назовні: «і мертвий гнів, і нежива любов».

* * *

П[ольща] зовсім не ворог Москви. Її укрита жадоба: бути самій Московою-Росією («вшек» — Росіяни), як продукт тривання держави). Її ненависть до Заходу є ще більш прикра й отруйна, аніж у Москалів (там є часом потреба сильного варвара, тут задрісна злість імпотента). НД*, властиво, нічого іншого не хочуть, як створити свою «Росію», з власним енцикем, власним («католицьким») православієм, власним ісправніком, власними [нрзб.] руссково народа і «розмахом».

* Розкрити цю аббревіатуру не вдалося.

Ідейних, культурних завдань еліта П[оляків] на теренах б[увшої] держави не ставила собі зовсім. Був (і є) лише мілітарно-кавалерійський «дранг» і військова пам'ять-традиція (найсильніших!), але жодних культуротворчих амбіцій.

* * *

В УССР нищать десятки і сотні тисяч хуторів (значить ще трималися: «великі у малому») українських.

Так, хутір – це основа й форма «Хуторянин» – зовсім не образлива назва, а фактор національної культури зі всіма плюсами й мінусами, кожному треба бути У-{країнц}ем, – без цього не буде України. Вона мусить зробитися необхідною, «як штани», як повітря, як віддих. Тільки тоді постане. Бо поки буде «сумедією», орнаментом, піснюю і – «добре було б, щоб була» – до того часу не буде.

Огієнко⁶⁶ – Тартюф. Огієнківщина – підстава мертво-душності хохлацької.

* * *

Українське серце.

* * *

Боже, якби колись виплакати всі здушені, спалені, невивпакані сльози! Може б все відновилося і легше було б жити.

02.08.39.

Небо страшного суду. Трубний голос бурі. Серпня срібний жар.

О год, 4 ранку. На двірці в Тернополі жіночі писки (в дам[ській] кімн[аті]), п'яні, повії – «тил». В вагоні рабин сердега вітається з поліцейським за ручку.

16.10.39.

Назва книги – «Влада»⁶⁷.

[Нрзб.] про породження влади – панахида над умерлим = дочка Шувльгіна. Митрополит – здоров[нрзб.], застібаю гудзика.

УАПЦ⁶⁸ – породж[ення] святощів = хіротонія митрополита Липківського⁶⁹ і укр[аїнський] «раціоналізм» Чехівських⁷⁰ etc.

27.11.39.

Укр[аїнська] влада має ту властивість, що на неї накидаються завше імпотенти (Липа⁷¹ і К).

* * *

Він ненавидить жінок, бо еротоман.

* * *

Приклад політично-несвідомої культури – Києво-Могилянська Академія, з якої виріс не Київ, а «Петербург».

З старих нотаток 13.01.39.

Стиль – то печать Бога на речі, але також ступень злиття «форми» й «змісту».

* * *

З Селіна⁷² (Celine). Арійську схвильованість заглушити муринським там-тамом.

* * *

Новочасна література – то жалісний струхнявілий катафалк з загальників, акростихів, оздобок... його навіть черва не хоче точити.

.....

Література ся безконечно більше є мертва, аніж навіть сама смерть.

* * *

Ритм — єдина правічна вартість. Емоція — мелодія — ритм.
 Видумані почуття.

* * *

Гетто для гоїв, бережене негро-жидами з нагайкою
 в руках. Супер-реалістичне мистецтво Жидівства, мистецтво
 робота для зrobotизованих туземців.

Без дати.

А скрізь, де були плуги,
 До самого неба
 простягнулись кларнетами
 матюки.
 Гео Шкурупій⁷³.

Без дати.

План
 Історії Літератури⁷⁴.
 Культ[ура] і політ[ика].
 I. Література Київської Доби.
 II. Література Литовської Доби.
 III. Література Києво-Могилянської Доби.
 IV. Література XIX століття.
 V. Література XX століття.

Без дати.

План
 Історії Літератури.
 IV ч. «Модерна».
 Леся Укр[аїнка] і Винниченко
 Стефаник
 Тичина
 Липа, Ольжич
 Рильський і
 пушкінізм
 Включити [нрзб.]
 «Літературний Київ»

(Окрема сторінка в кінці зошита зі словничком. — Л. К.)

честивий, скрута, викрут(иться)	пелехатий поволока (па́волока) мотовило недолугий злостивий (слово) не доберу [нрзб.] злигодні скоцюрблений коргить прочахнути Слова Шевченка
жалива-кропива бадиля вергне присок тля-нетля недбвірок (= ренегат!) йняти віри неконче	нізвідки осоружний відчахнути нетлиться Прості люде, <u>живими</u> традиціями височіє жартома, крадькома грайлива (даль) туте (крило)
хизуватися (хвалитися) озія рбзрух (руїна) хирлий, а, е [...]	
сумирря	

«Сирій зошит»

30.12.40.

Дурний хохол, що думає поволі, вегетаріанець, «не знає, де раки зимують» (Хвильовий⁷⁵) і т. д., і т. д.. — от тут Донцов⁷⁶ багато громив і громить (Бочковський Ольгера⁷⁷, святійші толеранти й гуманісти (демагоги), а Росія, завжди з гуманною (зі сльозою) фразою, в дійсності є ненажерливим хижаком).

Щоб не скавуліти ласки — бо ласка потрібна для Раба, для Чоловіка виростає Право — (й не бути куркулем без серця й без честі, як жид), а знати (знаттям, а не знанням набутим), які є в дійсності відношення між народами.

Адже ціла доба від 1917 [року] — це одне велике обдурення, яке кінчається так трагічно!

16.01.41.

Ненависть П[ольщі] і М[оскви]. Ненависть страшна, аж будуюча, в своїй [нрзб.]. Згадати б [нрзб.] нищення України на Холм[ській] землі. Згадати б 44 див[ізію], що лягла в Фінляндії поруч прадідів — за чужу й смер[тельно] ворожу імперію.

Тільки помста може [нрзб.] космічну рівновагу.

17.02.41.

Слов'янофільство — це коли один С[лов'янський] раб — з наказу іншого і за гроші Жида — робить підлоти третьому «братові». Як так є тисячу літ, чому саме аж тепер має бути інакше?

23.03.41.

Я кажу (до мого народу):

13. Мусиш бути собою, ц. т. не калікою, а собою — здоровим, природним, повним, не щербатим.

А приходять Н «діяч» і «письменник», приходять п. Липа⁷⁸, автор віршів, роману, статей і «теорії української раси» і т. д., і каже:

14. Ні, будь собою, так, як є ти сьогодні, будь таким, яким ти тепер став, з ранами, з каліцтвом, з [нрзб.] хоробами й пороками, з малоросом внутрі душі, з вижертим розпусним серцем, з безсоромністю хохла, з задоволеною глупотою — це ж і є ти, і то є твоя раса, і власне таким ти давав Святославів⁷⁹ і Хмельницьких⁸⁰. А Мазепа⁸¹ чи «А. М.» (Лівицький⁸²) то ж все одне.

І в результаті мене ніхто не слухає. А п. Липу всі носять на руках. Бо то ж таке приємне і таке «файне»: лежати розпареним на власнім гноїщі, а не тривожитися якимись єрем'ями, якогось там маланюка («москаля»).

От і все.

Івани Івановичі* з українізацією й усі гоп мої гречаники, навіть єпископи, горлаї-діакони — таке «багатство», а — в результаті масонських чаклувань — в церкві є холодно й пусто. Холодно фізично й духовно...

9.04.41.

Мазохістична любов П[оляків] до Москви. До пшицяюл Москалі, особиста приязнь Міцкевича з Пушкіним, яку той трактував [дуже] поблажливо, бо опріч «он между нами жіл..»⁸³ — жадної відповіді, коли не рахувати «Клеветникам Росції..»⁸⁴. Але це не перешкоджало тисячам ледніцьких⁸⁵ лизати стопи.

* Натяк на І Огієнка.

У нас, на жаль, було безвідгучне Ляхам Шевченка. Це промовила інша етика і інша культура.

А там, поміж П[ушкіним] і М[іцкевичем], поміж Р[осією] і П[ольщею] – є цілковита «гармонія»: у них спільні етичні критерії.

Безличний – добре слово (як otrok⁸⁶ у чехів). Без обличчя.

Без дати.

Влада – лад

Схема книги «Влада».

15. 1. Фавстівська ніч.
16. 2. Технократія.
17. 3. Європа – Напередодні Прозріння + Д. Віконський.
18. 4. Петербург (крижаний дім з Тютчевим).
19. 5. Місячна соната.
8,9,10,
- 11,12. 6. (Шляхтинці).
20. 7. Post scriptum.
- 14–15. 8. Присвятні вірші.
- 16–17. 9. Нині – сучасність.
18. 10. Київ.
- 19–20. 11. Синові – дві речі.
- 21–22. 12. Мазовше – (Варшава – Місто, де минали дні).
- 23–30. 13. Уривок з «Посланія».
21. Ряст.
22. Пам'ятник – мій [нрзб.]
Сліпого діда юний поводитир.

04.06.41.

Я знову Фауст молодий
Твої уста зробили чудо
Під шум весняної води.

11.06.41.

Чому б не написати пригодницького роману? «На Сході – ми» – річ наївна й безсила, але ДД⁸⁷ одразу і даремно накрив автора мокрим рядном (NB: раптовна глухота у Д[митра] Д[онцова], що зрідка повторюється).

Цікавий сон – один з «тих» снів.

1. Чекається потягу – в останнім моменті – з валізкою, маю їхати з якимось польським «пресовим» діячем. Ніяк не можу нав'язати з ним [нрзб.] в потязі.

2. В пошукуванні його трапляю до... Москви. Якась не то «курсіха», не то родичка, досить печального [нрзб.] виду. Водить по Москві. Йдемо до театру – ніби щоб «забити час». З театру в ніч. Зорі над Московою. Куранти. Але де перебути? Йдемо до був[шого] «Яру». Там дешевий комфорт з червоним оксамитом і запорошеними пальмами. Публіка досить [нрзб.] з'європеїзована (обличчя у Москалів – ці обличчя починаються вже в Польщі – безвиразна нудьга, повний брак характеру, нудота й покора з хитрості). Потім приснилися навіть азіатські морди [нрзб.] Звичайна ситуація «емігр[антського] сну» – я вже шукаю там переночувати, вже розмовляю з якоюсь кухаркою-українкою. Втім, з'являються фігури з ГПУ – одесько-єлисавет[градського] типу і починають пізнавати. В цім моменті – без [нрзб.] раптом жіночий голос «Еронvantable» – [нрзб.].. – вона в амер[иканській] амбасаді, порозуміваємося очима, вона улаштовує на ніч.

На цім обудився і подумав, що разом з Чирським⁸⁸ треба написати аван[тюрний] роман.

Без дати.

«Засади раси – ключ історії». Мутнавість історії походить з того, що історію пишуть люди, несвідомі тієї засади...

Язык і релігія не творять раси: одна єдина є річ [яка] творить расу: а то є кров.

29.11.41.

То, що з нами, як з народом, зараз роблять: кастрація нації, з нас вирізають мужеськість, ми не воїни, не господарі, не батьки родин – «нас висвобождають» (румуні etc.) від... всього М[осковського ?]. Це одна із причин: «Чому не їду»⁸⁹.

13.12.41.

Здібність «перевтілювання» (у Пушкіна й Москалів), «вчуватися» і т. д. – здібність д[осить] підозріла. Вона в своїй глибині – семітична, юдаїстична. І у Пушкіна її треба віднести на рахунок його семітизованих пращурів, з семітизованої частини Абіссинії родом.

Це пригадалося з приводу Светлова⁹⁰ (?) «Гренади»

Откуда у хлопца (sic)
Испанская грусть?!

Це такий самий максимум як у Гайне⁹¹ в «Zwei Grenadiegern» – остання строфа, яку й Німець (власне) ніколи б не потрафив написати – такий жагучий там патріотизм!

Так, у «хлопців» була тоді (1919–20) – «іспанская грусть». І Україна дійсно була від 1917–23 – Іспанією Сходу Європи.

Але все знищив ...Мина Мазайло⁹², ц. т. Пилипенки⁹³, Огієнки, енки й енки. Це ж ясно, як цитрина, що саме Мина Мазайло, попади він до УНР і на еміграцію (Поцелуй Шапка⁹⁴) малював би тризуби на [нрзб.], не те що на фіраночках, як т-те Поцелуй Шапкова. Так само, як Огієнко, залишись він на Батьківщині, був би, безперечно, Мазеніним, і то «до упаду».

Еврика! Ів[ан] Ів[анович]* тепер – це Мина Мазайло в мантиї й митрі. Причём у Ів[ана] Ів[ановича] є наявний елемент Юди – понадто.

Малорос = юдаїзований земляк: це стисла формула.

* Огієнко.

* * *

М[іж] і[ншим], Мина Мазайло «серцем відчув», що, мовляв, «з українізації нічого не вийде» – нюх у нього був, справді, як у «старшого городского». І тому в сьогоднішній нашій дійсності на Україні найбільш заховався – Мина Мазайло – під різними назвами й в різних виданнях (та студентка, що читала «Воскресеніє» Толстого в Білій Церкві 1941 року, той кооператор, що запитував «чому переслідують Жидів, адже вони такі самі люди, як ми і т. д.). Звідділь весела міна у Безрадецького – бо «там», мовляв, «немає ворожнечі» й «сепаратізма».

* * *

Родичі Мина Мазайла на еміграції (часом дипломовані) глибоко переконані, що потрібна літературна пропаганда «літературної України», ц. т. плекання так званої «національної свідомості» по лінії мозку й думок. В дійсності ж національна свідомість – це своєрідна пульсація крові, це серце, а не голова. Наці[ональну] свідомість можна обудити, але ніколи не можна «прищепити» чи «вмовити».

Причини моєї нехиті до «сусп[ільних] справ».

Наці[ональна] свідомість – «Styl gui cot l'hrume memo»⁹⁵, а не азбука й арифметика. Їй не можна «навчитися» – і Мазайли того не розуміють, хоч може «серцем чують» і тому ненавидять всіх тих, хто сміє говорити правду.

Переборення всілякої літератури в українство – ось завдання дня.

* * *

Чи пізній жаль, чи пізня мудрість – однаково.

Нью-Йоркські нотатники та записники

Від кінця тридцятих років минулого століття Євген Маланюк ретельно зберігав свої робочі зошити та записники, адже на їхніх сторінках народжувалися його поезії, нотувалися теми майбутніх статей, есе, рецензій. Можна з упевненістю сказати, що майбутніх текстологів чекають багатющі матеріали чорнових записів поезій, їх варіантів, ескізів до них тощо. Поза тим, у записниках час від часу з'являлися нотатки щоденникового характеру. При цьому лише в окремі періоди життя письменника вони відповідали вимогам класичного щоденникового жанру.

Густише таких записів у робочих зошитах поета після вимушеного залишення ним сім'ї, Чехії, у зв'язку з наближенням лінії фронту до містечка Кунштата в Моравії, де на той час мешкала родина Маланюка. Так розпочався його другий ісход та новий період життя в таборах «ДіПі» в Німеччині (1945–1949). Розлука з дружиною, сином, зі слов'янським світом, а головне — знову поневіряння, без надії на завтра. І якщо в польських таборах після першого ісходу його союзником була молодість, то тепер уже настав полудень віку, а починати доводилося все спочатку. Зрозуміло, що це неминуче озвалося щоденниковими записами.

Із прибуттям до США саме життя давало Є. Маланюкові цікаві матеріали для щоденникових роздумів. Щоправда, вони дуже

швидко переключували на сторінки еміграційних видань. Ідеться про рубрику «З нотатників» у журналі «Київ» (1953–1954) та рубрики «Листки з щоденника», «З нотатників», «З щоденників» у журналі «Вісник» (1953–1960). Зрозуміло, що ці роздуми набули публіцистичного забарвлення, а щоденникова інтимність їх почасти зникла, хоча жанр записів-роздумів створював особливо довірливу атмосферу спілкування із читачем. Отож публічний щоденник (цікава тема для спеціального дослідження, ми ж, відповідно, не брали його до уваги) відволікав автора від сторінок власне щоденникових. Хоч у середині п'ятдесятих віднайдеться в далекому Ріо-де-Жанейро товариш елісаветградських гімназійних років Олександр Семененко — і записники відживляться цікавими спогадами.

Утім, прикметною особливістю робочих зошитів Є. Маланюка є те, що на їхніх сторінках практично не переривалася традиція лаконічних записів письменника, які торкалися найрізноманітніших тем — причин поразки армії УНР, долі духової еліти України, роздумів над роллю й покликанням митця тощо. Частіше це були згустки виношених думок, сплески гострих оцінок тих чи інших явищ, філософські роздуми над наболілими проблемами, пошуки відповідей на вічні питання: «Чому так сталося?», «Хто ми такі?» та «Що робити?». Хронологічно ті записи охоплюють рівно три десятиліття — від передноворічних днів грудня 1937 до ночі передодня 71-річчя письменника — ночі з першого на друге лютого 1968 р. Збереглися вони в архіві Є. Маланюка в Українській вільній академії наук у США (Ф. LXXXVIII). Наприкінці минулого століття весь архів поета систематизувала та описала науковий співробітник музею-архіву академії Тамара Скрипка, а 2000 р. цю працю працювати з архівом Євгена Маланюка випало автору цих рядків. Тож нижче подано нотатки письменника, зроблені ним у кількох десятках зошитів, блокнотів, щорічників та в понад п'ятдесяті записних книжках. На жаль, дещо було записано олівцем, ще щось — похапцем у дорозі, часом зі скороченнями, тому окремі слова розшифрувати не вдалося.

Нотатник № 257

Щоб читач бодай трохи відчув атмосферу творчої лабораторії митця, до видання включено проспекти планів поетичних та прозових книг, записи перспективних тем, словнички, міркування над назвами майбутніх книг тощо. Вміщено й окремі поезії, що не увійшли до видання «Євген Маланюк. Поезії з нотатників» (Кіровоград, 2003).

Упорядковуючи та готуючи до друку розшифровані тексти, довелося вирішувати проблему розміщення їх у цій книзі. Річ у тім, що у Є. Маланюка в роботі одночасно було кілька записників чи нотатників. Окремі з них поповнювалися записами (причому часто тематично зв'язаними) кілька років поспіль, і розривати їх, хоч це й порушує хронологічний принцип подачі матеріалу, видається недоцільним.

27.12.37.

Вік освіти і демократії кпив з існування нечистих сил і страшив темнотою «темного» середньовіччя.

Це також одна з перемог . А ось в поступовім і «світлім» ХХ ст. переконуюсь, що нечиста сила (біси) є, що Сатана і Мефісто – це не вигадка «народної темноти» чи Гете¹, а таки найбільш дійсна дійсність. Де ж вихід? – Готика.

Середньовіччя («темне!») – це було розбудження свідомості всього цього. Тоді люди бачили Зло, що втілювалося, ХІХ ст. – нічого не бачило, заколисане Оффенбахами й Фюєрбахами². Тепер знову бачимо.

01.03.38.

Шпильорно³, перед від'їздом. Капітан-малорос з сином і виш[итий] рушник під тарілкою боршу. А в цей час – якісь рос[ійські] аристократи-москалі, зломачені, брудні [нрзб.]

Контраст! Але все ж капітан (в цій укр[аїнській] стихії) не говорив. [...] Величезна культура була в цім капітані з сином.

03.03.38.

Місцева нацполітика: будь або П[оляком], або «Росіянином» (хитрі хахли на цім [нрзб.] не зле), але тільки не Українцем.

Ну як тут не пригадати Пушкіна! («Бор[ис] Год[унов}»⁴).

10.06.38.

«Росіяне» з'явилися допіру, десь в другій половині XIX в. До цього часу не було ані типу «росіянина», ані Росіян (чи Москалів), що мислили імперсько.

Менделєєв, Вітте, Бородин⁵ («Князь Ігор» – тема, що була б дикою не тільки для Глінки⁶, але й для Чайковського⁷) – ото приклади імперського й імперіалістичного думання й творчості. На щастя, той процес перервала російська катастрофа 1917 р.

04.09.38.

Неповнота, щербатість, калічність особистості – це лейтмотивний український тип.

Властиво повних людей було за прожиті століття тільки двоє – Богдан і Тарас. Особливо це ясно на тлі, наприклад, Мазепи⁸ (з його якоюсь дивною хибкою, Мотрею etc.) чи Костомарова⁹ (потвора! його «любов» до Аліни).

Зрештою в Гоголі ця [нрзб.] сторона досягла своєї «повноти». У Куліша – навпаки і тут ціла тайна Куліша: це антипод Гоголя.

Дослідам над культурою укр[аїнського] індивідуума бракує укр[аїнського] Фрейда¹⁰.

09.09.38.

Війна нашого народу 1917–1920 р. називалася на сході – «боротьба» буржуазії з пролетаріатом, а на заході – «дзічі хайдамацкей з шляхетносцьон і культурон».

«Панівні» народи в державах жидівського типу трясутся повсякчас свідомістю злодія, що боїться «одервання» і «расчленення». А – при нормальній психіці – як все просто й спокійно [нрзб.].

25.09.38.

Еллада (Атени) лише знала гармонійність. Партедон був побудований чуттям побіди (над Персами), могутності й миру (тридцятилітній мир з Спартою). Вік Перикла¹¹. Партедон – єдинство стилю, волі, ідеї, логіки – твердив Фідій¹².

19.01.39.

Легко випустить було шаблю
З безсилах ледачих рук.

Червень 1939.

В небі зимна синь Страшного Суду. Апокаліптична тишина.

06.09.39 о год. 11.50

Тріумфальний марш Ескамілло¹³. Ридальні мелодії Хозе. Бідний Хозе!

15.07.39.

На А.* може «акафист»? Старий випробуваний спосіб (батько писав ще. Батьку мій коханий! Вічна тобі пам'ять, вічний спокій!).

28.08.39.

У Блока все ж таки значна доза Вертінського¹⁴. Все ж таки. І тут, може, вся розгадка того вагання, з яким Блока кваліфікують: мовляв, великий, але... все ж таки... майже і т. п.

07.09.39.

Безчинність мужчини під час війни є неможлива до довшого витримання. Сьогодні вночі мені здалося, що

* Криптонім розкрити не вдалося.

в мене атрофується penis і виростає vagina... Дивний сон: ніби мене сватали (чи як би сватали) з б[увшою] Мордковичівною – брр... неприємне вражіння є чи ж не символічний сон..? [нрзб.]

17-18.09.39.

Снився Шаляпін¹⁵, живий, трохи змарнілий, але з добрим голосом. По пробудженні я упритомнився, що він вже вмер. І було ніяково.

27-28.09.39.

Від полудня – спокій. Але який: мертве місто. Вночі розбиті гранатами дома дивились дірками вибитих вікон. При повнім місяці то була несамоविта картина, варга якогось місячного Гойї¹⁶. Черепи домів, кістяки домів.

Ангел війни.

Короленко¹⁷ – ідеальна мертва душа.

09.11.39.

Коли б я був султаном, Дм. Др.¹⁸ був би першим кандидатом на головного євнуха: такий має голосок. Вагітний мужчина.

* * *

Імм. [Інж.?] Топ.* преобразився несказанно. Обличчя просвітлилося і дивно одухотворилося, але в такім стилі, що він обернувся на старосвітського дячка, навіть власне того з «Сорочинського ярмарку».

* * *

Герой нашої доби – Шмуль С. (Мих. К.** або й дрібніші), вони – «ходять нарівні з дзвінкою монетою» і не

* Скорочення розкрити не вдалося.

** Скорочення розкрити не вдалося.

залежать ані від границь, ані від обставин. Питання господарів – є чисто технічне.

* * *

«Осілля» весна зв'язана з молодістю – от тепер її вже для мене немає.

* * *

Знову сон: повновида весела дівчина, що ціла набухла сміхом – разом з «ними», з Москалями. Вона «ожартує» зі мною, але відходить з ними.

13.01.40.

І ось ми вдвох, а серце б'ється рівно.

15.01.40.

На євр[опейському] Сході простір дає інше поняття часу – а тим самим довгої й значности людського життя і вартости людської особистости. Звідціль – натурально колективізм.

3-4.02.40.

Ніч в Шляхтинцях¹⁹ – з'ява начальника – попередження. Ніч по іменинах в Варш[авських] Помпеях – з'ява смерті – що таке смерть? – лише повернення додому в Ново-архангельськ. Де зустрінуть Мама, Дід, Бабуся, Батько, стара фіртка і старі сніи. Липневий день, квітник пашисть. Вони всі вбрані по-святочному. «Прийхав, нарешті, ми так чекали». Навколо голів у них – світляні перстені (а може, лише сонце) – оце єдине надприродне. Хто й мав бути – смерть. Поворот до дитинства, родини, дому й роду. [нрзб.] замикається.

Знаю – то буде тільки в хвилину кінця.

13.02.40.

Укр[аїнська] жінка — демонічна (відьма), полька — як це не дивно — ангелічна (муза, навіть патріотична гетера).

Все ж таки, Гоголь — геніальний (дочка воєводи і Андрий²⁰, і вся проблематика з цим зв'язана).

14.02.40.

Федір Тютчев²¹.

«Щодо мене, то всі ці півварварські східні люде (зстрічі Шаха Пер[сії] в Петерб[урзі]) не збуджують в мені нічого поза жахом і відразою» (за два місяці до смерти).

Європа = цивілізація. Тільки чи Євр[опа]-цив[ілізація] його інтригувала і турбувала. Він тому й боявся «Революції» («Росія і революція») і хотів вірити, що «Європу» від ре[в]олюції спасе саме ... Росія — «Велика Греко-Російська Східна Імперія», бо, мовляв, Росія має «всесвітню судьбу».

Але

Ти долго ль будеш за туманом
Скриваться, Русская звезда,
Лі оптическим обманом
Ти облічишся навсєгда?

Ужель навстрєчу жадным взорам,
К тебе стремящимся в ночи,
Пустим и ложним метеором
Твоі разсиплются лучі?

«Росія» — то була його віра, пізніш поважно захитана (Як можна вимагати цієї віри від «народуф», коли її не мали ані Чаадаєв, ані Тютчев, ані остаточно Пушкін і Чехов).

Cette salete pleine d'avenir de la chere patrie²². 1853 (у Варшаві при повороті додому).

Ah, quel chien de pays!²³ 1858 р. СПб.

Під кінець життя він побачив Київ, і місто це воскресило в нім чужоземні враження молодих літ.

Там, где на висоте обрива
Воздушний, светозарний храм
Уходіт виспрь — очам на діво —
Как би парящій к небесам.

Ma fibre occidentale a ete grandement remuee fout ce temps — сі²⁴.

Que ne donnerais je pas maintetenat pour avoir devant moi une belle montagne on chair et en os!²⁵ («сеї стогін проходить через все його життя» (В. Вейдле)). А в той саме час Некрасов, по повороті з-за кордону (1857) писав:

Спасібо, старана радная,
За твой врачующій простор!

«..Не далее как севодня вечером, я окунусь — не в вечность, как повешенний в Англиі, а в бесконечность, как путешественник в Россіи» (1859, Берлін).

«За Варшавой разстиается грозная скіфская равнина» (1843).

«Смотря на ето озеро и гори (замок Отвіль біля Vevet), в светящейся димке, казалось, грезившіе наяву, я вдруг вспомніл, что меньше чем через 6 недель я снова буду відеть перед собой Гостінний Двор, печально освещонный с чєтирєох часов дня фонарямі Невсково проспекта, і содрогнулся (1859).

Тоді ж:

Ні звуков здесь, ні красок, ні двіженья —
Жізнє отошла — і, покорясь судьбе,
В каком-то забитї ізнєможєнья,
Здесь человек лішь снітсья сам себе.

1853 р. у Варшаві він прощався з «гнилим Заходом, таким охайним і вигідним» pour rentrer dans cetle salete pleine d'avenir de la chere patrie²⁶.

«В Росії канцелярії і контори. Все крутиться навколо кнута й рангу» (Запис Погодіна зі слів Тютчева).

Нудьга за чужиною – хвороба Тютчева [...]

19.02.40.

Лев Шестов²⁷ (Шварцман з Києва) зробив в євр[опейській] філософії те, що [...] Дягілев²⁸ в мистецтві.

24.02.40.

Пушкін – був таким же «служилим дворянином», як і всі, хоч як не старався бути іншим. Знаючи його життя – ціле «піднадзорне», справді треба дивуватися, що він залишався поетом = «царем».

* * *

Цікаво, що Магомет²⁹ (помер 632) мав «бальзаківський роман» з своєю дружиною, значно старшою (і багатшою) від нього.

* * *

Орфей і Еврідіка. Орфей – боян Тракії – так кохав Еврідіку, що коли та вмерла від укусу гадюки, спустився з своєю чарівною лютнею в Аїд. Харон заслухався його музики й перевіз [нрзб.] Цербер не гарчав, навіть страшні Ерїнії плакали від його скаржливої пісні. Аїд віддав Еврідіку, але сталося нещастя. Не дивлячись на заборону дивитися на неї на терені Аїду, Орфей вже на кінці дороги не витерпів, подивився й ... втратив свою дружину.

Даремно він потім добивався до Аїду – вдарте його там не впустили. Повернувся до Тракії і скаргою своєю наповнив гори й долини. Його розірвали Менади, але останнє слово його одірваної голови було: Еврідіка.

* * *

Цікаво, що культ Аїда біля V в. перед Хр[истом] під впливом елевцінських містерій сполучається з культом Деметри й Персефони і він робиться одним із божеств урожаю (зерно, щоб дати рослину, мусить умерти).

* * *

Немезида карала за злочин, особливо ж за занедбан-ня могил...

Нотатник № 138/8

11.03.43.

У вівторок 2.03.43. Богдан³⁰ нещасливо став на коліно (на підлозі), а в килимку (коло ліжка), як виявилось, була голка сторч. Він вбив її собі в коліно... Я відразу сказав голка. Але дружина була переконана, що це щось інше.

Допіру аж в суботу 6.03. рентген розкрив правду і 9.03. була досить поважна операція, що тривала коло 40 мін. 10 см. надріз. Голка була загнана в берц[овій] кості так міцно (далеко), що її треба було з силою витягати. Дружина д[уже] змучена. Плаче, сумує за хатою. Наразі 37,2.

* * *

Снилося, що літав Невисоко над землею. Так, як би плавав у повітрі, як у воді, і сам дивувався, що це так легко удається, хоч часто були якісь риптовання наді мною. Якась пані, чи панна, в чорному, як би Н. Холодна³¹. Запровадила мене до Неділька, що виробляв кераміку. Потім ми з ним ішли. Відстрілювалися від якихось злочинців, один з них випустив зі шприцу якусь течію (чорну), що була д[уже] небезпечна. З жахом устежив, що в револьвері моїм вже немає набоїв (типово емігрантський мотив сну, що часто бував).

11.03.43.

Зневажливе відношення до Батьківщини: певно, це мій великий гріх. Характеристична реакція польсь[кого] юнака на мої вірші: «Дуже суворо»... а де ж вихід? Я згадав про Словацького³² («Grób Agatempona»), але це був слабкий аргумент.

Здається, що духовий матеріал для майбутнього Батьківщини нагромаджено аж тепер. Але немає фізичних його носіїв і виконавців.

Цілком навпаки, як у 17–18 роках! Кількість цих фізичних осіб, зрозуміло, зменшується. Натомість багато є людської наволочі, яка, як це не дивно, збільшується за рахунок існуючого стану людности.

Та наволоч є акультурна. Це продовжувателі і навіть сили (фізичні й духові) «провідницького» покоління 17–18 рр. Їх культура – огієнківщина в найгіршій моральній виданні. Їх національні почуття – почуття навіть не «секти», лише просто «ложі» чи «т[овариств]ва взаємного споживання життя».

Без дати.

- Теми: 1) Пушкінізм Рильського.
- 2) До світогляду неокласиків.
- 3) Петербург і Українці.

23.05.44.

Можливо, що в геополітичних обставинах нашої Батьківщини («шлях») єдина форма національного існування є стан селянства (коріння, хитрість, нерухомість).

* * *

І ми, і поляки – хорі на бездержавність, лише різниця у них форма національного існування – «пан», у нас – «хам».

* * *

Місяць випив барви квітів і дерев.

17.11.44.

Найзгубніше в S*, в Антихристі – те, що він удає Христа, що він є Лже-Христос (як зауважив уже В. Соловйов).

* Цією літерою Маланюк, згідно з середньовічною традицією, позначав Сатану.

Це не є оперовий Мефісто, чи Князь Тьми (адже ж він «Lucifer»!), — це малпа, це — актор, це — «ерзац».

І тут, мимоволі, думка йде до «держави ерзаців» і «народу ерзаців». Зокрема — в творчості, в мистецтві — він є імітатор (Гординський³³, Косач³⁴, Незваль, всякі Безименські і т. д.). Тому я так гостро відчував їх імітаторство («графоманові — Бог простить, імітаторові — ніколи»). Так само в почуттях.

Да воскреснет Бог и растопятся врази його!

* * *

З кінця XVIII ст. — «атеїзм» і, тим самим, підкидання S. Машина! Нове Середньовіччя буде нищити всіх винахідників і «відьом», як і Старе.

29.11.44.

«Імперія — мир». Але російська імперія — війна! І при тім послідовно-систематична.

* * *

«Лоскутная імперія»³⁵ (Австрія) тим-то й була імперія («Рим!»), що була «лоскутная». А застигла, почала гнити й гниття те почало творити ту недобру «розкладову» (трупну) «єдність» (як то добре писав Леонтьєв³⁶), — вона й розпалась, як многоплідний овоч.

* * *

Рильський і укр[аїнський] пушкінізм³⁷: язиково додатня, річ, але ідейно й духово — страшна («воспеть дозвольтє!»)

* * *

Ніч легко родить мислі — ранок [нрзб.] їх гасить. І вже не повернути.

* * *

Шевченко, либонь, перший зачав писати поеми ріжними метрами, змінюючи, часом раптово, ритм. Це була

революція, її доконало українське тихомузикальне ухо. Рильський відступив і тут до Пушкіна, що досі є канонном для «психологічної Росії».

* * *

«Республіканська капела» Кошиця³⁸ — Держава.

* * *

Дехто, [нрзб.], любить Шевченка в Олесеві³⁹, а дехто навпаки: Олеся в Шевченкові.

15.12.44.

Письменник рідко торкається «інших світів» (Пушкін — 2 моменти, Шевченко в — моментах [нрзб.] і в Щоденнику, Міцкевич в «Dziadach»⁴⁰. Гоголь має це в «Страшній помсті» й — найповніше — «Вію» (найглибша й найзагадковіша річ у світ[овій] літературі — хіба за винятком Виспянського «Wesela»⁴¹).

Земний гріх клекоче під корою щоденності і хоче вибухнути назовні «Побут» його маскує. В «Мерт[вих] душ[ах]» все трясеться від бісів, але Гоголь старанно малює пластику зовнішності. Лише в цих речах глибина сама вибухає — побут вже не може її вдержати.

Обидві речі на тему української демонічності. «Вій» — дух землі незграбно косолапий, гайдамацько сліпий, великий, але темний, — закон земної тяготи. Відьма — певно, [нрзб.] Вона прикинулась старою, в дійсності вона — молода й красна. І вона разом з Вієм мститись. І Вій — помста. І «Страшна помста» — помста!

10.01.45.

Чому Л[еся] Укр[аїнка] не обернулася до нашої історії, до Княжої Доби, до Козацтва? Що це? Брак історизму (епічності) — національна риса? Єдиний закид Л[еся] Укр[аїнці],

30.01.45.

Сковорода — і півосвічений Толстой, що хотів своїм
мужицьким розумом і мужицькою арифметикою пов-
торити Сковороду⁴².

7.05.45. Прага.

Другий день Великодня — без Великодня.

Вчора цілий день в хаті. Стрільянина ще від суботи.
Добре, що на Вербну відговівся. Був на Страстях в четвер.
Але не поцілував Плащаниці... Події застали в Черв[оному]
Хресті, де дали «візу» на пос[елення].

Сьогодні — також стрільяння і також, як і вчора: спо-
радично, випадково. Чутки. Схід чи Захід? Чи з середини?

Боже, що воскрес, заховай мені дружину й сина. Та не
розлучи нас!

10.05.45.

Невидане обличчя Праги. Трудно уявити собі тепер,
що то було перед недавнім часом місто моєї молодості.
Воно було «під серпанком» в часі війни. Але, все ж, було.

Сьогодні — це щось жахливо-незнайоме. А головне —
люди, натовп, «вулиця». Місто Рільке⁴³ — зникло.

Порожні віконні рами... Білий попіл...

Нотатник № 1569

20.7.45.

Від половини червня — Регенсбург⁴⁴. Спочатку — табори:
один і другий, гарячкове шукання приватного кутка. А коли
він був — за допомогою варш[авського] Росіянина — знайде-
ний, прийшла хвороба (відпруження, ослаблення, охлялість).
І тоді я в гарячці 39° причвалав до своєї першої жінки..
Там і залишився під доглядом аж 3-х лікарів.

Діагноза була: ангіна. Але та ангіна вже на початку ви-
давалася дивною. Сім днів температура була до 40° (вночі).
І все не проходила. Велика слабкість, поти і т. д. А коли
біля 18.07. почув себе ліпше, то шкіра на пальцях зради-
ла (та шкіра лізла цілими шматками), що та ангіна була
скарлатина! Це на 49 році життя.

Дай Боже, щоб дифтерит Богдана 1939 року та моя скар-
латина р. 1945 замкнули межі цієї проклятої чорної доби.

* * *

Милі «східні» земляки. І молоко привозять, і тютюн,
і стараються. Ні: «Над серце в мене висоти нема» (Куліш).

Серце — «тільки й є у нас ворог — наше серце» (Ти-
чина⁴⁵).

Це є центр. Ми є кордоцентричний нарід (мій термін
з р. 1943).

19.01.46. Водохреща.

Über Regen es regnet...⁴⁶ — звичайна тут осіння сюїта.
Лише Дом стоїть (ні — летить, гримить, вибухає в небо!)
і молиться за «всіх і вся».

* * *

Голодний рев й досі неситих машин, що казяться від кроважадобі: це американські авта у вузьких скелях регензбургських вулиць

* * *

Я, як поет, є занадто люксовий для свого суспільства і тому (тут комічна рація Сосюриної поеми⁴⁷) «мене утримує Антанта», с. т. ті чи інші чужоземці.

У своїм суспільстві я можу бути лише вчителем гімназії, щонайбільше (та й на те суспільство моє неспроможне)⁴⁸.

От і вся розгадка «чому він не наш» (Гоголь і т. д.).

І тут, розуміється, не йде лише про «матерію» (але таки і про неї!), а й про моральні (якщо не духові) ресурси суспільства.

Куркуль — а це є символ мого суспільства — «все» має в скринях і комірках. Він навіть «почастує» (бо це імпує його амбіції), але ніколи не допоможе інтелектуалісту, як це роблять Німці, Чехи навіть Поляки (що вже казати про Скандинавію!). Потім дивуємося: чого нас Господь карає? Як не карати!

* * *

Хіба їх інтересує, що їх «репрезентаційний» письменник сидить в кімнаті при температурі 0°, що немає того чи іншого (коли вони всі жеруть навіть ананаси!) до заспокоєння елементарного голоду.

* * *

І ось найстрашніше: наша несамовита історія цілком справедлива, навіть поблажлива (бо дає нагоду до поправ). І її течія є мудро-правильна («знищить куркуля, як клясу» — навіть це!).

М[іж] і[ншим], у советських земляків вже є це: пошана до «інтелігента», опіка над ним (Полтава⁴⁹, Лиман⁵⁰, Багрянний⁵¹), чого цілком немає у казанських сиріт еміграції.

* * *

Завше згадується з передчвертьстоліття «нам все одно, чия буржуазія — своя чи чужа — всяку знищити» (Тичина пізніше це сформулює в своєрідно геніальній формі: «Всіх панів до 'дної ями»⁵²). Це з щирим жаром твердили всі [нрзб.] розуміючи, очевидно, під «буржуями» просто панів.

Що ж? Не хочеш панів своїх, маєш — чужих. Цікаво, що сов[єтські] земляки (Майстренко) вже це зрозуміли. Хто знає чи тамтой режим не є єдиною політичною школою для хохла?

7.02.46.

Куркулізм — то відворотна сторона «окрадености». Але кради й крадуть у нас духові вартости, а куркуль тепер [нрзб.] залізними пазурями тримає вартости матеріальні [нрзб.]. І — губить духові скарби, як напр., тримаючи церков[ників] Ів[анів] Івановичів*, «автокефально» віддає ворогові літургійну мову⁵³, «Поученіє Мономаха», «Слово о полку...», як вже віддав Русь за свою нікому незнану й непотрібну «україну»⁵⁴.

8.03.46.

«Просвіта» — невмируща. ([нрзб.] і його «Слово».) Що за жах. Безперечно, Хвильовий би застрелився тут вдруге.

6.08.46.

Від 1930 — сні «еміграційні».

1932–33 р. Мертва мама, з якою порозуміваємося якимось радіо шепотом. Батько, щоб її «драби» (слово зі сну) не вкрали перед похороном і не переламали їй хребта.

* Натяк на І. Огієнка.

1940 (39) – Київська Софія (як грецький портик досить пізнього стилю) біломармурова з яскравими мозаїчними візерунками в «укр[аїнському] стилі» (вишивки). Труна з Сотниківною. Розпорядник похорону – молодий студент («син Шульгіна» – [нрзб.]). Очікується приходу митроп[олита] Шептицького⁵⁵. Він приходить підшки з Львова, [нрзб.], велетенський, в селянській киреї і великих чоботах чи гуцуль[ських] постолах. Я підбігаю помагати. Він стомлений. «Екселенціє, я Вам поможу», – [нрзб.]. Він нахилиється і з-під киреї я бачу стару, грубу селянську сорочку з різнокольоровими скляними гудзиками...

Він має ніби правити Панахиду.

1945 в Регенсбурзі. Вхід в коридор урядового будинку – високі двері до якоїсь канцелярії – обрамовані густими сплетами величезних чорних гадюк. Невимовний жах: під цією живою гірляндою треба проходити. Лише за хвилину я чомусь (внутрішньо, [нрзб.] емпірично) переконуюся, що гади надзвичайно майстерно зроблені з грубої чорної гуми. Але [нрзб.] живо, вони заховуються як живі.

1945–46. Варшава – Уяздовська між Бельведером і палаціком Сатинських⁵⁶. Повно снігу – величезні кучугури, в яких я потопаю. Ніч біло-синє і синьо-чорне, голі віти. Бреду. Повзу. Не можу.

1945–46. Богдан – немовля. Держу його в руках. Купаємо. Бавим. Уколисуєм.

1946. Кінець липня. Цілу ніч пекуче відчуження задрощів – ревність по відношенню до Міли⁵⁷, яка кокетує [з] якимось [з] панів явно східного типу. Пекуче почуття й незнане мені в житті.

1946. – трагічне. Очікування вибуху атом[ної] бомби. Апокаліптична обстановка [нрзб.]. Потім бомба – якось нечутно – вибухає і всі чекаємо «радіоактивності».

Нотатник № 135/5

06.08.45.

Ат[омна] бом [ба] на Гірошиму.
Регенсбург.

15.8.45.

Ніби перший день світового миру. В Токіо – страшні сцени: сьогодні о 1-ій вночі капітулював Мікадо⁵⁸. Юрби, плачучи перед цісарським палацом в Токіо, благали цісаря пробачити їм, що нарід не витримав війни.

«И голос Музы еле слышный...»⁵⁹

«Все – тля і тлін». Лише зеленкавий Дунай котить свої хвилі та старий Регенсбург⁶⁰, – старовинна «Ратисбона», скулившись під мжичкою (майже осінньою) прислухається [до] лету широких крил історії.

* * *

«А що буде з нашим світом, як і музика нас покине?» – запитував р. 1836 Гоголь. От вона нас і покидає: «розбиття атому»... Що це, як не знищення Музики, гармонії, ладу? Все летить в тартарари. Бідні люди, що нібито «тримають в своїх руках судьби світа», не домислюються, які жалісні вони та убогі в своїй безпорадності й несвідомості, несвідомості того, що справді відбувається.

Дійсно, «Три разговора» Соловйова⁶¹ – найбільш «актуальна» книжка сучасності.

19.08.45.

Після проголошення всесвітнього миру пройшло чотири дні, а гармати і бомби на Далекому Сході, в Океанії, в Бірмі – ще вибухають. І кров летється.

Експеримент з Японією виявляється дуже складним і ризикованим. Чи не є це останній атентат S.?

* * *

Що є в моїм народі страшне: 1) глупота хитруна 2) хамство. Обидва складники вдачі є набуті, а не вроджені. Особливо непростий є другий складник. Він не є такий безпосередньо одвертий, як у Москаля. Це хамство переважно «дипльомоване», інтелігентське. Бо у наших селян аристократичні прикмети, ще не вивітрені навіть за цих 25 літ. Докази: відношення був[ших] комсомольців тут до мене. І – відношення «професорів»!

29.08.45.

Це відношення землячків з першої еміграції (проф[есори]-українці або емігранти-рецидивісти) стає нестерпним. Це справді людський конгломерат, що прогнів морально наскрізь і робить враження, найменш, мешканців психіатричної лікарні. Навіть зустрічі з Щербаківським⁶², людиною, що так багато мислила і зробила... і що була моїм гостем у Варшаві.

Лише «галичани» та «східняки» – єдині люди, у яких письменник ще дещо значить.

Що ж? – лише тримати нерви вкупі та витримувати. От і все.

Вчора купання в Дунаї з Косачем – відворотна картина з-перед 2-х літ на Дністрі⁶³. Як все міняється!

01.09.45.

Немає сумніву, що Драгоманів⁶⁴ переміг і тепер, бо навіть тамтешня еліта (Андрій⁶⁵) дихає ним, і в большевицькій дійсності на батьківщині він якось потрафив знайти собі місце (діамат, раціоналізм, атеїзм, або, як казав він «реалізм в штудії і атеїзм в релігії»).

Все намарне.

* * *

І тепер в цих «могутніх руках широких народних мас» (Волинь, Галичина) вилізла гайдамацьке шило з мішка. Як інакше назвати політичну сліпоту, як не гайдамацтвом? Все-таки поляки дуже добре це відчують і кваліфікують.

Сліпота і безвихідність. Та й москалі це чудово знають і використовують до кінця.

08.09.45.

Перший погляд дуже часто рішає все. Хоч і не завше це було в житті. Але коли було, то без помилки. Так є, напр[иклад], з певною особою ще з студ[ентських] часів, яку спіткав знов, забувши. Але пригадав своє вражіння з тамтих літ (відшттовкуюче) і переконався знову, що вражіння було вірне.

28.04.46.

Коли Хв[ильового], Дон[цова] й мене називають землячки (енки) «москалями» (чи «поляками»), то, певно, в цій таїться якась правда в тім страшнім значенні, що ми – називаємо себе синами Нації, а землячки – елементами етнографічно відмінними. Ц. т. з цього висновок ще і ще раз, що нації – ще немає, а може й взагалі не було...

Натомість винниченки й огієнки – є свої, «наші» – їм ніхто не закине, що вони «москалі», хоч де факто, є то типові росіяни.

Нотатник № 256

Ісход. Кн. II

12.05.1946

Інтелектуальні верстви Юдеї бачили в Христі — найбільше — земного царя і в цім вся суть божественної Трагедії, що привела до Голготи, а також — вся суть Християнства.

Юдаїзм «всвещський» — матеріалістичен, християнство — навіть в молекулярній мірі — духовне, адже приналежне до Духа Святого.

І компромісу немає. Може, звідціль і слова Христа: «Не мир, но меч»⁶⁶, ц. т. боротьба до кінця.

Тому такий апокаліптично-голготський характер має ця доба. Всі сили матерії (косність, зло, секуляризована держава, «розум владний без віри основ» (Франко⁶⁷), ц. т. розум люциферський, той, що напродукував машини і нині «розбив атом»), направлені на знищення Св[ятого] Духа в людині і обернення людини — назад — в глину і порох, з яких колись творець, «вдихнувши дихання Життя»⁶⁸ (про що завше забувають), ц. т. дух Духа Святого, створив Людину.

Тут розкриття, м[іж] інш[им], Шевченкового терміна: «Будьте Люде»⁶⁹ — не будьте глина і порох (малоросійський!), як ви есте.

Нашу історію і наш нарід вигриз матеріалізм, який прийняв свою найпотворнішу, чисто національну форму: куркулізм.

Почалося дуже романтично: від «ставка і млинка і вишневого садка», які протягом XVIII—XIX століть все більше віддуховнювалися. І, таким чином, ще Шевченківський

«садок вишневий коло хати» з родиною і, головне, Матір'ю (= жрекинею, священницею родини) десь на переломі XIX—XX ст. переісточився на певну кількість квадратних метрів і «купчу кріпость» у нотаря. Адже й Батьківщина звузилася до тих «Всім по сім» десятин, що в їх провалля рухнуло наше відродження рр. 1917—20.

* * *

Як це не дивно, ця куркульсько-десятинна, суцього матеріалістична тема безпосередньо веде нас до теми національно-релігійної і церковної, до т. зв. УПАЦ, ц. т. автокефалізму. Автокефалізм «не вдався» і не міг «удатися», бо він був затоплений в мутній хвилі куркулізму й огієнківщини. В нім не знайшлося копійчаної навіть свічки справжньої віри, отже справжньої духової потуги, хоч би й малесенької.

Куркуль був «свято» переконаний, що вистарчить лише вдягти рясу й на чуприну покласти митру (хоч би й вкрадену — Чорні (чужі? — Ред.) викрали митру у Пімена кам'янецького для бл. п. протоієрея Пашевського⁷⁰), щоб зробитися єпископом. Зовсім так, як УТП посвідковим способом робить гурби професорів, доцентів і лекторів⁷¹. Посвідка заміняє людину й помагає їй «здаватися», а не «бути» («не быть, но слыть», як казав наш гр. О. Толстой). Звідціль зовнішня пишнота наших похорон, академій, «зустрічей» і «імпрез», цілковито порожніх, внутрішньо мертвих, навіть смердящих.

* * *

Характеристичне оповідання о. Катрія про враження німецького священика-професора з служби в нашій церкві (навіть гр[еко]-кат[олицькій]): «Чудовий хор, аж занадто мистецький, занадто мистецька відправа, багато декорацій, багато різних — для молитви малоістотних — додатків, але брак одного: атмосфери молитви й молящихся».

Як бачимо, бракує «дрібнички», бо ж ніби «все» єсть! В ризах і митрах, з трикаріями і дикаріями, але в центрі того всього стоїть підсвідомо настрашений своїм жакливим блюзнірством Іван Іванович Огієнко, чеховський півінтелігент, хохлацький куркуль і, що найгірніше, натуральний атеїст!

14.05.1946.

Хороба бездержавности (вирок Липинського, який її відчував гостріш, ніж хто інший) – є наявна й глибока. Особистість – суспільство – нація. Без цієї ієрархічної залежности немає передумов державности. Це – члени пропорції, без якої немає нації. І треба тверезо ствердити, що такої пропорції в лоні нашої «громади» – не існує. Трагедія особистості й суспільства – це біографії всіх наших визначних людей (хоча б Франка).

02.06.1946.

Проблема моєї Батьківщини, в [нрзб.] сенсі, єсть проблема релігійна: жертва – від землі до неба – готика, перетята Візантією і Монголами. Отже, зв'язать «оба пасы сего времени» (і тут величезна задача греко-католицизму!) і навчитись рости д'гори.

Хто знає, як переоцінить історія Хомишина⁷² (поминаючи всі «але», що були зв'язані з його національною природою...). «Копула» Шептицького⁷³ мала допіру увінчати стрільчасність Храму, що його мали й могли збудувати Хомишини.

06.06.1946.

Невже лише один Шпенглер⁷⁴ бачив і проказав? Іншими словами: самогубство Європи.

Ще один раз підтвердилося: немає пророків у своїй батьківщині. Треба ж було, щоб саме Німеччина започаткувала

той акт самозгуби.. мавши всі можливості ствердити Нове Відродження.

* * *

І от повстане вакуум, ні – прірва, що всисає автоматом орду варварів. І ця фракція, що $\frac{1}{3}$ голосує волю бути провінцією орди.

Без даки.

«..Жити, серцем жити і людей любити»⁷⁵ – Як трудно!
«Над серце в мене висоти нема!»⁷⁶ – сказав Куліш. І тут уся рокованість мого народу – і слабкість, і сила його.

«Немає, мамо, ворога і не буде,
Лиш один у нас ворог – наше серце»⁷⁷ –

так геній народу ствердив кризь сонячний кларнет бідного сина моєї землі – «тичинки» р. 1917–18.

І, певно, найліпша книга Сосюри, конфіскована одразу, й звалася «Серце»⁷⁸.

20.06.1946.

Океан тьми, океан зла затоплює поверхню планети. Чорні хвилі поглинають держави, країни, міста. Ще села світяться свічкою молитви й тиші.

В цім мороці зла церква – єдиний корабель.

Регенсбурзький Дом – готичний гімн одуховленого каменю – побідно змагається з бурунами і пливе по морю тьми: єдиний рятунок, єдиний ковчег Ноя, єдине щось живе в хиткій непевності текучого зла.

І органи гримлять хвалу й прохання.

Свято Божого Тіла – свято Церкви – тіла Господня, свято церковних кораблів.

28.07.1946.

Над поезіями Л[єсі] Українки.

Дивний здогад: чи не була творчість цієї сухітної панночки аж до 1900–01 рр. («особисте горе» з епілогом у Мінську⁷⁹ (03.1901)) – лише дилетантством? Скажім, досить культурним, досить творчим, але й досить холодним (як у «першої» учениці в пансіоні для шляхетних дівчат) та й не без інститутсько-солодкавих слідів пізнього українофільського «народництва».

Навіть «Фігенія в Тавриді»⁸⁰ (15.01.1898) – безсумнівна вершина цього періоду – все ж носить ціхи досконалі учнівської вправи «на п'ять з плюсом». Всі ці твори – не про-низують, не раять (мій універсальний критерій для поезії).

Згадую завше няковість Лени Теліги⁸¹: «Не відчуваю Л[єсі]Українки, її поезії залишають мене байдужою, не заряджають».

Лише «тяжке особисте горе» р. 1901 (смерть коханого, як казав мені Одарченко⁸², якогось білоруса, теж хорого на сухоти) – роблять той перелом. І робиться чудо: останні роки до смерті р. 1913 (01.08) це «немов титанічний хід по велетенських уступах, не рушених людською ногою, де кожен крок, кожен твір означав нову стадію, відкривав перед очима громадянства (?? – Є. М.) нашого (??? – Є. М.) все нові перспективи мислі, все нові обрії образів» (М. Грушевський).

Це написав наш історик з максимальною пластичністю і максимальною точністю.

Правда, на цей «період дилетанства» можна дивитися, як на природній період учнівства й переборення двох етапів – лірики й епосу – на неминучій [нрзб.] путі до драми.

І тут цікава (й рідка) готика творчої дороги Л[єсі] Українки.

... Це все так. І все ж тяжко було б не відчуту – попри всі творчі досягнення Л[єсі] Українки, навіть попри таку пророчу річ, як недавно (допіру!) опублікований уривок «І ти

боролась...»⁸³ – холодок (класичний?), недосит тепла, недосит «термодинамічності» в словах Л[єсі] Українки! Її драматичні твори справді мармурові («Лесин мармур вічних строф» – з моєї ранньої поезії), це – статуї, часом аж алегоричні, але не повнокровно живі постаті. Це, на жаль, факт.

І ти колись боролась, мов Ізраїль,
...Сам Бог поставив

Супроти тебе силу невблаганну
Сліпої долі.

...Післав на тебе тьму таку, що в ній
Брати братів не пізнавали рідних.

...Новий фараон
Пройшов живий поміж Червоне Море,
Але козак з конем пропав навік

...Заграло і ущухло
Червоне море, висохло й осталась
Безрадісна пустиня після нього

(«З'їли, сукини сини, революцію» – М. Хвильовий!)

І став по ній блукать новий Ізраїль,
По тій своїй землі обітованій,

.....
Який ми гріх вчинили проти Духа,
Що він зламав свій заповіт великий,
Той, взятий з бою волі, заповіт?

.....
Тоді покаже батько свому сину
На срібне марево у даліні.
І скаже: «Он земля твого народу!

.....
І може, дасться заповіт новий,
І Дух нові напише нам скрижалі.

10.09.1904

Нехай же ми раби, невільники продажні
 Без сорому, без чести — хай же й так!⁸⁴

І ще така думка: Може, однією з причин творчої невдачі Л[єсі] У[країнки] був стан мови. Потрібно було аж неокласиків, щоб селянський діалект пристосувати до виразу ширших і глибших почувань, щоб той незграбний і вайлуватий діалект стався еластичним і пластичним. (Недотепи-хохли віддали у XVIII ст. мовний доробок еліти — Петербургові, як тепер різні автокефальні дурноляпи віддають культуру й літературу Княжої Доби — Москві).

Л[єся] У[країнка] ще не здолала той косний мовний матеріал поінняти еквівалентом духової енергії й опанувати його цілком. Звідділь — наївні закінчення прикметників (сивенькїї — тоненькїї, квіти, мрії і т[аке] і[нше]).

«Народе без пуття, без чести, без поваги»⁸⁵, а Л[єся] У[країнка] додала без сорому⁸⁶ — і це дуже влучно. Це те, що я найболючіше відчув і відчуваю...

29.07.1946

Європейська (західна) культура, властиво, не знала поняття «провінціальності», «глушини», «станції Хандра Унинська» (поема Тувіма), російського «скууушно», специфічно російського «в Маскву, в Маскву» (Чехов)⁸⁷, словом, всього того, де «серед заїдає», людина «опускається» і т. д. і т. п.

Тут є кардинальна різниця західно-європ[ейської] культури і культури Євразії, де поняття «провінціальності» є натуральним і класичним складником: централізм, простір, комунікація. Але передовсім тотальний централізм — монгольсько-пруського типу, де столиця є спрут, що висисає всі соки держави, є рак на тілі країн і народів (СПб, Москва, Пекін).

Цікаво (Овзогу, 6, 7, 46), що ком[уністична] партія ЧСР вимагає «централізації» і є засадничо проти регіоналізму (згадаймо дискусії в Польщі 30-х років на ту ж тему!).

Тут є дуже важливий і дуже дражливий «пункт» в антиномії Схід—Захід.

03.08.1946.

P. S. Те саме в германській проблемі: Москва, як огня, боїться федеративної децентралізованої Німеччини, бо то було б найпевнішою запорукою відродження європейського!

30.07.1946.

Чого наша аристократія втікала від народу?

1. Варяги й сердюки.
2. Видавання отаманів.
3. Брак в літературі й переказах типу «вірного слуги» (джура?). Посвята «Укр[аїни] на переломі» Липинського⁸⁸ — селянинові з портретом. [Нрзб.] «побратимство» й «панібратство».

4. Національні риси constans⁸⁹: а) чревоугодіє — все може пережити, окрім голоду, і — б) брак помочі від земляків (це чудово врахували СССР при штучнім голоді 1933 р.): розмова з т. зв. єп[іскопом] Сильвестром Гаєвським⁹⁰ про Київ 1933—34 рр; в) органічний брак почуття кучности (вертик[ально] й горизонт[ально]) звідділь — хуторянство й «автокефальність»; г) органічна нездатність до ієрархії, бо держава — ієрархізований нарід-нація.

02.08.1946.

Неконсеквенція — непослідовність: це наймарнотніша риса «українства» (до речі, надзвичай[но] характеричне окреслення національного руху!).

Від дрібниць почавши: є слово Христос і слово хрест, від першого «християнство», від другого — «хрестити». Але хохол не був би хохлом, коли б він тут не проявив своєї

«бароковости». І, натурально, він каже писати «христити» але (!) «перехрестя», «навхрест» і т[аке] і[нше].

«Вічний революціонер» з фершалів⁹¹! Він не може прожити навіть десятиліття з однією орфографією. І тому приблизно щодесять літ маємо «нові правила» і «нову революцію» в цій області, що стала найбезкарнійшою ареною для всякої півписьменної огієнківщини.

Єдиний культурно-літературний процес з кінцем XVIII — поч. XIX століть роздаюється на «Гоголя» й «Шевченка». І автоматично «одгетькується» увесь тягар історії — «гоп мої гречаники» замість Києво-Могилянського патетицизму й Високого Стилю взагалі. Бо ж, що є, властиво, «Енеїда» Котляревського⁹², як не бунт проти власної історії, в стилі «хоч гірше та наше» і «все починається наново».

Те саме з назвою, з власним ім'ям: з легким серцем спочатку віддається його завойовникові (Росія), очевидно, в порядку широкої гостинності, а береться явно етнографічна і сугобо локальна назва колишньої провінції — «україна».

Своєрідний «путь найтяжчого опору», «бо все то треба «наповнювати» знову». Але скільки ж в цім є самозгуби!

І от читаємо рецензію доцента, людини, що має матуру ще стару і, можливо, вчилась в нормальнім університеті. На обгортці рецензованої книжки стоять кириличні літери (т. зв. церковнослов'янські), які були в ужитку нашої літератури до середини XVIII ст. (ба й пізніше — в Галичині!) і які донині залишаються в церкві.

І ось, п. доцент, людина літня, називає, року Божого 1946 на еміграції, ці літери «синодально-московськими», картаючи автора книжки за вживання наших архаїзмів (тобто «церковнослов'янїзмів») і покликаючись на досить проблематичний культурно-науковий авторитет «автокефалістів», що, мовляв, відкинули «церковнослов'янщину» навіть (!) з своєї богослужби.

Хохли, дипломовані й недипломовані, це читають, розуміється, не вдумуючись (національна цїха!), і ми досі не чуємо ще хоч одного слова протесту проти явного історично-культурного самогубства, яке визирає з рецензії п. доцента.

* * *

А тим часом інші хохли, — югороси й малороси — що називають себе для відміни «русскими» через два «с», в своїх «російських» органах з «льогкістю в мислях необикновенной» пишуть про «російське» «Слово о полку», «російського» Володимира Великого, «російський» Київ, одночасно причисляючи відомого Андрія «Боголюбського»⁹³ Суздальського до чину святих своєї «православної церкви».

* * *

Колись Джозеф Конрад-Коженювський⁹⁴ писав (1902–3?), що кожна західноєвропейська ідея, потрапивши до Росії, негайно обертається на різуче заперечення себе самої. Теза ц. т. приймає знак мінус, але абсолютна вартість її від цього не зменшується. Зате коли якась ідея потрапить до «українства», то в рекордовім часі вона обертається на «енеїду», «перелицьовуючись» і вульгаризуючись доценту. До чого не діткнеться хохлацький Мідас⁹⁵, все обертається на «гоп мої гречаники» й, остаточно, на «пошилися в дурні».

Геніальна здібність! Струнка готична Русь карловатіє і розливається в безформно-драгисту й антидержавну «україну». Конунг-князь деградується в отамана й ватажка анаціонального «козацтва». «Слово о полку...» вироджується в підсліпувату й мутно-сльозаву «думу». Бандура з елітарного інструмента високої музичної культури спадає в порох «народнього» плебейства і національної слїпоти (бо сліпий Кобзар — це теж символ, та ще й який!).

Висока мова Києво-Могилянської академії, яко безпритульна («незрозуміла для народу») в Батьківщині, йде до імперського Петербурга, а в зіячій вирві, що повстала, гопакує мікроскопічна «сміховина на московський кшталт» (слова Шевченка!) й допіро пізніш несподівано вибухає везувій «Кобзаря», що, одначе, своєю мовною революційністю (ворожою до еволюційности культури) не рятує перерваного культурного процесу, а з титанічною намагою починає у культурнім вакуумі новий процес!

За це платимо генієм (і життям) Гоголя, платимо каліцтвом Франка, «екзотичністю» Стефаніка⁹⁶, навіть — пощо хотатись? — холоднавістю й недокровністю Лесі Українки. І допіру мовна праця Неокласиків, серед нечуваних труднощів і «рідних» перешкод підносить «южнорусский» langue d'oc⁹⁷ і «мову» до степеня літературного язика — чи не zu sprät⁹⁸? (До речі: Фредерік Містраль⁹⁹ нав'язався до старопрованської мови і, в певнім сенсі, її реституював — це є культурний чин, а не упадок в низини людовости й простонародности, де літературна культура не має що робити, бо є непотрібною).

03.08.1946.

Атавістична звичка: винен той, винен той. Не ми, а він. Пригадаймо видавання ватажків XVII ст!

Винен Драгоманов, Донцов, Липинський, Франко, Куліш, Х, У, З, лише, боронь Боже, не ми, не «громада» (тепер під впливом совітської абщественности у нас повелосся друкувати найнедотепнішу нісенітницю: «громадськість»). Наївні шкіднички навіть не розуміють, що таке «поставлення справи» є рівнозначне з національним самогубством, бо коли не «ми», то тоді, значить, «нас» попросту немає, отже, немає ані громади, ані суспільства, ані народу, тим більш, розуміється, нації (слово нині зужите у нас і стерте, як старий мідяк).

Тут варто було б, до речі, двома словами зіквідувати випадок з Драгомановим. Коли в двадцятих роках наша еміграція почала «шукати причин» (отже, на жаль, також і «винних»), то дослідники наших ідеологічних доріг і бездоріжж наткнулися не так на Драгоманова, як на драгоманівщину, точніш неодрогаманівщину, ц. т. механічну гальванізацію найбільш відумерлих думок і концепцій цього діяча.

В нормальнім національнім суспільстві така натуральна річ, як переоцінка, ревізія, упорядкування ідейної спадщини і т. д. є чинністю природною, корисною й конечною. Але там, де замість суспільства є «громадськість» (або просто черговий «клан», що, дякуючи зручності ліктів і еластичности вдачі, огинався біля «кормидла»), там, розуміється, справа така занадто «ускладнюється». Так звана «молодь», яка у нас чим далі, тим все більш засадничо нічого «в оригіналі» не читає (не лише Драгоманова, Липинського чи Франка, а й того самого... Донцова!) сприйняла ревізію Драгоманова й демаскування вульгарного неодрогаманівства, як гасло «теть з Драгомановим».

Звідділя — всі наслідки. Сама ж історія з Драгомановим є у нас стара, як «українство» і не виходить поза рамки віковичних «традицій». Мінялись лише прізвища. На черзі — Донцов, якого «молодь» носила на руках, а тепер виклинає, бо за всі ті глупства й помилки, які «молодь» (часом і сива*) робила на протязі останніх літ (і робить далі), відповідає, розуміється, не «громада» (завше снігово-невинна), не збірнота (коли вже не спільнота), не «ми» (бо «нас» ніколи в таких випадках не буває), лише — «він»: ватажок, отаман і т. п.

* В оригіналі — сивава.

* * *

Згадую Хвильового. І, як завше, всує («чи був він комуніст чи націоналіст?» — очевидно це є найбільш, року 1946, пекуча проблема). [...]

05.08.1946.

Політична котляревщина: всі наші «істи» й «крати» — те саме. «Хитрий» куркуль хоче підшитися. Але серце Мيني Мазайла каже, що «нічого з твоєї українізації не буде»¹⁰⁰. Чим скоріше собі це усвідомлять т. зв. політики, тим ліпше буде. Демократія не гасла, а рівень (Масарик?¹⁰¹).

07.08.1946

Нашої історичної пам'яті вистарчило до Козацтва — поняття дуже двозначного (це так, якби Швайцарія відроджувалася від нічийських «швайцарців»). Ціла доба 1917–1920 рр. ані не помислила про Русь. Навіть згадка бл. п. Шелухина Сергія¹⁰² р. 1918 на «мир[овій] конференції» у Києві була голосом вопіючого в пустелі (та й голосно ледве чи було це сказано — казав мені про це лише покійник).

Перший згадав про Русь, Билини, Слово — Юрій Дараган¹⁰³ (література у нас завжди авангард!). І тут його історична заслуга, ніким навіть не відзначена й досі.

Цей порок нашого відродження 1917–1920 рр. (ага! Ще в Тичини «Човни золотії Із сивої-сивої давнини причалюють» та ще «Андрій Первозваний»¹⁰⁴, знаний йому із семінарії!) — помстився на нас нещадно, мстить далі і донищує нас до кінця.

Звіділя й [нрзб.] котляревщина наша і в культурі, і в політиці — донині. І навіть рецидив її — який же яскравий — в другій еміграції, більш як чверть століття пізніше!

«Все починається наново»¹⁰⁵ — мої рядки у волинських поезіях р. 1934–5.

* * *

«Росія» «забезпечує себе» Маньчжурією, Монголією, Германією, Чехо-Словаччиною. А у нас політична стратегічна (навіть!) думка не сягає за Путивль і Курськ. «Самоопреділення» Крима — наймонументальніший приклад. Навіть рос[ійські] емігранти експлуатують ні в чім неповинного в їх існуванні Володимира Великого і зовсім забувають згадувати про Івана Калиту чи навіть Іванів III й IV.

От що таке «психологічний імперіалізм» («психологічна Європа» Хвильового — теж!).

08.09.1946.

Сину єдиний!

Не маю навіть певности, що Тебе побачу — так гірко мені сьогодні. Снівся Ти мені — якийсь блідий і виснажений, аж голубий і прозорий.

Сину! Кожен день бачу Тебе: то ще маленького, в колісці, то як вже стоїш в своїй кімнаті на Неподлеглосці 159, мешкання 94 у Варшаві.. Тепер того нічого вже немає — ані кімнатки, ані мешкання нашого, ані дому того великого, де пройшло Твоє дитинство, ані Варшави, що була Твоїм місцем народження.

От сиджу — Твій нещасливий батько, емігрант вдруте вже, сиджу в чужім домі і у найнятій кімнаті, сиджу так близько від Чех — всього кільканадцять годин їзди, — але так далеко. Вже другий рік не бачу ані Тебе, ані Мама. Як подмух вибуху вдарила доба в нашу прекрасну родину, що її, здавалося, ніщо людське розділити не може, і от вона насильно розбита надвоє. І половини її розкидано далеко від себе. Я попросився з Тобою десятилітнім, а от Тобі вже 12 літ. Мама писала, що Ти вже носиш перше «доросле» убрання. І я не бачив того...

Який страшний гріх мав батько Твій, що Бог так страшно покарав його? Часом пригадується, що, незадовго до від'їзду, батько вдарив Тебе. Вдарив Тебе, бо нерви його не витримували передчуття розлуки. Але вдарив.. Пам'ятаю Твій образений плач. Може, за нього так тяжко, так страшно караюся, другий рік не бачачи ані Тебе, ані Мами. Чи Ти молишся? Може б, вимолвив пробачення для Батька і, може б, родину нашу Бог зіплив, і вона б зрослася знову.

* * *

Вже два місяці минає завтра, як Мама до мене писала. Два місяці щохвилинного, щосекундного очікування, чим далі, тим гіркішого й більш страдницького, й... безнадійного.

А одна лише тінь думки, що з вами обома щось сталося — змушує сивіти моє волосся і холодом мертвить моє виснажене серце так, що воно зупиняється. Помолись за батька!

* * *

Немає пестоці, якою б Тебе батько тепер не попестив би. Немає дарунку, якого б Тобі батько тепер не дістав — хоч би з дна моря.

І не було б радості на світі більшої, як Тебе побачити і знову біля себе мати. О сину мій, якби це Ти тепер міг зрозуміти, відчути! Навіть — страшно сказати — любов моя до Твоєї матері — до найдосконалішої людської істоти — видається збідлою в порівнянні з тим нестерпним вулканом болю, муки, вогня і пристрасти, що називається батьківською любов'ю до Тебе.

Вечір. Біль.

09.09.1946.

Тяжко бути великою людиною в кожному народі — це певно. Але найважче, все ж, хіба у нас: біографії всі

Великих є страшні. А скільки Великих не мали змоги свою Велич здійснити!

Єдина «потіха» — становище великих у Польщі. Так, у Польщі, як не дивно. Здавалось би, саме поляки такі вражливі на «wspariałość»¹⁰⁶. А от — прошу — Пілсудський. Велика Людина, справжня, казково-несподівана в цій добі здрибнілості. (NB: згадую оповідання [нрзб.] про вражіння його малої доньки від Пілсудського: [нрзб.], ходяча легенда). А отже впав Пілсудський в нерівнім змагу з пошлостю свого суспільства і свого народу.

Пам'ятаю мої вірші¹⁰⁷ в день смерті його (12 мая):

Ждали всі зеленого розмаю,
Леготу веселого тепла,
Ти ж дихнув, смертельно-білий маю,
І весна снігами загула.

І весна — земна пречиста діва —
[нрзб.] у сніговій труні...

(не пам'ятаю)

Цих віршів Д[митро] Д[онцов] не видрукував «з цілком зрозумілих причин»¹⁰⁸ — з причин рабства плебейського суспільства, що не уявляє собі, як укр[аїнський] поет може писати, напр[иклад], про Варшаву (не в стилі «задріжати тобі Варшаву», а в іншій), словом «дерзость малоросійська», про яку писала Л[еся] Українка в листі з приводу «Камінного господаря»¹⁰⁹.

Але я згадав от про що: реакцію природи на смерть Пілсудського. Про це ніхто, здається, не подумав тоді і не згадує тепер. А було ж то варте уваги. В половині травня випав глибокий сніг! І тримався кілька днів. Ці розквітлі каштани під снігом — були несамовиті!

Природа відчула смерть Величі Людської. Але люди — ні. Який біль!

11.09.1946.

Стаття Д. Конрада: «Росія і автократію»¹¹⁰ – 1904(3)?
 Чим був в дійсності виступ Хвильового? Не рядом сум-
 бурних памфлетів¹¹¹ (які досі «цитуються»), але поставою
Особистости.

Цього Росія ніколи не вибачає і не терпить (Чаа-
 даєв¹¹² і т. і).

* * *

«Росія і Європа» – «East and West» – Кіплінга¹¹³.
 Кіплінг то розумів. Єдині дві сили ворожі собі до кінця.

Росія сьогодні є цілком цього свідома – не лише «нут-
 ром» (як завше), але й розумово, «ідеологією». «Запад» –
 цього досі не розуміє, чого доказом служать наївності
 вроді: ніхто не відважиться на війну, бо це була б руїна.
 Але ж про це власне Росії йде.

Так само «федерація» – «централізм». Як [нрзб.] Росія
 є за «централізм» (напр[иклад], Німеччини, але й не лише
 її – Югос[авії], Чехос[оваччини] тощо), бо вона добре
 знає, що «централізм» – є смерть Європи, смерть її куль-
 турі і, що найважливіше, її історії (самогубство!).

18.01.1947

Характеристично, що наші «ліві» діячі неустанно
 і при кожній нагоді стараються повторити «гріхи моло-
 дості» – з дикою аж ідіотичною вже (а не лише хохла-
 цькою) впертістю.

Вже папуга б навчився деяких аксіом, вже найбільший
 грішник усвідомив би свої гріхи... Вже сліпий, здається,
 прозрів би.

* * *

Як досконало вистудіював ворог нашу психіку! Як геніаль-
 но він оперує нею, якби віртуоз на клавішах чи струнах!

Така, напр[иклад], «максіма», як «національне щодо
 форми, а інтернаціональне (= російське) щодо змісту»¹¹⁴.
 Її повторювали по-овечому покірливо тисячі й тисячі «ін-
 телігентів», деякі може й зі скреготом зубовним. А от,
 прошу, – «максіма» ця ще живе й знаходить своїх вико-
 навців вже по двох діях Апокаліпса!

І так у всьому. («Всім по сім», «працювати на держа-
 ву», «колхоз – явище прогресивне» і т. д.).

* * *

СССР пробує цю саму методу на Поляках. Але це
 вже буде далеко гірше для Москви. Це – не хахли.

16.03.1947.

Сни. Знову Богдан, маленький, в чімсь червонім, біжить
 здовж повідневої весняної річки з сивими бурхливими
 хвилями. Біжить, як куля. Я кричу – зупинись! Держись
 вправо! Але він раптом робить рух вліво і – вже барах-
 тається у хвилях, зимних, бурхливих, потужних. Хочу ки-
 нутися за ним – і обуджуюся...

20.03.1947.

Тема. Шевченко доводить, що «Некрасов – поет пло-
 хенький, а навіть зовсім не поет»¹¹⁵. Хороби критиків.
 Ніхто не вірить... Критики без слуху.

Тема. Сліпе павуче серце куркуля.

Тема [нрзб.] – коли б було суспільство, такі [нрзб.]
 не могли б і хвилю проіснувати: їх вбив би сміх, огида,
 сором. Але суспільства немає...

30.03.1947.

Липа знав, чим найти у нас слухачів: підхлібством
 і компліментами. Тим більш патетичними, що виголо-
 шувалися з його височини справжнього поета.

Не-підхлібство й не-компліменти тепер наз[ивають] «публіцистикою тридцятих років». Є це прозорим псевдонімом ЛНВ*, отже — «Донцова».

«Дискутувати», розуміється, не зовсім зручно й.. затишно.

* * *

Постаті з X ст. на заклик князя «полягти костьми» відповідали: «Де твоя голова ляже, там і — наші»¹¹⁶. В тих обставинах рождалися Святослави.

Але ті ж самі і з тими ж самими оселедцями постаті з XVIII століття говорили (навіть без заклику) «нехай твоя голова, пане отамане, та за наші голови», «іди на страту, пане отамане, сам, то своєю жертвою нас врятуєш». В таких обставинах жоден Наливайко, Дорошенко чи Богун¹¹⁷, очевидно, не могли витримати і, врешті, народжувалися Брюховецькі¹¹⁸.

* * *

Література у нас виконує чинність тим страшно, що своєю позірною «легкістю існування» вона є кровососною банкою національного інтелекту, волі і характеру: все пливе в літературу, все найактивніше і, може, найліпше. В результаті — анемія, при якій вже давно немає у нас ані Ярослава, ані Сагайдачних¹¹⁹, ані навіть Хмельницьких (власне, Мономах¹²⁰ — перший!).

Хто знає, чим би став Петлюра, якби в нім не сидів літерат¹²¹!

Скільки виссала у нас література винахідників, будівників, капітанів чи вояків? А наслідки? Компенсація? — Дуже мізерні. Бо те, що ніби наз[ивають] суспільством, літератури, власне кажучи, цілком не потребує: йому вистарчають імпрези — академії й панахиди¹²².

* Ідеться про часопис «Літературно-науковий вісник»; у 1922–32 рр. його редакційний комітет очолював Д. Донцов.

Доцент (!) дивиться на том «До джерел»¹²³ і питає: «А хто то такий Зеров?»

Року Божого 1946! І на еміграції, отже там, де має бути «еліта».

* * *

У Липи був такий момент: новела «Література» й захоплення [нрзб.]ником Лявренсом¹²⁴ — я сподівався, що Липа десь зникне й виникне як не в Хінах, то принаймні в Абіссинії. Але той настрої пройшов і з'явилися «Козаки в Московії» і — в перспективі — «Призначення України»¹²⁵ — найфатальніша книжка нашої доби.

05.04.1947.

Прислухаймося — з обох сторін: 1) «глухий (ленівий) хохол» і 2) «згобіно ро козаски» («гайдамака»¹²⁶ — також).

Часом треба вміти прислухатися. Скажуть — ненависть. Так. Але й ненависть та з чогось же та зродилася. Ба й ненависть часом є така ж зряча, як і любов.

Коли думаю над цим «ленівий» і «глухий», то часом видається, що й на державність нашу ми є, передовсім, заледачі. Це, м[іж] і[ншим], блискучо висловив колись Драгоманов: «Хай вище начальство про це думає, а нам..» — «всіх панів до 'дної ями» — доповнив Тичина.

Це — не випадкові висловлювання, бо тут, може, найбільш проговорив сам «нарід».

* * *

Язык, język? jazyk — лише у нас «мова», ц. т., як якийсь злосливий росіянин перекладав, — «мольв», ц. т. говірка.

06.04.1947.

Скільки жовчі тут!

Сьогодні сповідався й причащався і, як завше, — від кількох літ — все той же тяжкий гріх — злоба і трагічно-безнадійна здатність: «Все бачить і знає і в людях, і в речах».

Але це ще не «бачення». Бачити — то значить все бачити: і зло, і добре.

Треба вчитися бачити це добре. Треба перебороти в собі те «гоголівство», церебральний люциферичний розум і інтелектом отруєне серце — вилікувати. Як тоді полетілося б одразу. Розум — крилатий і [високолетний?], серце — потужне й не[нрзб.] Дай, Господи!

* * *

До Ольги Т.

А я живу позиченим життям.

* * *

До сина.

Твоя юність без батька, моя старість без сина.

До дружини.

Вибач, кохана, за попіл і дим.

28.03.1947.

Звідки «глухий хахол»? З легковірності чи ледачого «ідеалізму»? Яка «впертість» у вірі в ілюзії чи в.. дане слово ([нрзб.]!)

Сам знаю ті «розчарування» (коли хотілося вірити, бо то було «легко»), — які вони були болючі! Комплекс Катерини*? Віра в «правду» — справедливість (Ольхівський Б¹²⁷. про скриню з грамотами у Берестечку)?

Дуже важлива тема.

Треба виходить з того, як нас бачить ворог — і «дякувати ворогам» (по kozacku, [нрзб.] hajdataka, хитрий хохол, лєнівий хахол, глухий хахол).

21.06.1947. München — [нрзб.]

«Пашківецька республіка»¹²⁸ має й відворотну свою сторону: в ній проявилася історична (історіософічна!)

* Йдеться про героїню однойменної поеми Т. Шевченка.

мудрість селянина — важка, приземлена й обмежена, але земляно- й землясто глибока — «коли всі поробляться селянами, ц. т. вкореняться в землю, — скінчатся війни, рухавки, мандри, неспокій...

Тут було щось від il [...] cultivar notre jardin¹²⁹.

Це сказав старий грішник інтелектуалізму на схилі днів своїх. Під старість кожен Наполеон хотів би бути Цинцинатором¹³⁰ і... стати мудрим по шкоді.

В «Пашківецькій] Республіці» був інстинкт самозбереження й було багато мудрої недовіри до «енків». Було зерно того, без чого жодна культура була б неможливою.

19.07.1947.

«Українству» є притаманна важка і якась аж фізіологічна ненависть до всякої вищости (Донцов колись уживав нім[ецьке] слово «vogelheit...»¹³¹).

Ті «боренія» наших видатних (небагатьох!) людей, що складають зміст їх життєписів, є ніщо інше, як органічне стремління тіла «українства» зжерти, знищити «чужорідне тіло» всякої Вищости.

Тут не випадково, що Шевченка все ж врятували чужинці і, остаточно, державні чинники чужої імперії. Який жах, під цим оглядом, «житіє» Франка, якого суспільство цілком свідомо й систематично нищило, так нищило, що навіть ворожі чужинці казали, що «trzeba tego człowieka wyciągnąć z bagna»¹³²).

Це проклята властивість за давнього рабства, але ця властивість така давня, що вона здається майже вродженою.

Наслідком того все на правду Велике видається в «українцеві» дивним, випадковим, неприродним. І самі земляки «здогадуються», що Донцов — «москаль», Липинський — «поляк», Могила¹³³ — «румун», і навіть Петлюра¹³⁴ — «нащадок шведів». Бо й як же інакше? Звідкіля взялося те?

Колись Річицький¹³⁵ в брошурі, направленій проти Хвильового й Волобуєва¹³⁶, твердив з переконанням, що ідеї цих людей – чужі, що вони, яко москалі, «несвідомо переносили до українства свій російський імперіалізм, такий чужий українству» (цитую з пам'яті). Тут коріниться вічна перманентна самогуба нашого народу й безвихідність його історії.

«Свій», натомість, має бути «лагідним», «милим», негордим, і т. і, ну й, очевидно, не дуже талановитим, не дуже розумним і навіть не дуже щасливим. Бо – то не «наш».

(Лисенко й Римський-Корсаков – утеча під крила чужої державности – малоросіяństwo¹³⁷).

08.10.1947.

Знову обудження від ридань: виходжу з гімназії (на відкритім полі?) через якийсь вузький жидівський підвал-шпіліну?, низькі дверцята, причім в дьогті (синявим, якімсь, асфальтовім) і кусок цього дьогтю прилипає до моєї куртки. Розчиняю з трудом дверцята і – мене зустрічає Богдан.
– Тату – Ви? Звідкіля?

Я – розчавлений радістю. Коли чую: «А татко тут!». Це говорить Дружина, що стоїть недалечко. Тут я не витримую і починаю ридати – від голосного ридання буджуся.

Згадав Євгена Куммінга¹³⁸:

Твоє тонкое имя блестит сквозь день зарей,
Как мне молиться, и зачем огонь мне дан?
За плечами твоими нарциссы Назорею,
Скрипят оливы, голубеет Иордан.

Но каким еще бурям во имя Девы биться?
Голубоглазой странницею придет ли тишь?
Ты возникнешь в лазури, ты нежной голубицей
В жемчужных полднях на ладонь мою слетишь.

1920.

* * *

Старозавітний [нрзб.] – апокаліптичні краєвиди.
Справжнім поетом вірш володіє, а не він «володіє віршем» (стихією вірша).

08.07.1948.

По майже 20-літній перерві читаю «Листи до братів хліборобів». Читаю... після всього пережитого і перебудованого. Читаю 51-літньою людиною, а не юнаком, як тоді, колись 1921, 22, 23 рр.

І от враження. Книга класична, великим інтелектуальним зусиллям продиктована. Великої прозорості думки – книга.

Є в ній жовч, є велика ненависть до «інтелігенції», але, коли під цим словом розуміти огієнко-винниченківців, то цілком оправдана й зрозуміла – ця ненависть.

Є в ній моменти пророчі, візії не поета чи мислителя, лише власне великого соціолога.

Є в ній своєрідний «діамат»...

18.07.1948.

Микола II¹³⁹ – типовий Гамлет. Він «ремонтував» будинок імперії, а не перебудовував його, хоч потреба перебудови була ясна.

05.09.1948.

Вірші Достоевського! Значить і в нім гніздився графоман! «На европейские события в 1854 году». (Далі в нотатнику – виписки з віршів Достоевського. – Л. К.).

Це для мене цілковита новина, навіть очам не хотілося вірити, що в Достоевськім жив такий малоросійський віршоплет¹⁴⁰.

Нотатник № 167/37

30.06.49.

Чудовий ранок – 4 год. Мєви. Тиша. Самота на поснулім пароплаві. Біля год 11⁰⁰ – входимо в La-Manche. Проходимо біля Дувр коло 12⁰⁰, не заходячи. В La-Manche – цілковитий спокій.

До год. 7. Спокійне море – починається туман (сирена що пару хвилин остерігає. Сон в 1/2 10.

1.07.49.

Проснувся біля 6 г. ранку від поважної качки, а то повздовжної. Казали, що то є на висоті Біскайського заливу.

Справді, качка дуже тяжка, а головне, робиться все сильніше. Зараз качає з дуже великим кутом. Я снідав – в числі не дуже багатьох. Але вже нудить. Все треба зробити, все, щоб не піддатися.

Небо – чудове. Лише занадто «земні» запахи мучають.

Год. 9.45. Якщо за вчор[ашній] день Ти могла б мене ляяти, то за сьогодні будь щаслива, що Ти не тут! Чудова погода і... страшна повздовжна качка. Парадокс! Море мало б бути (океан), як люстро при такій погоді, а воно все розоране хвилями, як гранатовими скибами. Колір: глибокий кобальт.

6 год. веч[ора]. Біля 4.30 надзвичайне явище: 5 симфонія Бетховена серед Атлантики. Вражіння колосальне й незабутнє.

Гойдалка все сильніше. Не знаю, що робилося б з Галею* (а вона ж мріє про Австралію!) Хорих – більш як 50%. Прекрасна погода, але вітер й гойдалка – страшенні.

* Про кого йде мова, встановити не вдалося.

Цікавий один сваток-східнячок: їсть (в майже порожній їдальні), дійсно, за двох дурних, аж за вухами ляцить. Певно, був[ший] голова колгоспу, такий статечний (нрзб.) і законопослушний, але й хитрий до кісток.

Гойдає дуже. Мене все-таки «мутить». Дуже бракує алкоголю й gtraurgrut. Землячки – на тлі навіть Балтів – виглядають дуже печально.

...А я думаю: як би ходив за Тобою, кутав би Тебе, носив би ліки і потішав як міг...

Бідні ті, що мають тут малих дітей: страшно бачити, як хорує на морську хворобу 2–3–4-річна дитина.

2.07.49.

Ціла ніч – спокій. Став міцно (утома й спокій). Ранком – імаа, запахи по вчорашнім... Чую себе [уже?] вичерпанім. М[іж] інш[им], деякі «мудрості по шкоді»:

а) костюм – скорше теплий, [...] грубий светер, плащ дощовий і т. д.;

б) алкоголь з собою, як рівнож – хліб і масло (сало);

в) книжки – легкі, журнали.

На жаль – «мудрий лях по шкоді».

Вчора неприємна розмова з п[ан]і Петрікас про проф. А*, др. [нрзб.] і т. д. Навіть Плітас¹⁴¹ – хто б міг подумати! – «шовініст», правда – є в тім щось від «жіночих слухів», але все ж якась правда в тім є...

Ні, ми дійсно недовершена нація!

Сьогодні о год. 9⁰⁰ будемо мати 1/2 дороги!

3.07.49. Неділя.

4.30. (8.30). Неділя на океані, який, до речі, трохи зблід в своїй кобальтовій тьмяности. Але він – кобальт, а не ультрамарин.

* Криптонім розкрити не вдалося.

Спокій цілковитий, жадного хитання, погода добра, але є хмарність.

Яка досада, що не маю ані краплі алкоголю, ані сухих овочів (морелів!), ані навіть чорного хліба.

Все ж, організм не легко [нрзб.] до цього стану.

4.07.49.

13 год. (16). Амер[иканське] держ[авне] свято (Конституція). Жадного хитання. Погода прекрасна. Настрій не злий, але не «святочний» – вже обридла подорож. А ще ж тільки половина!

Сьогодні був мобілізований на працю – прибирання в каюті, носив відрами воду. Тяжко працювати в духоті глибокої каюти – кожне зусилля обливає потом.

З шлунком майже направилось, [...].

Ходжу на години англ[ійської] мови. Серце все ж «відчуваю». Про інші речі стараюсь не думати. Але на тлі інших народів – землячки вирисовуються все гірше й гірше (жінки в муж[ських] каютах, нічні контролі, скандали).

* * *

Ти стала присудом моїм.

5.07.49.

12.45 (7.00). Тепло, навіть гаряче, але не душно, бо досить жвавий вітер.

От і приходиться тоска за близькими. Просто вити. Сьогодні знову працював (як і вчора) – «репетиція» майбутнього: швабра, тепла вода й мило.

6.07.49.

13⁰⁰. Вночі почався дощ і шторм. Дуже хитає – тепер допіру трохи [нрзб.]. Знову хоруєть, особливо жінки. Мене трохи мутить. Страшно бракує горілки й овочів.

7.07.49.

7 год. ранку. Останній день подорожі. Вчора надвечір втихло. Була чудова вогко-тепла океанська ніч. І Великий Віз на небі – був єдиним старим знайомим. Шукав Касіопеї – даремно.

Сьогодні – хмуρο. Океан виглядає не дуже обіцяюче, с. т. може бути і гойдалка, і ... ще чого гірше. Але вже все одно. Жадних почувань: «Заснули думи. Серце спить». Тільки сум квилить десь на дні душі.

14 год. Не було часу ані зосереджуватись, ані чогось (з англ[ійської] мови) навчитись. Миле ІРО¹⁴² робило все, щоб урізноманітнити нашу подорож. Коротше, не давало ані хвилини спокійної з своїм «арбайтом», який, очевидно, йшов за «планом» і всіма правилами колективізму...

Брр...

8.07.49.

Вчора ІРО зробило мені «останню прислугу»: призначило на працю «Letzte Commando»¹⁴³, отже – по 3-х днях праці – мав найтяжчу від 4-ої ранку до 8 год. Терли підлоги [нрзб.] з милом до одуріння.

Потім висаджувалися і всаджувалися до потягу.

Всі речі прибули. Огляд митний був д[уже] побіжний (властиво ніякий).

Сиджу в наряді – д[уже] люксовим. Наївся помаранч і яблук. Вирушимо біля [нрзб.] год до N.Y.*, де будемо коло 11 год. Там має чекати Святослав¹⁴⁴. Тут мене (зустрів і привітав) п. Душник¹⁴⁵ з [нрзб.] – досить [нрзб.] людина, учасник війни (в Японії), вже цілком американець.

* Нью-Йорк.

8.15. Під'їздимо до [нрзб.] Цікавий пейзаж приокеанської полоси. Надзвичайна цивілізація і – майже дика природа, якась «занедбана»...

Потяг іде з швидкістю - 80 км. Колосальна точність конструкції вагону (т°, [нрзб.] повітря, вентиляція, освітлення, [нрзб.]) – все – надзвичайної прецизії. Чистота. Вигоди.

Нотатник № 172/42

15.01.1950.

Начало премудрости есть Страх Божий. Але страх диявола – може бути тільки началом глупоти.

* * *

Моя формула, що нищення європ[ейської] культури (індивідуальности) йде з обох сторін, – тут цілковито підтверджується.

В застиглим ХІХ ст. можна було писати всякі «Історії мого сучасника»¹⁴⁶ і т. д. [нрзб.]

16.01.50.

«Почалося» безперечно з першого танцю чи першої мелодії, принесеної до Європи. Отруєна була музика. Чарльстон в «Студ[ентському] Домі»¹⁴⁷ (1926).

29.01.50.

Тут квіти не пахнуть і душі не квітнуть (коли вони є).

Нотатник № 176/46

12.06.52.

Сама інтонація жида зраджує, що він є уроджений агітатор і пропагандист. Він завжди переконає, сугерує, впевнює, вмовляє... Чи це тисячолітні ремінісценції пророків?

1.12.52.

«Батько Тарас» був драматично похований на протязі другої половини 17 року. У році 1918 вже «Батька Тараса» не було, а в році 1919 народився зовсім другий, інший Шевченко¹⁴⁸.

Нотатник № 108.

13.03.53.

В безсонячних щілинах Мангеттену. В понурім каньйоні Бродвею. Ніколи – блакить, сонце, шум дерев.

Ти, дню важкий, ти йдеш так мляво, спотикаючись на перешкодах. Заснуть, заснуть.

І старість усміхається єхидно. І наляга велика втома дня.

О ночі, що надходиш неблаганно!

...А там, далеко-далеко, через океани, і моря, і гори – в лісах зеленої Шумави¹⁴⁹ співає Сольвейг¹⁵⁰ – і спів той ледве вгадується, ледве бринить¹⁵¹.

26.06.52.

Коли бачу і чую індіанські назви: Лаккавана, Оклагома, Огайо¹⁵² (скільки простору, скільки вільного вітру в цих словах!) – мені ввижається страшенно можлива майбутність мого краю.

Якісь чужинці будуть скалічено вимовляти: Ніжин, Золотоноша, Барішпіль*, Веселий Кут, Трипілля... І навіть не згадуватимуть походження тих назв, ані колишніх власників тієї землі і їх музичної мови.

План цього всього від часу до часу на мить проступає (останні «Райхкомісаріати» чи «Трансістрія»¹⁵³).

Що ж дивного, якби в «Найвищійм Советі»¹⁵⁴ такий план вже розробляли б детально.

* Бориспіль.

12.07.52.

Перепливаючи Гудзон, перед панорамою Нью-Йорка, уявляєш собі якимось Гуллівером: всі ці будови й сама структура міста нагадують будівлі термітів. Мимо скомплікованости, все це є якесь елементарно просте, майже... стихійне.

Тут немає і не може бути місця для home libre'a¹⁵⁵. Тут не відчувається Людини взагалі.

...Часом, коли запалюються вогні, десь в старих провулках нижнього Мангеттену — з-за рогу — з'являється постать в крилатці з чорним краватом і наляганими алкоголем очима — постать Едгара Аллена Пое¹⁵⁶...

12.08.50.

Чорнява жінка з сумом дивилася на афішу, де стояло: «Панове воліють блондинок».

1.06.54.

Дискусії — приватна власність чи колектив...

Якийсь Маркс¹⁵⁷ чи Толстой пустив, що «власність це — крадіж» і от цілі генерації отруєні цим «сумнівом», що виростає на проблему і догмат. А за нею що ж як не — підтягти рослину, відтягти людину від природи, землі, всесвіту, зробити її соціаліст[ичним] перекотиполом. [...]

Без дами.

В мистецтві, як правило, існує трагічна рівновага між життям і творчістю: за справжній твір мистецтва — митець мусить заплатити відповідним еквівалентом свого власного життя.

Дуже пластично висловив десь цей закон Шіллер:

Was unsterblich im Gesang, soll leben
Muss im Leben unvergehen¹⁵⁸.

І що б там не балакали на цю тему легкодухі «ліберали», поміж біографією й творчістю існує стислий, майже «органічний» зв'язок, існує своєрідна «рівновага»...

27.12.55.

Були величезні склади зброї. Був багатий людський матеріал. Була територія.

Але ми програли Визвольну Війну. Ми її майже не «грали» — ми не хотіли воювати.

Бог нам дав єдину на землі країну: немає на світі такого підсоння, таких краєвидів, такої щедрости ґрунту, такого здоров'я роси.

«Нема на світі України, Немає другого Дніпра»¹⁵⁹ Але ми не захистили цієї країни, бо ми її майже не захищали.

Не можна жити «на дурничку». Не можна довго існувати «в кредит». Не можна існувати історично, тобто посідати Землю, не виконуючи обов'язків, що їх та Земля покладає на насельників її. Обов'язків всіх географічних, історичних, геополітичних, геокультурних і навіть історіософічних.

Але ми їх не виконали, бо не виконували.

Грушевський залишив біля десяти томів біблій¹⁶⁰, де оспівував улюблені маси і пропагував ненависть до власної влади.

Драгоманов підвів під те все «ідеологію»¹⁶¹, а Винниченко скеровував енергію еліти на полові проблеми¹⁶². Навіть ранній Петлюра був проти власного Війська¹⁶³.

Але ніхто з того покоління не розповів «масам», що таке Москва. Ані Польща, ані Туреччина, ані «Схід» і «Захід» — за винятком єдиного Донцова.

Ми програли Визвольну Війну. Підкреслюю — ми, корунжі і поручники 1918–19 рр. Бо ми мусили «пазуряти й зубами» робити те все, що Війна вимагала.

Але ми, бачачи, хто були ті міністри й ідеологи, відчуваючи трушний сморід драгоманівщини, ми — з морального

лестарства нашого — ми воліли в них вдивлятися, як в справжніх людей і виконувати їх отруєні рабством накази.

Навіть Великий Василь Тютюнник¹⁶⁴ винен, як винен менший Тютюнник Юрко¹⁶⁵.

Винен — і страшно! — Павло Скоропадський¹⁶⁶.

Винен — мазепинською запізненістю своєю — Симон Петлюра.

Винна — вся генерація, і винні в ній, саме, найліпші.

Чому про це згадуємо? Нащо це самобичування? Для того, що без усвідомлення всього цього — немає майбутнього.

Нотатник № 1557

(розрізнені сторінки)

15.02.52.

Всі «месіянстичні» народи мають логічно-«талмудизовану» етику. І це те, що нас відштовхує, напр[иклад], від поляків.

Укр[аїнська] нац[іональна] етика була «християнською» до християнства. І тому християнська свідомість Українця так далека від фанатизму. Може, тому була в Києві 988 року така ідилія. А згадати Німеччину, навіть В. Новгород (вже «захід»)¹⁶⁷.

18.11.52.

Хто ж знав, що Ти — найкраща з країн? Ю. Липа¹⁶⁸.
Ми узріли Батьківщину в заgravі Бою й Державності (Шевченка, бандуру, гопак — все!).

1.05.53.

Прозаїк. Жива тканина буття + таємничі закони існування. Без цього немає прозаїка.

13.05.53.

«Комунізм» у Хв[ильового] був таким самим псевдонімом, як «азіатський ренесанс», як «Аглая» чи «Карамазов»¹⁶⁹, як і його прізвище («психологічна Європа»).

Він був громадянином тієї уявної України, якою вона мала б бути, але якою вона — через мільйони пиліпенків — передовсім! — ніяк не може статися.

Психіка Хв[ильов]ого не була колоніальна, а державна. Він був особистість і цього любезні енки ніяк не можуть йому вибачити.

Як трудно бути у нас Великим! У нас, що не мають почуття великості, *внесености, wspaniałości, wspaniem*¹⁷⁰.

Смердикуренкові не приходить в голову, що Хв[ильовий] міг би залишатися Фітільовим і піти на широку (все ж таки) арену «Росії», але він не пішов (Смердикуренко пішов би, коли б його прийняли). Хоч би за це були всякі ващенки вдячні. Але вони – задрісні і бояться конкуренції. Вони чудово знали, що коли б «українство» мало трьох зорганізованих хвильових, тоді пилипенкам робиться тотальний каюк, гопаки й «вчені» гинуть на очах, як мухи, огієнки блискавично здихають і т. д.

О, вони чудово знають, чому вони ненавидять Хвильових¹⁷¹.

25.09.53.

Гоголь, дійсно, розклав укр[аїнську] людину (й людину взагалі) і зробив (зредукував) з неї «ніс», «Собакевича» чи «Хлестакова»¹⁷². Коли не ляльки, то картонні витинанки.

3.11.53.

Хороба малоросіянізму – чисто інтелігентська річ. «Маси» тут ні при чім.

16.05.54.

Що таке демократія? Устрій, при яким уряд переко-нує, що маси керують самі собою.

Нотатник № 1573

(розрізнені сторінки)

22.06.53.

Єсть люде на еміграції, що колись чули Зерова-лектора¹⁷³. Але їм в голову не прийде записати хоч начерк про це, нашкідувати його постать, голос, зір, усмішку... Скорше з приводу Зерова розмалює свій непотрібний авторитет. Або безсилим брудом закидає його пам'ять, як божевільний Осьмачка¹⁷⁴.

* * *

Велика подяка – наша подяка належить Бунінові за «Спомини»¹⁷⁵. Так показати звіринець «великої російської літератури», як він, – ніхто не потрафив би. Найбільший національний ворог. Як часто у цій «всеросійській муті» не збагнеш, хто є ворог, а хто найнесподіваніший союзник!

Нотатник № 117

(розрізнені сторінки)

14.07.55.

Богдан Залеський – ніби найтипівіший представник т. зв. української школи польської літератури. Відома його любов до нашої Батьківщини (просив у Бога «на тім світі – Україні»), приятельство з Гоголем і навіть намагання писати по-українському... І от в однім з пізніх листів читаємо гаряче захоплення... Сенкевичем! Значить, і цей українофіл, цей майже – Українець – проби Сенкевичем – не витримував.

Залеського не вразили ні фальш, ні штучний пафос, ні історичне шулерство, ні навіть виразне незнайомство Сенкевича з Українцями й Україною.

Крізь блискучий талант оповідача і осліплюючу фантазію псевдоісторичної романтики – Залеський не відчув замаскованої історичної і моральної неправди.

Серце Залеського не підказало йому, що має діло не з твором мистецтва, лише з кінською дозою наркотику, спрепарованого «для покрепення серця».

Особисто думаю, що з цілої «української школи» найбільшим «українцем» – духом, серцем, вкоріненістю в нашій землі – був ніхто інший, як саме Юліуш Словацький.

Мальчевський¹⁷⁶ – романтична екзотика, Грабовський¹⁷⁷ – народництво, Залеський – стилізування. І лише геніальний Словацький – дух.

Навіть нехить Словацького до музики Шопена¹⁷⁸ – а він дав цьому різкий вираз в листі до матері – є чисто «українська»: відрух здорової психіки народу, що не потребує «наркотиків».

19.03.56.

Короткі оповідання а la O'Geny¹⁷⁹, але в 100% згущені:

1. Перша їжа в N. Y. – Lanchenette – якийсь не молодий, але й не старий кельнер, подивившись в очі і відгадавши, каже з несподіваним жаром: «Нащо Ви приїхали сюди? З голодної Європи бачили їжу, обув, одягу... Ну й що ж – матимете повний шаунок, 5 пар черевиків, 6 убрань, а далі що? (Він дав порнографічне порівняння). Ну а далі що? Втікайте звідси – зараз же, не роздумуючи».

Мій супутник ніяково всміхався, шепотів: «Він, певно, п'яний». Але я відчув вже тоді передсмак страшної правди. Як часто я згадую цього кельнера!

2. Сонячний ранок. Їдемо на пляж – підземкою. Легко біжу по сходах уверх через дві ступеньки. Який[сь] старший чоловік в робітничій блузі каже, але з майже одвертим сарказмом: «Я також колись так перескакував».

3. Сиві молодіці, сиві дівчата і рухливі старушки з дівочими (здаду) фігурами.

Нотатник № 123

(розрізнені сторінки)

22.01.57. 36 літ¹⁸⁰.

1. Для свідка й учасника все було «вчора».
 2. Добре, що згадуємо цей акт, що він зробивсь святощами й легендою — ми їх маємо не багато. Тільки легенди об'єднують — автоматизують людей, творять спільноту.
 3. Акт, що має недостатню кількість «підписів».
 4. Історична пам'ять. Фіни й поляки знали, що вони мають робити. Ми — не знали. Епізод з Шелухиним і Переяславською] Угодою. Епізод з могилою (хрестом) над Шевченком (Сім'янців¹⁸¹).
- Ми йшли, як десь сказав Петлюра, «емпірично намацуючи шлях». Але для такого намацування часу не вистачало. Час був згущений.

21-23.01.57.

Те, до чого ми, «інтелектуали», приходимо тяжким шляхом, те нарід наш, маси, селянство — знали завжди й без нас. Тут якась підсвідома правда «народницького» обожнення мужика.

* * *

Вони бояться «уже почалось» — і тому — за всяку ціну — заховують Росію при житті.

21-22.01.57.

Нас обдурено — і то так, що той дур ще є чинним. До сьогодні.

24.01.57.

Не послухається Донц[ова] — не буде нагією.
Не послухається Лип[инського] — не буде державою.
Ці речі ріжні природою, але ведуть в однім напрямку.

8.02.57.

Куліш був гостре сполучення романтизму (серце) й позитивізму (розум). Звідси роздвоєність і непорозуміння з Шевченком (і як «романтиком», і як просто генієм).
NB: Коли вже перестанемо міряти все «Шевченком», як еталоном?!

12.02.57.

Роки 1956–1957 — Роковини Народження Національної Мислі.

Було б дуже сумно, коли б ті роковини обернулися на штамп імпрез та академій.

Ті імпрези не зашкодять (хоч і шкодять) Шевченкові, бо він моноліт — у нас один. Але штамп, упрощення, вульгаризація шкодять і шкодитимуть іншим, менш монолітним, але більш скомплікованим діячам — культури й духу, як Куліш, Франко, Українка (з літератури), як Грушевський, Потєбня¹⁸², Щербаківський¹⁸³ — в науці, як Липинський й Донцов в політиці.

Нотатник № 1573

(розрізнені сторінки)

11.02.57.

Хто це сказав – радість царственне (володарське?) почуття. Саме радості тут ніколи немає. Її убивано систематично. Все наставлено саме на це. Радість – не залежить від заможности, класи, індустріалізації і т. п. Я бачив в Швеції робітників, що працювали (тяжко) сміючись. Тут ніхто не сміється.

Нотатник № 143

(розрізнені сторінки)

14.08.57.

Вірю в Дух. І вірю в енергію Людини, як прояв того Духу.

Звідси: нічого неможливого немає. Всі пояснення: обставини і т. п. – зрозумілі, але не істотні.

Ми могли нашу – «на розум» абсурдну боротьбу виграти. Забрало Духу і натхненої ним Волі.

18.09.57.

Вергінський – відповів якимсь «чаяніям» рос[ійського] обивателя в його підсвідомій мрії про «Захід» – «страну св[ятых] чудес».

24.09.57.

На події в Польщі і криваве повстання в Угорщині [нрзб.] – блискавично змайстровано було війну з Єгиптом і Суецький «вопрос»¹⁸⁴. На випадково розкритий ланцюг шпionaжу [«Рудольф Іванович»? нрзб.] і – по довгих ваганнях – нарешті проголошену резолюцію ОН в справі СССР в Мадярщині¹⁸⁵ – блискавично змайстровано «інтеграцію» і «пущено кровушку»...

Хитра механіка!

Сили Зла обрали собі чудове знаряддя з імпер[іі]* де пануюча нація має такий народний гімн:

* Це слово Є. Маланюк написав замість закресленого ним «держави».

Я мати свою зарезав,
Отця своєю убив.
Радну сестричку
Невинності лішив...

Така сама хитра механіка була з «червоним терором». Офіційно він виступав під псевдонімом пролетарським чи «класовим». В дійсності він був не класовий, а расовий під гаслом «убий лішого» — таж нищилося і нищиться навіть за зовнішнім виглядом («показування» рук — в рр. 1918–20) — «наступ» колективізації і год — це було нищення [нрзб.] раси, лішого й цінного, що в ній було.

Нотатник № 140/10

Без дати.

Тема: Нездійснений король України — «Василь Вишиваний» — Вільгельм Габсбург¹⁸⁶. Зустрічі (2).

Без дати.

Прізвища: Певзнер, Песіс... Віруси Солка. «Так званим» (слова Mc Carly)¹⁸⁷ є тут не лише «президент», а й все взагалі, починаючи від золота («американського») до хліба, вина, тютюну, музики, театру, малярства... включно.

* * *

Чому «О. Н.», а не «адесское землячество»?

* * *

(У збережених в архіві чернетках дата — 15.01.57. Нотатник 123. — Л. К.)

Нашу Армію знищили воші і мікроби. Не ворог. І тепер, як і тоді, наш ворог не той, що з ним можна «помірятися» в «чистім полі» — а саме мікроб, вірус. Він нищить не мечем і силою, а як хвороба, автоматично, опановуючи здоровий організм і нищачи його лише тому, що він здоровий.

Цей ворог, в особі Лазаря Моїсєєвіча, знищив, наприклад, геніального драматурга М. Куліша¹⁸⁸ і не менш геніального творця — О. Довженка¹⁸⁹.

* * *

II частина. «Ми програли».

Хто винен? Ми шукаємо винних. М. М¹⁹⁰ знайшов Драгоманова. Шлемкевич¹⁹¹ знайшов Д[митра] Д[онцова] і т. д. Але ж треба бути «об'єктивним».

Коли покоління [Центральної] Ради пішло за Др[агомановим], а не за Антоновичем чи Кониським (чи навіть за Грінченком)¹⁹², то в тім була вина цілого того покоління: лінія найменш[ого] опору, сподіванки на «поміч», на «брата», рабські мрії про ідилію (хоч Франко попереджав цілою своєю біографією).

* * *

Коли Д[митро] Д[онцов], поборюючи хвороби того покоління, вказував на приклад, то покоління брало ті приклади за «орієнтацію на...» («ми — націоналісти й вони націоналісти», «ми — демократи й вони демократи» і так без кінця).

* * *

Донцов вчить [і] вчив, що таке Нація і як бути Нацією. Липинський вчив, що таке Держава і як її досягнути. Але рідні читачі від першого брали «орієнтацію на...», а від другого ім'я Скоропадського.

* * *

«Ось — він», — сказав Вій... Але вже zu sprät Хома Брут¹⁹³ «впав бездиханний».

* * *

Ми вже знаємо, «де він», але Армії — немає. І навіть пам'ять її паплюжать по численних «такадеміях».

* * *

Інакше, як ритуально (сатанізм) пояснити т[ак] зв[аний] (kidnapper) kidnapping¹⁹⁴ — не можна.

Як правило, викрадена дитина є забита. Отже, «потреба в грошах» (офіційне «пояснення» цього сатанинського душогубства) відпадає. І що душогуб «боявся поліції» — та кож. Цікаво, що викрадені діти, як правило, хлопці («первородні»).

Дуже дивно, що досі in this country¹⁹⁵ ніякі «науковці» тією проблемою не займалися. Приймається, що це є т[ак] ск[азати] нормальний складник туг[ешнього] життя, іманентний «американізму».

* * *

Возьми отороча
І матір Його
Біги, біги во Єгипет
распроклятого (колядка).

* * *

Розум за 300 літ — згас, емоції — заховалися, етика (релігія) — почасти, найбільше естетика (ми ясно відчуваємо, як, напр[иклад], місц[еві] радіостанції, очевидно, це замовлення знаних цензорів — свідомо культивують ідіотизм в музиці — під псевд[онімом] «модернізм»). Тому ми — в тім страшнім стані передсмертної окаліченості — маємо «Зачаровану Десну» О. Довж[енка]. Але розум — є нечинний.

1. 1917.

2. «Повстання проти Гетьмана».

3. Подебрадський студент.

4. Дискусії про Хв[ильового] й Куліша. Колгоспи і безкласове суспільство.

22.02.1957. Toronto.

Минулий рік був роком Івана Франка. А цього місяця варто пригадати Пантелеймона Куліша і тим розпочати рік Куліша.

Було б сумно, коли б спогади про цих наших людей — а вони доробком своїм вічно житимуть — та обмежився лише на т[ак] зв[аних] імпрезах, які — наслідком цілого ряду причин — обертаються у нас на більш або менш

мертвий обряд, що якби наново запечатує їх труни, якби творить ще один урочистий, але формальний і похмурий похорон, властиво, другий похорон.

Ті імпрези не зашкодять (хоч і безперечно шкодять) Шевченкові, бо він є геній, постать монолітна і він у нас є один, безсумнівний і безспірний. Значно гірше є з поста- тями менш монолітними, більш, то так скажу, дискусійни- ми і більш вдачею своєю і психікою ускладненими і ском- плікованими. Шевченко – сонце. І тут всі сумніви і всі тіні зникають. Шевченко – сонце, як Микола Гоголь – місяць, в якого світлі тіні загущуються і збільшують таємничість цього таємничого сина нашої землі.

Але ж в небі нашого духу існують інші планети, зорі і сузір'я. І для їх оцінки було б нераціонально вживати того самого Шевченка, що стався у нас – за недоброю традицією – якби загальною міркою, якимсь універсаль- ним еталоном, яким ми призвичаїлися міряти все і вся. (Як часто при появі тооненької* книжечки віршописця- початківця наївні рецензенти майже автоматично повто- ряють – всує – ім'я Тараса, навіть не здаючи собі справи з такого явного блюзнірства).

В небі нашого духу, повторюю, є різні планети. І не слід це небо нашого духу занадто вже звужувати до розмірів якоїсь небесної області, напр[иклад], лише-но поезії чи малярства, театру чи музики.

Серед планет на тому небі є не лише самі письменни- ки чи артисти, а й філософи, як Сковорода чи Юркевич¹⁹⁶, математики, як приятель Шевченка – Остроградський¹⁹⁷, якого теореми з вищого аналізу стоять по французьких підручниках поруч теореми Лягража, як геолог Вернадсь- кий¹⁹⁸, як один з творців сучасної будівельної механіки –

* Так в оригіналі.

Степан Тимошенко¹⁹⁹, як геніальний фільмовець – недав- но померлий Олександр Довженко.

Наше духове господарство не є ані мале, ані так обмежене, як ми в це завжди віримо, то дарма, що багато з нього розтаскали й розтаскують ближчі й дальші сусіди, що багато з нього розбазарено по світі, за границями нашої бездержавної, безгосподарної Батьківщини. І тут не треба складати провину на т. зв. обставини, а треба раз на рік – вдарити в груди самого себе і сказати: «Так, визнаю, тут є частка і нашої вини, частка і власної вини кожного з нас».

Покійний Єфремов²⁰⁰ любив повторювати Пушкінове: «Мы ленивы и не любопытны». Це ми самі забуваємо – як же часто, що твори духу повстають не лише з серця, а й з розуму. Забуваємо тим більш легко, що ми з самої природи своєї є народом, якого психологічний осередок становить серце, як це стверджують одногосно всі ті, хто психологію нашого народу вивчав, як Сковорода чи Юрке- вич, чи той самий Куліш, який маєстатично ствердив:

Над серце в мене висоти нема.

Але який одночасно дав і таке не менш маєстатичне самовизначення:

Я не поет і не історик, ні –

Я – піонер з сокирою важкою.

Самовизначення – либонь, математично точне.

Хотілося б, щоб ці однакові – одна за другою – річниці Франка й Куліша сталися роковинами саме Національного Розуму, роковинами народин новітньої нашої Національної Мислі. Бо, коли вже шукати якоїсь генетичної лінії, то, може, нікого вона в новітній історії нашої мислі так безпосеред- ньо не сполучує, як саме Куліша з Франком. Обидва були

Лицарями Інтелекту, обидва мусили титанічними зусиллями боротися і – додам – оборонятися проти рідного нерозуму, проти рідної інтелектуальної тьми і інтелектуального ледарства. Обидва – понадто Франко – особливо і в першу чергу мусили переборювати свою добу і цілий тягар її ідеологій.

Звідси славнозвісні «борсання» Куліша, цього, мовляв, «несамовитого Панька». І звідси ж не менш славнозвісна «роздвоєність» Франка, «роздвоєність», що не перешкодила Франкові просвітлити наскрізно своїм інтелектуальним рентгеном тоді щойно народжуваний марксизм і соціалізм та дати синтезу своєї позірної «роздвоєності» в монолітній симфонії «Мойсея»²⁰¹.

Вони були майже сучасники, з тією різницею, що коли р. 1897 Куліш умирав саме в глупу ніч нашої історії, то Франко важким інтелектуальним подвигом цілого життя пробиває в кам'яній тій ночі свій «каменярський» тунель і саме р. 1897 осягає світла, коли то в його житті «обірвалися» останні «пута» і він піднісся на висоти духу.

* * *

Призначення мікробів – руйнувати органіку життя. І смішно дискутувати з мікробом або сидати з ними «за округлий стіл» (як радять наївні земляки).

Мікроб, напр[иклад], очевидно за «великопростірні» держави (навіть не імперії) за універсальну «єдинонеподільність» (труп, напр[иклад], є – по певнім часі – цілковито єдино-неподільний, що і є цілком мікробів). Мікроб полюбляє всілякі чехословаччини, югославії, есе-сесерії, всілякі юнайдет і т. п. Чому?

Цілком зрозуміло. Коли б голову міста Києва не призначувала (й не присилала) Москва, тоді господарство м. Києва виглядало б цілком інакше, але для всіляких директорів і завів, як і предсідників «кооператів» –

припинився б легкий хліб з маслом, посередники між «центральною» й «республіканською» владами стали б безробітними – і всі мішуреси щезли б. А коли б «центральна влада» була б в Києві, Тбілісі, Єревані, Ташкенті, то з'явилось б таке органічне життя, як в Фінляндії чи хоч би прибалтійських державах по I Св[ітовій] війні.

Очевидно, для мішуресів це смерть. І тому кожен вейнбаум чи еренбург верещить про єдину-неділиму²⁰², бо колоніальна мертвота для них – легкий хліб, адже Алжир – єдинонеподільна Франція. А коли вже Індія, то, розуміється, з диктатурою Пандитів і Менонів²⁰³.

* * *

Глупота. Культивування глупоти – музика (невинна річ! але...). Що вони видають?

Без дати.

Поміж 1944 і 1945 у Франції було розстріляно (офіційно) 105 000 мужчин і жінок «колаборантів».

Без дати. 19.54.

Ще пара Югославій й Бенелюксів – і з Європою буде скінчено: каналія це чудово знає.

* * *

Комедія антикомунізму. Відірвати від природи. У Достоевського – не шумить ліс, не співає ріка, не шелестить лист... – це ж і є ідеал Брукліну.

22.01.1955.

1. Як [нрзб.]²⁰⁴.
2. Мимоволі: чому?
3. Чи можна було інакше?
4. Ми святкуємо дату акту, який не мав достатньої кількості підписів.

5. Чи ми мали видатні одиниці? Мали, але неволя зроби-
ла так, що ми їх відвикли пізнавати.

6. Фіни й Поляки²⁰⁵ знали в самім моменті розпаду
імперії, що мають чинити і куди мають іти. І т. д.

7. Zu spät.

Вірші Лесі. «І ти колись боролась, як Ізраїль...».

15.03.1958.

В Новоархангельськiм була старожитна садиба Грохоль-
ських дiм з колонами, чудовий овочевий сад, квітники, нав-
коло всього – струмок, що – через яр – втік до Синюхи.

Колись Батько, проходячи зі мною мимо, сказав:

– Це мало бути наше. Я хотів купити – вже й задат-
кував був. Та.. бач..

Тому з тим старосвітським домом, з тією садибою, з її
мешканцями – у мене завжди була якась жива золота
нитка зв'язаності.

Господинею була стара пані Грохольська, що, певно, зна-
ла родину моєї Матері, бо завжди ставилася до мене, як
бабуся (мимо «соціальної» рiжниць), і, з зітханням, завжди
просила була вітати Маму.

Коли я вже був в середній школі, то на якійсь Ялинці
у Непокойчицьких²⁰⁶ (кревних Грохольських) декламував
німецькі вірші... І досі пам'ятаю живі очі бабці Грохоль-
ської, що горіли якоюсь особливою гордістю за мене,
саме за мене...

Пізнiш, коли вже я малював (мавши років 13–14), я все
хотів [нрзб.] чар того старовинного дому, і тих колон, і тих
квітників (доба була «Мира искусство»²⁰⁷). І бабця Грохоль-
ська з любов'ю придивлялася і раділа... і теж явно пишалася...

Вічна пам'ять тобі, Бабусю Грохольська (можливо, якась
кревна Мама, майже певно)!

І коли вже почав (тоді ж) писати вірші, то пам'ятаю:

Февраль! –

Как незаметно подошел он

И заглянул сквозь стекла низких окон

В гостиную, где сладостным уколом

Тревожит прошлое забытою весною...

(не пам'ятаю ані початку, ані далі).

І пiвдитячі «погляди» поміж мною, «сыном крестьяни-
на», і донькою підупадаючого дідича Павла (Павловича) Не-
покойчицького – Мілою (Людмилою)... Ми стояли колись
біля в'їзду (алея високих дубів) до садиби Грохольської. Роз-
мовляли не знаю (і не знати) про що... І мати Міли так нас
«застала» (щось мереживно-біле, широкий «модний» і дуже
«махровий» капелюх, парасоля й, здається, лорнет) – і так
якось особливо (може, з зітханням, може, й з острахом!)
сковзнула по нас обидвох поглядом. Але – пам'ятаю – не
перервала нашої розмови, ані пози, не сказала, мовляв –
«Мілочко, ступай сюда», або щось в тiм роді («іди іграти» або
«к бабушке»)... Ні. Лише якось материнськи теплим зором
помилувалася і пішла собі до Бабці Грохольської.

А ми, якби засоромлені, залишилися. Але вже гово-
рити не було про що. І ми розійшлися. Назавше. Навіки.

І я думав (тоді впивався «Вікторією» Гамсуна²⁰⁸), що то,
власне, Міла – Вікторія, а я, розуміється, Йоганнес, який –
почекайте, голубчики, ще покаже себе... І будеш ти, Мілоч-
ко, ще писати листи до «відомого» (маляра? письменни-
ка? – не знав ще, але знав, що «відомого»).

Де ти, Мілочко, і як [нрзб.] тебе підсоветська доля?!

Без дати.

План «Книги Спостережень»²⁰⁹

- I. Шевченко.
 1. Ранній Щ[евченко].
 2. Три літа.

3. До справж[нього] Шевченка.
 4. Хвильовому – репліка.
- II. Куліш.
- III. Франко. (II і III розділи мають підзаголовок: «До історії національного інтелекту» – А. К.)
- VI. Росія.
1. Кінець російської літератури
 2. Петербург.
 3. Толстоевський [нрзб.]
 4. Театр упадку.
- V. Малоросія.
- VI. Постаті.
- Щоголів.
- Шальда.
- VII. Зовсім інші.
1. Липа.
 2. Зовсім інші.
 3. Лятуринська.
 4. Клен.
- VIII. Рецензії.
- Нім[ецька] // Неокласики.
- Пол[ська] // До типології [нрзб.]
- Ногол – Gogol.
- Franko.
- [нрзб.]

Без дати.

- Серпень²¹⁰.
1. Пропив сорочку і кожух.
 2. Пам'яті Гумільова.
 3. Антистрофи (Ахматова).
 4. Юрієві Дараганові.
 5. Краків («Сурма Марят[ського] костюлу»).
 6. Остання лірика.
 7. П'ята симфонія.

7.05.1958.

Сьогодні дивний сон. Мені, що правда, нерідко сниться наш садочок у Варшаві²¹¹. Сниться ріжно. Часом з овочами, часом сухий, часом зовсім якийсь мертвий. І головне, що – разом з могилами в нім.

Сьогодні вночі – дуже билосся серце, з перебоями, мусів кілька разів вставати – снівся наш садочок – *działka*²¹² – ніби зменшений ще більш (він у сні завжди є зменшений), але повний зелености, досить міцної, аж ненатуральної... Але кожне дерево під кльошом чи в шклянній коробці. З деяких деревець навіть витікав сік (вино, як я був певен у сні) – витікало в маленьку чарочку. І – вже не могили, але якби кожна рослина – «на честь», чи «на спогад», чи «в пам'ять».

Була й Богданчикова – і там була бібліотечка, – але які книги (автура) не пам'ятаю. Лише пам'ятаю, бо «мав в руках» – два гладенькі роги, якби молодого чи малого вола...

Сни! І згадався ще раз сон Батька 1914 р. Стятий дуб на моїй голові.

Нер[аток] серпня 1958.

Сон – ветхий будинок, дряхлі почорнілі сходи в сход[овій] клітці. Хтось зносить вниз жінку. Вона не стара, не молода – строге обличчя, вся в чорнім (єдваб).

Тоді я схоплюю її на руки (вона якби штивна, якби не еластична) і несу по східцях вгору. Під руками чую її тіло – ноги й маленькі груди. Ставлю нагорі і жагуче кажу: «Я Тебе (чи Вас?) ніколи не залишу».

Думаю, що то – Муза.

16.09.1958.

1742 рік – в Молдавських Яссах (26.05.) на вигнанні, в убожестві і забутті («..Москва панує скрізь... В моїм страшнім житті, коли залишилася надія тільки на Господа

Бога, у величних строфах мудрого Данте я знаходив відвагу й потіху») вмирає Пилип Орлик²¹³. І був похований на кошт Молдавського Господаря. А в цім же році син реєстрового козака Чернігівського полку – Григорія Розума²¹⁴ – «придворний бандурист» Олексій, яко Разумовський, одружується з царицею всеросійською Єлизаветою²¹⁵...

Дивна наша історія!

19.02.59.

Надворі хуга. Всі стежки позамітало. Батько щось пише. Мама – шиє. Ні, ліпше піду на дідову половину.

Дід спить на лежанці. Властиво то його зимовий сон. Особливий. Є в цім щось від природи, від флори й фауни, від медведя. Вікно зовсім засніжене. Ледве видно курник і горб погребу. Але ось дід замружив, розкрив очі, потягнув табакерку і, сівши, почав курити цигарку.

– Що, синку? Нудишся? Ані на лід, ані на сніг.

В вітрових павзах чути, як гудуть верби над Синюхою. Сиротливо стоять вони, голі, беззахисні над замерзлою рікою.

Дід, закашлявшись, затягнувся цигаркою глибше.

– Крутить метелиця. Вирує. Всі думають, що то – повітря, вітер... А от, мій дід, а твій прапрадід, як був же малим отаким, як ти оце, та й пас вівці десь восени. Восени теж, бува, крутить. Ще й як! А де пісок, порох, то так закрутить, що й світу Божого не видно. Отже, він вииняв з торби ніж, перехрестився та й вдарив тим ножом у вихор. І так як відтяло: ущухло, заскавучало і пішло геть собі. Але дід бачить – на шляху (бо то коло шляху було) – краплі крові – так ніби слід, куди він подався. От собі дід і про овець забув – пішов тими слідами. І навіть недалечко – там глибока балка була. І на схилі печера. І той кривавий слід перед печерою кінчається. Коли бачить він, а в печері гиндики гелгочуть. А найбільший гиндик лежить окровавлений...

– Гиндики? А хіба ж гиндик може вихор зробити?

– Глупаку... та ж то він лише скинувся гиндиком.

– Хто?

– Та ж чорт – не розумієш? Хто ж би інший. А коло нього – чортенята, що помагають.

Робиться трохи страшно. Уявляю собі, як чорт перевертається в гиндика, і навпаки. Правда, я вже досить звик до дідового таємного світу. А все ж моторошно. Біла буря гуде за вікном, що вже починає ледь синіти. Дід докурює цигарку, тушить, ховає цигарошника, повертається на другий бік. Вже спить? Так. Ніби рівний віддих. І раптом знов обертається до мене:

– А стара Непомняща, ота, що сидить коло Загорулька – така хатка, як мій курінь, – вона, синку, відьма. І то всі знають, лише, звісно, мовчать, бо син – писар. Та й син знає, не даром живуть окремо.

У мене починають паштіти вуха з цікавості й жаху.

Дід знову заснув. Але скоро прокинувся, довго кашляв. Згодом додав:

– А як хочеш довідатися, котра відьма, то візьми, син[к]у, за щоку кусочок свяченого сиру – але не проковтни, бо гріх! – і стань на Великодню Утреню перед церковними дверима, поки хресним ходом йдуть. То справжня відьма, синку, все намагатиметься увійти до церкви ще перед Христос Воскрес. От спробуй...

Але за хвилину вже глибокий носовий храп – дід знову спить.

Метелиця скаженіє і б'ється залізними пазурами у засніжену й посинілу шибку. Стає якби холодніше. Час топити лежанку. Треба сказати Парасці – вона принесе соломи і запалить, не запалюючи лампи, веселий, затишний хатній вогонь.

І уявляю, як бабуня варитиме вечерю, Параска підкладатиме золотим потоком холоднаву з морозу солому.

А вогонь співатиме весело, зовсім не так, як співає за вікном вітер — отой чортячий гиндик з хором гиндичат... А з тим ножем треба спробувати, тільки, звісно, аж весною... бо тепер холодно.

Дід скрикує і прокидається.

— Що Вам, дідусю? Може, води?

— Ні. Дядько приснився. Дядько Гордій. Ішов колись у Тернівку навесні та й коло Змунчилівських Хуторів у гаю побачив кубло гадюк. Вигрівалися на сонці. А він був дотепний і слово знав — відломив гіляку, помолився й кинув. А замість кубла гадюк — купа червінців як жар. То він хутко накрив шапкою. А як повертався, забрав та й подався десь у світ... Так і путь по нім затнула. Кажали, десь у Крими бачили чи в Одесі... Різно казали.

Так. Треба лише... слово... знати... Твій батько вже не знає, хоч і вчений... Знову рівний з хрипотою віддих. Дід знову спить.

21.02.59.

22.02.59.

Мама не дочекалася мого атестату. Вже рік її не було на землі. Цей рік провів якусь темну смугу між мною і Батьком. Хата спустіла — порядкувала в ній Параска, тільки не бабчина, а інша, весела, жвава, палкоока. Її звали Параска Губата у відріжненні від «старої». Бабуня трагічним шепотом, гнівно блискаючи дивно молодими очима, виголошувала речення, що кожне починалося: «Твій Батько...». Я вже знав, що Батько вчащає до якоїсь Змунчилівни, старшої панни, яку я пам'ятав з церкви: темні, якісь погашені очі, тьмяне смагле обличчя, якби спалене внутрішнім негасимим полум'ям, завжди в чорному. Вона жила з батьками, дуже акуратними й чемними старичками, аж на далекій околиці нашого розлогого Архангороду. Якісь підупалі від давна, може, вже в другім поколінні, старосвітські дідичі, які вже нічим не різнилися від околичних міщан.

Але Батько ще нічого мені не говорив (він сказав рік пізніше — два роки жалоби по Матері він дотримав з чорною пов'язкою на своїм сірім жакеті).

Іспити тягнулися аж півтора місяці. Я був досить змучений ними, і Музою, що вже була постійною тінню весни життя, і Ольгою²¹⁶, з якою в'язав трагічно-ускладнений Гамсуном, Верхарном²¹⁷ і імпресіонізмом перший поважний «роман». Вона на коротко приїздила до Єлисавету і знову відлітала «в Москву, в Москву», — де Машков²¹⁸, Ларіонова²¹⁹, диспути в Політехнічному Музеї, де набрякав футуризм, шалів Камерний Театр і таємничо рисувалися якісь постаті, що мали б бути предметом моєї задрості, болю, досади. Музика А. Блока звучала в ушах спокусливо-звабливо... Хто ж тоді знав, який «композитор» обрав собі Блока за медіома і виконавця!

Я повернувся додому.

Батько зустрів дуже сердечно, либонь трохи якби ніяковіючи чи своєї гордості за мене (хоч атестат був дуже непоказний, особливо з математики), чи свого внутрішнього життя, про яке — він припускав — я домислююся, хоч я був занадто для цього опанований самим собою.

Ми довго сиділи, розмовляючи «не про те». І досить рано я пішов спати.

Коли я обудився, Батько вже був на ногах. Він походжав по кімнаті, і обличчя його зраджувало якусь дивно-незвичну схвильованість. Коли я питально поглянув на нього, він захвилювався і сказав:

— Я бачив сон сьогодні. Мало сказати — дивний. Страшно мені. І дивно.

Я бачив, що з твоєї голови виросло величезне дерево, якби дуб, великий, з вузлуватим могутнім корінням — ось як бачу, і з широкою розлогою короною*. І — раптом (тут

* Так в оригіналі.

голос Батька надломився, майже крізь сльози) — і раптом я бачу, що від того всього залишився лише величезний дебелий пень... Дуб якби був зрізаний — кимсь, чимсь... Не знаю. Не пам'ятаю. Не можу домислитися, допригадатися... Отакий сон, сину. Що він значить? Що?

Може, й добре, що я тоді ще доживував останні, щоправда, рештки «прогресивності» («в наш вік, коли...», «наука каже» і т. п.). Я тоді ані схопив образ того сну, ані його (адже ж тепер таку яскраву й страшну) символіку, ані, хай Бог простить, душевний стан схвильованого тим сном Батька. Егоїзм юнака, побідний марш молодости в грудях, сліпуче сонце майбутнього...

Згадав я той Батьків сон значно пізніше, коли вже саме життя — своїми перипетіями й манівцями — само нагадало про нього. І, що найболючіше, нагадало мені обличчя Батька, його одверту тривогу, його передчуття... І приходив страшний здогад, що розгадку того свого сну Батько вже знав тоді, одразу ж.

І найгірше, що в тій нечулості, і тій неувазі до схвильованості Батька — я бачу тепер і відчуваю тяжкий свій гріх перед ним. Такий гріх, що я його, покутуючи, і досі не можу відпокутувати.

І стоїть в очах той червневий ранок, відкриті на квітник вікна, велике люстро — і в нім відбита Батькова постать, чимсь важким навантажена й пригнічена.

* * *

Дід був неписьменний. Він знав лише числа. Од часу до часу він приходив до нас, дивився на стінний Батьків — над бюрком — календар і не без самозадоволеної певности казав «п'яте», або «двадцять перше». І додавав: «Час іде».

Але, як я — вже на все життя — здивувався, коли, будиши юнаком, почув колись від Діда:

— А ти, синку, читав уже «Потерянный» і «Возвращенный рай»²²⁰? Ото річ, так річ!

Справа недвозначно йшла про англійського Джона Мільтона, якого ім'я незадовго перед тим я почув був від учителя літератури в школі і якого, очевидно, не читав (та й досі прочитав лише фрагменти). Звідки Дід те знав? Хто йому читав? Це не був Батько. Але Дід виразно сказав мені титули обох поем Мільтона — в російським перекладі.

Це залишилось для мене загадкою, для розв'язання якої я й досі не маю ані відповіді, ані навіть певнішої гіпотези. Я заскочений питанням діда був так, що й нічого більше не запитав.

Навколо Архангорода були б[увші] аракчеєвські поселення, що носили досить зловісні назви, як «П'ята рота», «Дев'ята рота»²²¹. Дід ніколи не був кріпаком, але «государственным крестьянином» йому прийшлося бути. Оповідав, як ходили вони за плугом «в ногу» і «по команді», а на плечах носили погони з числом «роти». В самім Архангороді стояли були кавалерійські полки (аж два, один з них так і звався «Новоархангельський», але чи уланський, чи гусарський — вже не пам'ятаю). Значить, було багато старшинства (з якого, до речі, вийшов Батько Мами). Бабуня часом згадувала — на велике невдоволення Діда — як вона замолоду мала немалий успіх серед корнетів і поручників. Бабуня, як казали, була краля замолоду. Отже, єдина можлива гіпотеза: хтось зі старшин з літературними заінтересованнями (може, якийсь бувший декабрист або народник) міг читати юнакові-Дідові ті поеми Мільтона.

23.02.59.

Несподівано почав падати густий «лапатий» сніг. Сніг — нью-йоркський, отже, скороминущий і фальшивий. Але той сніг, те його пухнасте падання нагадали далеке дитинство і найюсяйніший дитячий спогад: Різдво!

Канун Різдва — день найособливіший в році — увесь наповнений урочистим напруженим очікуванням, увесь пронизаний почуттям близькості Тайни і всеохоплюючої космічної («небо і земля нині торжествують») Радости.

Це був день Діда — передовсім. Він, підстрижений, старанно причесаний (ніколи не був лисим), з скупченим* виразом обличчя, що було якби знутри освітлене чистим і ретельним світлом. В цей день Дід якось цілком природно без попереджень і вступів переісточувався в Патріарха Роду, священика і посередника поміж Світом Видимим і Світом Невидимим.

І така була в той день в постаті Діда непохитна певність, така безсумнівна логіка в послідовності його поступування, такий майже очевидний флюїд струмив з його очей і рук, так наявно кожен його порух електризував, що вся родина, увесь дім, — ба, що найчудесніше! — все подвір'я, все обійстя, всі тварини нашого господарства — все і вся — то відчували, гармонійно достроювались і святобливо-покірно включалися в містерію правленої ним Служби.

Не падало жадної не те що зауваги, а й жадного голоснішого слова. Бабуня, яка адже ж рідко стримувала себе в розмові, — в той день якби води в рот набрала, власне, води свяченої...

Стараяшся пригадувати окремі моменти, окремі обряди і жести того дня, але — ні! Цілий день зливається в пам'яті в одне велике Очікування, в цілоденне вібручче передчуття, яке аж увечері, коли з'являлася зізда, розв'язувалось і якби вибухало...

Багато прийшлося читати про наше Різдво — і сподів, і етнографічних розвідок, і філософічних міркувань.

* Зосередженим.

Багато знав про генезу Різдва Вадим Щербаківський. А от мені, нефахівцеві, видається, що справа є аж надто проста і жодних наукових екскурсій непотребуюча. Наше Різдво, властиво — Святий Вечір, є перш за все — Святом Роду, який у велетенській панорамі Мертвих, Живих і Ненароджених (геніальна формула Шевченка) — стає в цей вечір перед тайною Божества.

Спалахують перед очима пам'яті лише уривки, лише хвилини. Ось несемо в крохмальній серветці вечерю моєї і мого брата хрещеній матері — це недалеко, лише через вулицю (а пригадую, як інші одвозили за 10–15–20 км). Ось іменем Тата й Мами просимо на вечерю Діда й Бабу — дістаємо срібні гроші. А в межичасі вириває то тут, то там Дідова постать з глиняною покришкою в руді, в якій він, побожно роздмухуючи розжеврений ладан, обкаджує всі кути й шепоче якісь таємничі молитви. Йде до хліву, до корів, до курей...

Знаємо, що корови дістали сьогодні по партиці паляниці, обсипаної сіллю. І теж — молитви і ладан, і таємничі рухи, і таємничі жести.

Але вже в синьозоряній тиші неба і землі наростає космічна хвиля всеохоплюючого свята, яке спливає на нас всіх за застеленим білим убрусом столом, заставленим також для померлих, як і для можливих подорожніх, гостей (чи просто ненароджених?).

Страви зовсім не багаті, не тучні, не чревоугодні. Вони пісні, скорше символічні, аніж харчові. Вони — святково-службові, ритуальні. Серед них, як два вогнища священної еліпси — кутя і ўзвар, за якими відчуваються тисячоліття, археологічна древність, віки і вічність.

Ми не «імо» — ці пиріжки (з квасолею, з рижом і грибами), цю рибу, цей особливий свят-вечірній борщ — ми їх вкушаємо, як якесь земне, цьогосвітне причастя. І ми

так само ритуально завершуємо цю трапезу пшеницею з медом – куті – й розмоченими вишнями й сливами, фігами й морелями – узвару.

Ага! Ще пригадується той момент початку. В чарки всіх налято, звичайно, вишнівки – і нам, дітям, також. Встає високий, одуховлений, якийсь якби аж незнайомий Дід і каже: «За мертвих душечки – перша чарка, хай спочивають, хай царствують...».

Ні, це не була «вечеря», це не був один з тих «святвечорів», що їх довелось бачити потім. Це був аскетично-релігійний, гієратично-величний, матеріальний тільки до певної символічної міри, але передовсім наскрізь духовний обряд.

Це була Служба Божа, ведена Патріархом Роду на Свято Роду і Народження Божества.

Це було Різдво, наше Різдво – свято сполучення Неба і Землі, коли Небо зорями сходило на Землю, а Земля піднімалася молитвою, ц. т. скупченням Духа – до Неба.

І все розросталося і звучало в єдинім хорі всесвітнього Буття.

О, дякую Тобі, Боже батьків моїх, прадідів і пращурів, що Ти дозволив народитися мені, недостойному, сином Землі моєї, Роду мого й Народу, того, що пшеничними зернами й медом куті відзначає Народження і що тими ж самими зернами й тим самим медом колива відзначає Смерть – кінець земного лише шляху, Кінець, що є одночасно Початком... Зоряна Вічність без меж.

27.02.59.

Вже кілька разів сниться дивний сон – там фігурує G. K.²²², як свідок моєї участі в убійстві. Вона мені – нерозуміючо – підморгує, але одночасно підкреслюючи те, що вона знає, що може мене зрадити... Сон тяжкий і дуже (останній раз) знесилюючий.

Але що то за убійство – я не знаю (уві сні), лише є його свідомість і його тягар.

* * *

Налягає сон – і душа, як птах, перелітає через океан. А ранком зі здивованням бачиш, що це N. York, а не...

Без даки.

1. Безправ'я громадянина.
2. Безобличність народу, громади, станів, кляс.
3. Тотальна «безклясовість».
4. Авторитаризм без структурального розподілу влади. Римського права немає, як і в С.Д.А.²²³

28.02.59.

Для всіх нас було ясно, що Мама догорає. Але смерть, навіть сподівана, приходиться завжди несподівано.

Був гарячий липневий день, який пройшов якось дуже рухливо у мене: певно, зрана був з Волокідиним (малюрем) на етюдах, може, скочив коротко на обід, а увечері було якесь товариство, пікнік, десь в природі (на річці, в степу). Я пізно повернувся голодний і хапливо їв в ідальні холодну вечерю. Раптом вбігає з сусідньої кімнати, від мами, батько і якось стиснутим, не своїм голосом кричить: «Вона вмирає! Мама наша вмирає!». Я кинувся до Мами. Бабуня, яка ніколи не втрачала притомності, тоном наказу сказала: «Хай підійдуть діти – вона благословить!». Дійсно, Мама поклала руку на голову нам по черзі. Перехрестити вона вже не могла. Вона лише – з останніх сил – подивилася на нас і в тім зорі було все: прощання, тривога, непевність за нас, біль (як завжди в Маминих очах) і близькість того порогу, за яким Вічність. Це тривало коротко, може, дві-три хвилини. Видно було, що вона якби спішила. Потім

груди у неї кілька разів сильно й прискорено піднеслися і — упали. Заридав Батько.

Дивно: я не плакав. Плакали брати, особливо голосно — середній — Онисим, плакав жалісно, по-дитячому Сергій, той, що за 8 літ пішов слідами Мами, найбільш одідичивши її сухоти, совітським голодом пристіпшені до чвалу. Я інстинктивно (в моменти розпачу — завжди природа найліпший лік) вийшов в ніч. Ніч була урочисто-спокійна, щедро-запашна, зоряно-безмежна, як космічний храм. Я питався сузір'я, мудрої величі ночі, пахощів таємничої землі, але відповіді не було. Відповідь — незадовго вже лежала, мармурово-біла і мармурово-нерухома, на великім столі, який на Великдень був звичайно заставлюваний багатими й священними плодами землі: хлібом, вином і туками.

Обличчя Мами було цілком спокійне, якби задоволене й зі зниклими зморшками — відмолодіє.

Батько вражав страшною маскою цілком зсудомленого обличчя. Бабуня схилилась до голови Мами і починала свій плач, ще тихий, ще занадто *de profundis*²²⁴, щоб бути тільки обрядовим. Брати дивились здаля очима, в яких застиг і біль, і жах, і образ таїни, вперше в нашім житті такої близької.

Єдино Дід, зовсім не розгублений, якимось діловито розпалював ладан, проказував свої, йому одному відомі молитви, ставив біля підголів'я свячену воду.

Він знову — по святі Різдва був головою і Первосвященником Роду.

Нотатник № 156/26

10.03.54.

Київський анекдот: «III чи V симфонія Чайковського побудована на «а до мене Яків приходив», але й «Во поле береза»²²⁵. Отже, всі задоволені і всі аплодують.

24.03.54.

Хто в больш[евизмі] не відчув його анти[європейського] вістря, той нічого ніколи в нім не зрозуміє.

30.03.54.

Шевченко, що дав найліпші образи моск[овського] імперіалізму («нам тільки сакля очі коле...»²²⁶), що його руш[ійною] силою є ненависть до «Росії» — своє робитиме до кінця. Хіба сов[єтська] Москва мусить його заборонити, бо фальшування нічого не допоможуть. Найліпший] приклад: книга М. Шагінян²²⁷.

2.04.54.

Кат[олицька] церква більш озброєна проти Диявола, ніж «Православіє».

Наше «православіє» — ц. т. віра благочестива (Костіченко) по духу нічим не різниться (Пашевич, Джозовський) — Моск[овське] православіє — театр, «ну й цирк» [нрзб.] (Теодорович).

«Отже, ми бачимо, любі слухачі, що нашою російською православною церквою керує сам Дух Святий».

— В обер-прокурорськім мундирі, — голосно сказав з першої лави якийсь студент.

«Толіко беззаконіє, толіко oppressiones* — ми же своєму ділу внімаємо і уповаємо на нього», — писав Св. Дмитро Туптало²²⁸ до когось з наших полковників доби Мазепи.

11.05.54.

Ніхто з літературозн[авців] не звернув уваги, що в творах Достоєвськ[ого] ніколи немає природи, зелені, сонця, річки.

Є накурена кімната, бабрання в закамарках найогидніших сутінків людської психіки, «разговори» і задух просмерділих матраців, на яких герої «мріють» [нрзб.] про «людоство».

12.05.54.

«Іван IV²²⁹, прозваний за свою жорстокість «Васильєвіч». А ми все перекладаємо Грозний = Лютий! «Грозний» — то комплімент. Сталін²³⁰ — «хазяїн» («землі русской»).

14.05.54.

По іменинах Мама. Яка страшна весна — якийсь «світовий Листопад», а не весна.

14.05.54.

Вечір Хвильового.

В 21 річ[иц]ю²³¹ можна багато сказати, бо багато вона насуває тем. Але ми не маємо ні часу, ні місця, ні атмосфери на це. Сьогодні, перед тим, як відчитати свій нарис з-перед 6 літ про письменника, я хотів звернути увагу — паки й паки — лише на одну проблему.

1) Хв[ильовий] — письменник незаверш[ений] → [нрзб.]

2) Хв[ильовий] — особистість. Особистість більша за т. зв. ідеології. Що б там не твердили «істор[ичні] матеріалісти» — нічим, ніякими димовими й димократичними завісами не можна закрити правди про особистість в історії.

* Очевидно, oppression — гніт, утиски (франц.).

Нотатник № 181/13

23.10.58.

Вот лежишь, странно-тихий и желтый,
Как старинная книга стихов.
Предиконной свечой изошел ты
Для неведомых, чуждых богов.

Вот ты спишь, как ребенок когда-то —
Без тревог, без сказаний и мук.
Надорвалась струна. И соната
Воплотилась в рыдающий звук.
1915.

Ці російські вірші були записані олівцем на намогильнім хресті Давида Верхогляда (†1915), загубленого поета, ровесника Олеся і Філянського, знайомого Лесі Українки, з якою він одночасно був в Гелюані (Єгипет).

Д. Верхогляд був судовим слідчим в моїм Новоархангельську в рр. 1914—15, де я зустрічався з ним. Він приятелював також з аптекарем Кастонським, дуже культурним і химерним поляком.

* * *

Батько в останніх роках мав таку примружену міну — скептицизму і, певно, погорди. Не дивно, він на кілька голів був вище за свої обставини.

Сон Батька — 1914 р.

Його відношення до моїх примх («морська» хвороба, кашкет, борідка, файка). Любий Батьку, — ти не вмiстився в мої бідні вірші.

Нотатник № 13

Без дати.

Зустрічі.

1. Блок.

Стихія «чистої» поезії, поза-розумової, те, що він називає «музикою». Ця стихія, без контролю розуму – робиться демонічною. І так Блок був спокушений і поглинений нею. Звідціль фатальна помилка «12»²³².

Найліпший ключ – стаття «Петроградського священика» в «Путі»²³³.

2. Тувім²³⁴.

Жид з християнською етикою і арійською [?] психікою. Нічого від «Жида» (Цжитата у Вітгліна). Чарівна людина. Він був поет, чого не можна сказати про всіх Жидів-поетів, навіть з Гайне включно.

* * *

Уваги про Слонімського²³⁵ в Акад[емії] Літер[ацькій]. Якби він мав мануфактурний склеп на Белянській, він провадив би його так само досконало, як своє віршове підприємство.

3. Сологуб²³⁶ – «Всьо било безпокойно...», «Много бегал мальчик мой».

4. Ремізов²³⁷ – фальш і театр.

5. Лехонь²³⁸.

Без дати.

М. Мироненко²³⁹ – при всіх застереженнях – єдина протиотрута на «глупого хохла» (що в дійсності не є вже такий глупий) і – головне – на гінтілігенцію.

6.10.60.

Юда обдуриє «освобод[еніє] жєнщїни», в дійсності поклавши на неї страшний тягар в цїй страшній добї. Юда хотїв убити материнство (розродчїсть).

28.10.60.

О год 8 веч[ора] Зустріч з автом на 108 st. Шпиталь²⁴⁰.

23.11.60.

Замість «переводити молитви» (на імпрезах) або співати «Кру-кру» – мали б виконувати Д. Бортнянського²⁴¹ хором «Да воскреснет Бог»!

9.12.60.

Викрики й шум – нічого. Нам потрібні ясність і здоровий розум. de Голль.

13.12.60.

Тютюнник Василь мав очі – кам'яні. Тютюнник Юрко – мав крижані.

Ми в УНР – означали Державність, як віху, як «фігуру» в степу XVII ст., але УНР був – поза рушійними силами Народу, що проявлялися «отаманією»...

Аналіз цих рушійних сил – ось завдання.

Волод[имир] Сальський²⁴² (професор, учений) в обірваній розмові 1929–30 р. дуже позитивно сказав про отаманію. І жалкував, що ми (УНР) її не використали, не вмїли.

Чим був С. П[єтлю]ра?

Несвідомий фокус сочевки, що сконцентрувала підсвідоме (неусвідомлене?) хотіння народу.

Особистість? Дуже сирова, нескристалізована, суммарична – там був 1) журналіст (може, найліпше, що в нїм було – редактор), 2) політичний трибун, 3) людина візї і, безперечно,

4) живої любови [до] Батьківщини (але не мужа – чоловіки – творця – креатора), любови серця. Інтелігент – був, як і освіта. Але неспроможні трансформуватися в волю.

14.12.60.

«Вони» хотіли бачити замість de Gaulle²⁴³ – Денікінда.*
Хвильовий не передбачив, що буде не тільки «Азіатський», але й Афро-Азіатський «Ренесанс». А все ж таки – крутиться *errare si muove*²⁴⁴!

19.12.60.

Відродження Козацтва – був великий помисл гетьмана П. С.²⁴⁵, але недодуманий до кінця: цим можна було одразу ж взяти отаманію в руки, в зародку, а тим самим, розпорядитися націо[нальною] силою («стихією»).

Постаті.

1. Сологуб – зустріч, вірші.
2. Лозина-Лозинський²⁴⁶ – як поет може перестати існувати.
3. Тувім.
4. ген[ерали] Балусь, Ерделі..
5. баронеса Коцебу [...].
6. Лехонь – Тичина. Як дивно геній народу вибирав свої «аудакі»-медіюми²⁴⁷!

4.01.61.

Морози й мімози.
А рожа – запеклась.

12.01.61.

Що вони робили цілий час – пудверизацію суспільства.
Коли на «Заході» питає: «А чому ж ви не виберете іншу владу?» – то вони не знали, ким її вибирати.

* Так у тексті.

Що ж робить сучасна] «наука» (т. зв. соціологія)?
Вона «будує» від Одиниці. А зідіотизована «громадськість» навіть не розуміє, що з нею роблять.

12.01.61.

Грішні руки (пальці), що пестили тебе.

* * *

Випадок з Реутовим – Ковалевським (Залішки – Варшава), програли всю дорогу в бридж і лише 1/2 року пізніше мене в хаті переконались, що вони Українці.

21.01.61.

Шовінізм – рід націо[нальної] імпотенції. І – смішний, як той анекдот (Харк[івський] вокзал, дама і «прошу балакати на держ[авній] мові»²⁴⁸).

27.01.61.

Комедія з Пастернаком²⁴⁹ – це II акт (по повороті А. Толстого²⁵⁰) відчайних зусиль – воскресить «велику русскую літературу». Все було змобілізовано, аж до Стокгольму включно, але вийшов пшик!

1.02.61.

Чи «їм» оплачуються революції? Як видно — так. Вони нищать ліпших (до цього мас[ового] нищення спроваджується т. зв. революція в бувш[ій] Росії — це була расова акція!). Їх же (навіть Н.) нищать лише дрібноту, масу, «пролетаріат», ліпші — втікають, пристосовуються, витримують...

* * *

Ми завжди забуваємо про страшну етичну різницю, властиво безодню, що ділить нас від них (Христос десь каже: «Я прийшов розділити»²⁵¹). Безодню, над якою навіть християнство мосту не збудувало.

Ми міряємо їх вчинки міркою нашої етичної скалі — і це наша найбільша помилка. Сідати за «крутий стіл» — все одно, що сідати з стрептококом, якого «місія» є нищити тканину життя. Чи стрептокока можна «переконати»? Абсурд. Нісенітниця.

Тому в часі «Революції» у них все було скероване на Християнство й родину, як живу молекулу нації. Підсвідомо — це відчули всі, але свідомо — лише наш селянин і найліпші наші люде (Міхновський²⁵², його самогубство й оті слова: «Робляю сам те, що має зробити він»).

1.02.61.

Шевченко — теми.

«Пізнайте істину і істина освободить вас». [Іоан., 8:32.] К[ирило]-Метод[іївське братство].

1. Звільнення Ш[евчен]ка — і цілий ряд біограф[ічних] легенд.

2. Службове значення Ш[евчен]ка — ще не все: був і ми-тець Російська лі[тература] — служба (Сабанєєв).

3. Ш[евчен]ко був вільний завжди, бо був творець.

4. Герметичність Ш[евчен]ка.

5. Поліфонічність і контрапунктність Ш[евчен]ка.

6. Шевченко — політик.

7. Нормально — геній не є *deus ex machina* (але *deus ex spiritus*²⁵³) — зростає на певнім ґрунті. У нас Ш[евчен]ко був походж[ення] тектонічного — це підземний вибух Нації, все ж таки живої.

8. Бунт проти Ш[евчен]ка.

1.02.61.

Костомарову було «страшно глянути» в світ Ш[евчен]ка²⁵⁴, він боявся, бо знав, що таке Москаль.

7.02.61.

Коли під час своєї прощі до Москви Влад[імір] Кірі[лович]²⁵⁵ в розмові з другим Влад[іміром] — Ленінін — щось пролебедів про «мову», то Ленін з роздратуванням перебив:

— Ми вам дві мови дамо, лише прийміть советську (нашу) владу!

Але Влад[імір] Кірі[лович], певно, до кінця життя так і не зрозумів сенсу цієї розмови: з одного боку був політик (і державник), а з другого було немовля і [нрзб.]

8.02.61.

Різниченко, як побував в Гетьм[анським] палаці у Полтавця (ева) Острияниці, сказав був (1918, червень): «Добре було б, але на Самостійну ніколи не дозволить Ганганта».

Тут конгеніальність з Миною Мазайлом. А Різниченко мав рацію: на Самостійну ніколи не дозволить жодна Ганганта, [...] ані тодішня, ані теперішня, ані майбутня.

Григор'єв і Тютюнник (Юрко) дали спосіб і стиль перетрактації з нею — раз назавжди²⁵⁶.

10.02.61.

Понеділок 13.02. написати до банку — зміну адреси і повторне прохання вислати їм (подивитись документи). Заповіт!

17.02.61.

Написати «Підсумки».

Нищення Св. Духа:

- християнство (рел[ігія]);
- культ Матері – Жінки;
- усталені речі [нрзб.] – нація і виквіт її расовий на мапі ССРСР було знищено. Квіт раси, християнство, радість, творчість.

* * *

Допоки Берман, Фейгін, всіякі «Ракочі» і т. і. є живі й здорові – смішно говорити про відлигу.

Допоки Лазар Моїсеєвич²⁵⁷ не покараний за знищення Куліша й Курбаса²⁵⁸, за нищення культури й раси (колектив), доти не можна брати поважно декламації Хруща²⁵⁹.

25.02.61.

Від Моцарта²⁶⁰ до Шопена – від радості буття до надтріснутості, надщербленості, трагіки... Короткий (часово) шлях! Але який страшний.

25.02.61.

Був у студентів. Д[уже] стомився, але й задоволений.

2.03.61.

Без догмату – без заповіту.

Нападки на Д[митра] Д[онцова] – це наслідок «без догмату» і шукання догмату там, де його немає (і не може бути). Та ще – «Хай твоя голова, отамане, та за нашу» (1620 року).

3.03.61.

Самозгубна тема в укр[аїнським] істор[ичнім] процесі. Нищення своїх – але найліпших, отже – поміч ворогові Мазепа, Д[митро] Д[онцов], Скрипник²⁶¹, Зеров, Хвильовий.

16.03.61.

Поет[ична] творчість Т. Щ[евченка] пронизана духом військовості – «козацтва». Фіни й Поляки – цю пам'ять мали і тому...

На одним з польськ[их] цвинтарів є напис: «Нарід, який втратив пам'ять, тратить існування».

Без даки.

1. Кожна велика мистецька творчість – національна. І чим вона більша, тим більше національна. Гете – Фауст, Вагнер – [нрзб.] Пушкін, Міцкевич (лірика, Крим), але не Онегін чи Тадеуш²⁶².

2. Шевченко – герметичний для чужинців. Проблеми перекладу.

30.03.61.

Кошерна²⁶³ клоака Нью-Йорку. Вчора «Яблочко», сьогодні «Вдоль по Пітерской» – і це радіо «Times» (найінтелігентніша) станція) – де я є?

Куди втекти від «Росії»?

4.04.61.

Рузвельт і К° зробили з ССРСР і США сполучені посудини, і вони себе вже взаємно «догнали», а в де чому й попереганяли²⁶⁴. Але – передовсім – вони топили Європу, але, все ж, не втопили (де Голль).

6.04.61.

Нім[ецьке] прислів'я: «Die Liebe geht durch den Magen²⁶⁵». Укр[аїнська] пісня:

Сухарі із водою –
Тільки, милий, із тобою
В Україні далекій.

12.04.61.

Якщо правда, що Варшава мала пропозиції, то це значить, що Польща (через Бека²⁶⁶ і К^o) зреклася своєї «західности» і зрадила Європу.

Те, що він нас зігнорував, показує, що він зовсім не був ані дурень, ані вар'ят. Він волів навіть Італійців і Румунів (Romania), бо то все ж таки був Захід. Може, за Європ[еїза]цію нас відпокутуватиме навіть де Голль²⁶⁷...

* * *

Єдина зброя – сміх. І це знав Гоголь. Тому його так ненавидить Ю. М-н²⁶⁸. Прорвався крик ненависти, що ще і ще раз реабілітує «Бульбу».

14.04.61.

Так як Zbyszewski написав був «Niemcewicz z przodu i z tyłu»²⁶⁹, так треба написати «Совреволюція» спереду й ззаду» (ц. т. з «вільної землі»).

18.04.61.

Теми: 1. Тувім (пробл[ема]). 2. Винниченко (пробл[ема] «Росії»). 3. Бунт проти Тараса.

21.04.61.

31-а річниця шлюбу. З того доба вкрала нам 16 літ²⁷⁰! Як я ненавиджу це прокляте місто – цей твір якихось тварин – не людей – інсектів – якісь соти ос чи термітів. Справді, Н. У. вже має найвищий час на атомбомбу.

4.05.61.

Як добре казав В. Липинський: Як не будемо визнавати своїх «панів» – прийдуть чужі (природа має hotpot

vasium²⁷¹). В тамту панцину – пани були хамовиті й жорстокі, але вони (в більш[ості]) ходили до тої самої церкви, що й піддані, отже, мали «Бога в серці». А за цієї панцини «пани» – до церкви не ходять і їх «бог» є зовсім інший (S). Отже, спільної етичної мови немає...

4.05.61.

Тепер ясно, що в своїй далекозорій політиці Москва вислала еліту для «освоєння» (= розкладу) еміграції. Це були переважно земляки (напр[иклад], В. Петров²⁷²), але й були висококваліфіковані естети (Ш.²⁷³), ну й дрібні (Яр Сл²⁷⁴) й навіть психопати (Держав²⁷⁵).

8.05.61.

«Либеральное ожирение и умственная чесотка». С. Вітте (про «інтелігенцію»).

23.05.61.

Механізація в USA – єдиний рятунок перед божевіллям. Інакше тут був би кожен другий – дурний.

31.05.61.

Стаття: Політика й політики.

Без дати.

Л[еся] Українка.

1. Нація – література.

2. Пам'ятник у Cleveland²⁷⁶.

3. Черешньовський²⁷⁷.

4. Л[еся] У[країнка] – класик (що таке класик) б[ільший] ніж Гете. Вона – мармурова за життя. І тому була für weniger²⁷⁸.

5. Чикаленко²⁷⁹.

6. «Лісова пісня» – limit.

7. Драма як завершення піраміди. Роман з Білорусом.

8. Ми не маємо часу читати – але її будуть читати.

І навіть в тім, що вона брала теми з греко-римської історії є доказ чисто українськ[ого] ствердження.

2.06.61.

Огієнківщина постійно затруювала «УНР», аж поки культурно не обернула весь рух на «петлюрівщину».

«Переклад» Св. Письма²⁸⁰ – було найстрашніше, і тут Ів[ану] Ів[ановичу] належать всі совордена.

Нотатник № 148/18

13.06.61.

Минулої ночі – безумовно важливий («символічний») сонг. Я ніби сиджу з своєю господинею (?) з Clyde st.²⁸¹, щось пишемо – раптом з'являється Галя – трохи вища, дуже гарна, хоч в обличчі щось якби ніби тіні чи плями. Я здивований. Перша думка, де її помістити (одна кімната). Я питаю: де ти зупинилась?

– У Янки.

Потім хвилинка її неприсутності і раптом я – осліплений біляю: Галя, висока, урочиста, вся в сяєві білі – підходить до господині і просить її щось застібнути у неї на сукні (якась дивна, біла, з прямиим... чимсь – на середині). Але вся сукня – біла, сліпуче сяйво. Я кидаюся до неї – і обуджуюсь. 1 год. 30 хв. ночі. Довго не сплю.

24.07.62.

Найстрашніший шок Т. Щ[евченка] була казарма (Яку велику ролу в житті Т. Щ[евченка] грав випадок – доля ко-регується випадками – випадок був Аральська експедиція!)

В Орській фортеці, розуміється, комроतोю був землячок Глоба²⁸² (брутальний п'яниця), але потім заступив Степанов²⁸³ – «людяний капітан» (!)..

Сурмень 66.

Мама моєї Мами звалася, здається, Марія і була польського походження. Мріє у мене прізвище – Ліщинський чи Лещинський – бачив дагеротип і її чоловіка Якова (чи

не Михайловича?) Стоянова — мав якусь військову рангу. Мама заховувала гербову печатку її Батька, здається, що на щиті була шкура (розпростерта). Корона мала 5 кінців — рушники, що вишила Мама для нас — дітей, мали ту корону (Рушник свій я стратив — «забув» у Варшаві²⁸⁴).

Мати мого Батька була Євдокія (певно, Улянівна) з Ужєвенків. Охоче говорила по-молдаванському і намагалася мене вчити тієї мови. Пригадую, як мені малому (7–8 років) оповідала зі злістю про батька, що десь «ходив до якоїсь поївни, аж поки не продовбав, а вона, бідна, повисилася...». Я не знав, що таке «продовбав» і не розумів, чому повисилася, хоч доміслював, що Батько зробив щось дуже лихе. А тепер згадав Олександру «Мушку» Миронович, яка отруїлася у Варшаві 1931 р, зустрівши мене вже одруженого...

Треба знати прадідів і батьків, бо ми несемо тягар усього роду. І його гріхи.

27.08.66.

Над ранок снілася Міля²⁸⁵ на постаменті, як пам'ятник, але в чорнім костюмі (сукня й жакет) і либонь в чорнім капелюсі. Вона була як жива, але я знав, що то лише пам'ятник.

1.09.66.

Красна рожа горіла,
Під нею біла дівка сиділа,
В решеті воду носила,
Червону рожу гасила.

(гагілка)

2.09.66.

Уявіть собі рай (без Єви — на жаль) — отака моя воздушна ванна на півполонині²⁸⁶. Ост[анній] будяк — і перша кров клена.

Нотатник № 1567

12.11.59.

Як історик Грушевський увесь ще — «школа Костомарова», лише занадто «романтизму» — «позитивізм» + «ліберальное ожиреніє» (Вітте) («умственная чесотка» — ще ні) ...та й, на жаль, Антоновича і — ще більш — «Київської школи» перелому XIX–XX ст.

* * *

Б[огдан] Хм[ельницький] — уярмлювач, гвалтівник стихії [...] Це перед Хм[ельницьким] було: «Нехай твоя голова та за наші голови! Прощай, наш господарю...»
Не було ідеологічної підготовки. (Ї хотів дати Мазепа!)

* * *

Знав задрість українську, тому до кінця життя жив в Суботові²⁸⁷ на хуторі, а не в палатах...

...Чоловік старшого віку, фізично сильний (кремезний), раменатий, похилений, лихо одягнений. Лице смагляве, довгі вуса, зір понурий. Виглядав як мокрий вовк. Руки — за спиною, зложені в п'ястук...

Коли оживлявся — був жвавий, дотепний, актор і поет.
Владолубство.

Ідеологію — Б[огдану] Х[мельницько]му — дав в'їзд до Києва 1648 (Різдво), але ідеологію лише «церковну». «Інтелігенція» Київська була йому — перед тим — чужа.

«Перше я за свою шкоду і кривду воював, тепер буду воювати за нашу православну віру»²⁸⁸.

* * *

Як нас згубив 1917–18 р., так Б[огдана] Хм[ельницького] згубив «безідейний» р. 1648, «автономічний» рік капітуляції під Зборовом²⁸⁹.

* * *

Мазепа хотів з К[ієво]-М[огилянської] Академії зробити лабораторію української ідеї (і хотів навчити, що таке держава, дати дихнути їй, хоч тимчасово, атмосферою), якої бракувало Б[огдану] Хм[ельницькому], тим більш Рутіні. І якої забракло нам р. 1917!

1653 – Переяслав, але Б[огдан] Хм[ельницький]. «зовсім не відчув епохального, фатального значення цього акту» (Груш[евський]).

24.11.59.

Політика – культура.

Політ[ичний] чин – ґрунт.

...Гайдамацтво – «дичавина».

Інвективи Куліша.

Ворог це чудово знає, тому ІНО²⁹⁰, «вища» школа, технікуми, брак латини, відтин від Заходу... щоб знову було «тайдамацтво» (я казав полякам, що нарікали на «dzicz»²⁹¹ – коли людині відбирають інші аргументи, лишається револьвер і навіть ніж).

І наш нарід, з природи сент[иментальний], етичний, сльозо- і піснеточивий – ніби «раптом» – обертається «тайдамацкой рожей».

* * *

«Ляхів гудьмо, та з ляхами будьмо».

Без дати

Нарбут²⁹² і Зеров, безумовно, правнуки Мазепа – в прямій лінії.

24-26.04.67.

1). Безблагодатність ук-[раїнст]ва. (Варшавські приятелі – сотник, правник, економіст).

2). Невміння покохати (увага до «родини», місця, предмету) – все абстракція, «загальні місця» – немає «серцем жити і людей любити», але й не людей, а природу (ріка, дерево, будинок). Тому й немає історичного роману. Не закріплено в істор[ичній] пам'яті ані Києва, ані Чернігова... Є трохи Волині (Самчук, але лише село), є у Липи – «географічний» цикл». Є Гуцульщина (Коцюб[инський]).

І тут якесь «павуче серце», безлюбє – без розрізнення. [...] Через це й Батьківщина – абстракція, алегорія, навіть не символ.

27.04.67.

Люди 17 року вірили й намагалися бути шляхтою (аналогія до Хмельниччини) – історична інерція, але вони залишалися лише мелешками, зозулями, довгалями etc... І вони – головне! – ненавиділи а ргіоті справжніх шляхтичів (Василь Т[ютюнник]) навіть серед «своїх»²⁹³.

Нотатник № 260

16.08.51.

Ось знову прийшла чорна смуга – хвороба, невдачі, миттєва безпорадність і, власне кажучи (мимо всього), терпка й пекуча самота.

Господи, допоможи мені! Ради сина, ради дружини любові і єдиної.

Св. Пантелеймоне Зцілителю²⁹⁴, врятувальцю душі й тіла, моли Бога за мене.

Знаю, що все це – заслужене десятикратно, що один з моїх великих і численних гріхів вистарчив би для цієї кари.

Прости мене, многогрішного й недостойного, Господи!

14.03.62.

Єдина зброя – сміх. Великий Гоголь це відкрив і дуже успішно вживав. Цим сьогодні тримається Польща і до певної міри – Ч. С. Р. Якби це мав Київ – було б половина перемоги.

Вчора знайшов уривок, початий десь по смерті Л. Мопсанда²⁹⁵:

Син золотого Поділля – в землю чужу аж за Альпи
Ти відійшов, щоб спочити. В загравах димних доби
Корчивсь старий континент. Вкотре? – згорала Європа
Фенікс далеких віків – Греції й Риму скарби.

10.09.62.

Між нами й ними завше стоятиме характ[ерне] слово «баба». Для нас вона завжди Жінка (Кохана – Сестра – Мати), навіть в повії, навіть в «п'яній курві», навіть у «відьмі» (яка може, за Гоголем, «обернутися»).

У них – щось неспівмірно низьке, тваринне, погіджуване... Гірш ніж у Жидів, у яких Жінка – інструмент хоч би продовження Роду.

13.12.62.

Що була т. зв. революція, як не расове нищення – «ліпшого вбий!» – адже ж вбито цвіт народу (ів).

8.04.65.

Державо, ти була як поле бою
Й як поле бою з'явився ізнов!²⁹⁶

26.05.65.

Який скарб – людське тіло – оселя душі й Духа. Якби молодість це знала.

7.07.67. год. 9.30 вечора.

Згадалось під Warsz[awa] востаннє (08.1960) в лісі з Мілочкою – Sękvcin Las (Magdalenky)²⁹⁷ по молоко йшли. І вона, дивлячись на той ліс (певно, колись повстанський), згадала з Жеромського «..Rozdziubić nas kruki-wrony»²⁹⁸. Яка вона була мудра й чуйна! В кілька день через той ліс ми з нею (з її ініціативи – щоб рятувати мене) втікали до Варшави, до Левандовських²⁹⁹!

Нотатник № 160/30

5.06.61.

Наша регул[ярна] армія становила 10% нації. Це завжди треба пам'ятати. А стратили ми ± 30% населення – в часі «миру».

* * *

Оповідання Шоха³⁰⁰: «Пане інженере, а може, ми вже на тім світі?».

Шоса. Вечір. Сонце схиляється.

26.06.61.

Страшно глибока мисль у Оксани Л.³⁰¹: Адольф³⁰² поступав за Старим Завітом, отже, «метода» його була юдейська... Яка страшна річ – «месіанізм»! Це, властиво, христовідступство безпосередньо до диявола. Бо Юліян відступав в Елладу³⁰³.

10.07.61.

Не хочу мудрости (діалог).

12.07.61.

Дурачки думають, що «освобожденіє жінки» – то «революція». Ні – то план і хитра механіка. То – придумали деградовані жінки – від Вайнінгера³⁰⁴, Фрейда, до «склянки води» й «чубарівців».

2.08.61.

Примітиви наші беруть все друковане за декрети, а не матеріал для власного мислення. Тому «хвильовізм», Д[митро] Д[онцов], Драгоманов, Куліш.

4.08.61.

Українець Гоголь дав фундамент під російсь[ку] прозу, а поляк Гжібовський (Grzybowski) – [нрзб.] Грибоедов³⁰⁵ дав то саме під театр. А журналістика – Гріг, Сенківський, Булгарін³⁰⁶ + хахли.

7.08.61.

Для рятунку Москви «вони» не зупинялися перед суецькою війною, зовсім не боячись, що вона приведе до III світової й «планет[арного] знищення», як вони ніби «боялися» в Німеччині, Кореї, В'єтнамі й Лаосі.

Вони мають на меті зовсім інше. І тому головними ворогами їх були й є Петен, Франко, Салязар³⁰⁷ і – в першу чергу – де Голль. Тут не зупиняться ні перед чим.

Вся їх «політика» направлена до: 1) зміцнення розбудови міфу Кам'юнізму; 2) глорифікації Москви («Рассія») і 3) скаженої реклами «особисто» Нікіти Сергєйча... Але ніхто цього не бачить і не знає.

7.08.61.

Т. Ш[евченко] – явище герметичне. Леся – ні (як Куліш, Франко, Коцюбинський).

10.08.61.

Читаючи Паустовського³⁰⁸ («Константін», як Роковський) – полячішка? Ні – гібрид (полячішка + югорос).

Комусь залежить на проблемі всієї історії «Росії» – на наших очах.

Тепер іде «будівництво совінтілігенції», «боевіє дружини» (союз руснарода), чорносотенство etc. – аж до чергової «революції», чергових «Троцкіх»³⁰⁹.

17.08.61.

Графоман і [нрзб.] – «проф[есор], д[октор]» і «інж[енер]» – ось обличчя II еміграції! І жодного спротиву, жодного заперечення, жодного відруху. І нема де друкуватися.

18.08.61.

Дати Бутовичу³¹⁰ тему: «Тоді покаже сину – на срібне марево у далині...» (Л[еся] Українка)³¹¹.

21.08.61.

«Єсть лінія, яка йде від Івана Вишенського³¹² («апостоли грамоти не знали, а спаслись») через отаманів до... до... Мироненка й... Барки³¹³. Еліта! «Своє ж рушниця в нас убила, своє на дні душі лежить»³¹⁴ (П. Тич[ина]).

22.08.61.

Щодо політичної культури Словацький] був типовим і повновартісним москалем («Jego matka – Rosjanka»³¹⁵ – так сказав мені Студніцький). Але його західництво (яке в нім все ж було) дивно сконцентровувалося в культурі «виходку» – до речі, дуже позитивним для цілого європейського сходу, а для нас – спеціально.

25.08.61.

Що Гетьманові³¹⁶ стоїло «вийти на вулицю», опертися на молодих старшинах воєнного часу – «все мав би». Але його також знищила інерція (заного йому) двірського СПб і надмірна любов до мертвих декорацій і обряду земляків (тут він був справді українець).

29.08.61.

Я чую цілий час, як Богданчик тонесеньким голосочком співає моравську пісню про той «двір» «нещасний», і серце стискається від болю і ... жити не хочеться... і – все віддав би, щоб його побачити.

30.08.61.

Легкість – свобода вірша Чупринки³¹⁷ – уваги гідна. Він не «романс» (Олесь!), а поезія, безмірно більша, ніж у Вороного³¹⁸. «Олесь Вороний Чупринка» іронізував колись Семенко³¹⁹, але в умовах свободи вони показали б клясу! А так все це – в кесоні.

1.09.61.

Моя хрещена Поліна Єфімовна Коваленко. Її сестра – дуже видна жінка, акушерка Іустинія Єфімовна, вона збожеволіла по своїм ювілеї («Я – Єкатеріна Великая»), дуже пишнім, з телеграмою губернатора.

8.09.61.

Стефаник також – на самій границі гротеску («Редкая птица долетит до середины Днепра»). Ми всі пересадні – гіперболічні. От Шевченко мав міру (мимо всього), а Л[еся] У[країнка] – найбільше.

18.09.61.

Щось є «безблагодатне» в тій «українській справі», що ми її вели й ведемо. Якесь прокляття тяжить над самим ім'ям. Чи не треба почати «з другого кінця», якось інакше? [...]

18.09.61.

Колись Славка Гурецький³²⁰ звернув мені увагу, що я кажу: «Я был бы пошёл...»:

– Так це ж цілком з франц[узської] або німецької.

* * *

Пригадуються істощні завивання всеросійського дворянства (перед і під час револ[юції]): «Ми не можемо жити без шампанського і без пенія [...]»

19.09.61.

І «учітеся, брати мої»³²¹, і «праця єднає» etc., etc. Все це добре, але це не все. І – «мова», – але літ[ературну] мову творить письменство – перш за все. А у нас «мовники» нищать мову письменника.

3.10.61.

Від чого ж втік Гоголь, як не від «Рушничка»?

4.10.61.

Ми котились, котились, котились і докотились до Рушничка.

5.10.61.

Майже немає сумніву, що «Росія» є знаряддя S, а не самостійний чинник. Можливо, що й «русскій народ» – є фікція.

* * *

Распутініада була так само [нрзб.], як Азеф³²², «революція», дійсні цілі Че-Ка etc.

* * *

Виявляється, що «історична» промова Мілюкова 1.11.1916³²³ – була побудована на фікціях і являла велику провокацію, як «Приказ № 1» і багато інших «гаємничих» подій і документів.

* * *

Гази (Габер – і ген[ерал]-майор Фішман – Яков Моїсєєвіч) – це їх справа, як і атентати.

8.10.61.

Від хреста Андрія Первозваного³²⁴ до геометрії Лобачевського³²⁵ є якась лінія. Все «не так, як у людей».

10.10.61.

Р. S. Перевидати в добр[ому] виданні «Душа і дух Нації»³²⁶ (без обгортки etc.!) – це є одна з фундамент[альних] книжок.

* * *

Хто з політ[ичних] кандидатів не розуміє, що, якби сталося чудо і в країні з'явився Чомбе(нко)³²⁷, то його нищив би т. зв. «вільний світ», навіть без Москви, бо цьому «світові» не потрібні ні Катанга³²⁸, ні навіть національна Франція, а потрібні «єдині – неділимі Конга» або Франція Мендесів³²⁹. Таким політкандидатам треба раз назавше відмовити від політики, а суспільство не сміло їх підпускати до неї на гарматний стріл.

Ядрённа доба.

10.10.61.

Останній зойк Святої Русі – Іван Вишенський!

Без дати.

Невінчана губернія Херсонщина³³⁰!

17.01.62.

«Матюша, катай гуси!»³³¹ – це відношення батьків до діточок на емігр[ації] і ці вічні «виступи».

Нотатник № 142/12

17.09.62.

Типові москалі – Розанов, Леонтьєв, Федотов, Філософов³³² – яка ясність розуму, проникливість інтуїції і здібність до синтези (повна протилежність хохлу).

Небезпека «фашизму» – релігія державности – нації.
«Русская церковь раскололась между служителями Царства Божия и строителями московского царства» (Г. Федотов).

17.09.62.

Наївні (й злісні) земляки ані зрозуміли (ані вшанували) останні слова М. Хвильового, те, що він пригадав саме «Беси» Пушкіна:

В поле бес нас водит, видно,
Да кружит по сторонам.

Він, безперечно, мав на увазі «бесів» російської революції, яких [нрзб.] «побутова обрядовість» православ'я (Федотов, Достоевський).

Які страшні сліпці земляки? Недаром М. Бажан так затитулював свою поему³³³. «Сліпе гайдамацтво» – це слова, либонь, Липи.

14.12.62.

Чи не річниця смерті Сергія³³⁴? Вночі, зразу ж, як заснув сон. Снилось, що з братом Сергієм ми спимо в однім ліжку. І раптом я чую, що йому зимно: він здригнувся і як би зацюкотів зубами. Я починаю його масувати – ноги, руки

(виразно бачу коліна), дихаю на нього... Потім чомусь ми починаємо сваритися – він щось хоче робити, кудись іти чи що. Я вимагаю, лаюся, силою стримую. Обудження. Спав, може, яких 3–5 хвилин.

* * *

Вітер горовий.

* * *

Це тому, що сьогодні 13 грудня... (1962)

14.12.62.

Згадалося, як Мама рятувала батька від холери – розтирала і гріла ноги пляшками з гар[ячою] водою (під час сну про Сергія).

* * *

Душа держави – церква Є. М[аланюк].

«Кобзар» – 1840; «Гайдамаки» – 1841; «Тарас Бульба» – 1835. «Страшна помста» («Гетьмани!») – явний вплив М. [Гоголя] на Т. Ш[евченка], майже цитата.

Без дати.

Моріак³³⁵ (як і Селін) має почуття, чого, очевидно, не мають ані Пруст³³⁶, ані Жід³³⁷, замінюючи почуття. Стилiстичні фіюритури й снобістичне позування (= імітація). Тут – корінна ріжниця.

21.12.62.

Сантименти, крИвавий, трИвога, гурто-житок, заставити, зачитати, красивий, в «любий» час, постати від «встати» [...]

21.04.53.³³⁸

«Захід», дивлячись на порнографію «Катькі Толстоморденькой»³³⁹ (Блока) онанізує про «Росію».

16.04.63.

Навіть тонічний віршосклад винайшов не Сковорода, а Ломоносов.

Від Остроградського?

Від Вол[одимира] Вернадського зачинається «Московська школа мінералогії». Цікаво, що «жива матерія» (вірніше: «матерія-жива») Вернадського (племінник Гулака-Кир[ило]-мефодіївця), як його «космізм» – національні аж до Драчевого «Ніж в сонці»^{340!}

9.10.63.

Що «вони» закидають Беніто³⁴¹? Замкнення лож і спалення соврос[ійських] книжок. Це – все. Крови і терору **не було**. Беніто робив і зробив помилки. Але то ще був НАЦІОНАЛІЗМ. Аж до Ефіопського походу. Майже аж до II Війни.

Інтермедія – Франко і Іспанія.

10.10.63.

Гітлеризм = юдаїзація націоналізму!

19.9.63.

Гітлер майже знищив ідею націоналізму. Він її відхристиянізував, а тим самим з'юдаїзував. Вже те, що він додав до н[аціоналіз]му слово «соціалізм», було першим кроком. Він (чи ті, що ним керували), денатурували ідею, яка була (і є) єдиним рятунком...

19/20.11.66.

Старозавітно-ритуальний характер сов[єтського] терору. [...] Вже особовий склад його апарату (Че-ка) здемаскував. Властиво, вся сов[єтська] рев[олюція], сов[єтський] більшовизм і моск[овський] комунізм в основі своїй були скеровані на нищення Христа, а не віровчення взагалі.

26/27.11.66.

Юр. Тютюнник – зовнішність старшини з «Армади Спаса». В дійсності – «твердий орішок» для Москви. Його шеф штабу Добротворський («полковник»). Чи була зрада Д-[обротворськ]ого? – сумніваюся. Була явна провокація зі сторони польської Двійки³⁴² (як і в Зимовім Поході) – можливо, [...] в порозумінні з Московською Чекою.

2/3.12.66.

Треба бити по «своїх», Драго – Манія Мішух – всім задоволений, жінкою, «геніальними» дітьми, борщем – і автотиміями. Незалежно чи «член [нрзб], прихильник УНР», чи «ррревол[юційний] націоналіст». Відганяння найліпших, усунування найліпших, задушвання – те саме, що робить Москва і К^о в УСССР – те саме роблять на еміграції. «І там, і всюди, скрізь погано».

* * *

Історія повторюється: чи про Ліну Костенко не можна сьогодні повторити слова Франка про Лесю – «чи не єдиний мужчина на всю соборну Україну»?

23.12.66.

І «Листи до братів-хліб[оробів]» і «Підстави нашої політики»³⁴³ були книги фатально спізнені. І це – temento.

29.12.66.

Як єсть ритуальне убійство, так є ритуальна держава СССР.

На рані 2.03.67. L-ліття †Батька.

Приснилось щось в типовім (для такого сну!) присмерку. Один двір – але ріжні помешкання. Я опинився в іншій помешканню – і якась жінка (як служниця наша

у Варшаві). Короткі, дещо сексуальні епізоди. Потім згадав, що в першій (іншій) помешканні має бути Батько. Гостре почуття провини (й вини) перед Ним. Я біжу. Проходжу біля вікна — освітленого: так, там сидить Батько, ніби читає... Світло гасне. Я кидаюся до дверей — мене зустрічає, виходячи, Донцов. Кімнати знову освітлюються. Я кидаюся обняти Батька, притискаю його. Він якийсь вищий, поставніший (ніж був). Я кажу йому: «Тато, я винен. Я тебе не залишатиму. Ти можеш завжди на мене покластися (чи опертися) — адже ж, mimo всього, я є солдат». Це було коло год 8 рано. Успокой його душу, Господи!

Нотатник №124
(розрізнені сторінки)

Без дати.

Влаштуваючи сьогодні тризну по Михайлові Оресті Зерову,³⁴⁴ хочемо в першу чергу ствердити, що покійний був одним з тих (традиційно у нас небагатьох), які систематичною, щоденною, доцільно розпланованою працею творили те неярке і тому невланне явище, що його називаємо літературним процесом.

Отже — в наших умовах — майже цілий культурний процес.

Покійний не був великим письменником. Не був поетом великого діапазону чи великої потенціальної сили. Але тут зараз же треба додати один з малоусвідомлюваних парадоксів, а саме, що літературу...*

21.01.63.

Ця сусп[ільна] метушня в Торонті — то тільки жалісна інерція «держ[авного] будівництва» — нездійсненої держави. Пишуть собі папери, роблять комітети, комісії й засідання, гальванізують почуття партійні, церковні (парафіяльні) й навіть статеві...

21.01.63.

Скупчення Волі — а тому зосереджування народу в Націю на занадто великій обширі Руїни (зовнішньої

* На цьому запис обривається.

й внутрішньої!). Можливо, що й Крим, і Закарпаття були свідомо [нрзб.] Москвою для запобігненню Скупчення. Москва (й М[оскалі]) роблять все, щоб розпорошити, розчинити, розбовтати, розсипати, обернути в пісок, перекотиполе, пустиню... [нрзб.]

Нотатник № 261

Odchod³⁴⁵

Neplačte za mnou
Ja byla jenom písni!

Prostou, jak ovečky v lese,
Ja byla jsem vánek, co
hladit ti vlasy

Vykřikl telefon – obloha spadla
Všedni a pomalej tramvaj
Bručivé napětí ticheho domova
Polibek na vlasy.

Věčný a laskavý usměv
S příměsí nekladu o nás
Zastřil se obrys naděje naší
Bylo zas slunce, co chodi
spat za horou.

Neplačte za mnou
Ja byla jen písni
Prostou, jak ovečky v lese,
Ja jsem jen vánek, co
hladit ti vlasy

4.11.1963.

Нотатник № 166/36

4.12.63.

Яка страшна містифікація – «революція». З Ч. С. Р* повідомляють, що «передові колхози» з'єднують в великі совхози, ц. т. «латифундії», що їх ніби скасувала ре[во]люція, «роздавши землю селянам». Це той гачок, на який уволвився наш селянин (як і козаки). «Вони» чудово знали ту психіку! Знищивши 50% мінімум селянства, вони решту повернули до кріпацтва часів XVIII стол[іття] і [нрзб.] ц. т. в «темне середньовіччя». От фокус!

6.12.63.

Іноді чуєш: то [нрзб.] згустки крові в аорті і серце болісно защемить. Коли ж та – мить?

10.12.63.

Страшний здогад, що Мілочі – помогли умерти³⁴⁶.

2.02.64.

І ще раз пригадалося, і ще раз ця сама гіпотеза.

17.12.63.

До «Серпня» додати:

...а син ще з теплої рушничі
Зміряє в батька і рятує ніч.

* Чехословацька Соціалістична Республіка.

* * *

А невиспані антропоїди
Мчать підземкою в концентрак³⁴⁷.

18.12.63.

З Св. Миколая зроблено «ухарь-купця» і тому блюзнірством звучить «Heilige Nacht»³⁴⁸ на перехрестях. Вони догризають U. S., як знищили Росію, як струїли Польщу і навіть Ч. С. Р. Кошерні інтонації specker'iv³⁴⁹, «мендельяції» синагогальних мелодій. Синагога Сатани.

* * *

«Кріпацтво + електрифікація» – ось дійсний сенс званої формули Ульянова³⁵⁰.

* * *

Каплани Найв[ишого] Синедріону, напевно, плюють собі в бороду, що відкрили двері тисячам східних європейців. Вони недооцінили їх розум (дух) і переоцінили їх зголоднілість на «блага життя». Розуміється, була істерика з приводу «добродіїв», але коротка. Потім критична рефлексія і реакція тверезости.

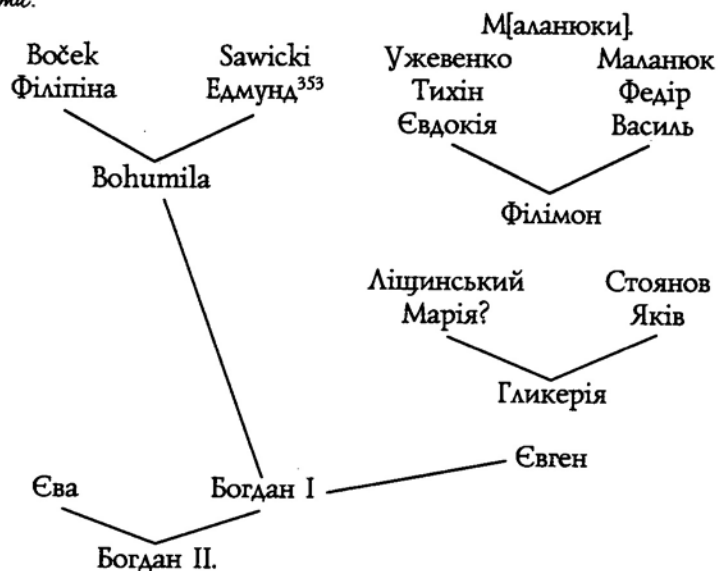
А серед «остів» було 75% хахлів, ц. т. «народа-філософа» (либонь [нрзб.] і в той спосіб U. S. була розвінчана, як «димокрадія» (Гриць Зозуля), як «нація» і як – метрополія воюючого сатанізму. «Розчарування» Зах[ідної] Європи наступило значно пізніше³⁵¹. Так прийшов де Голь і – скри-то – Аденауер³⁵².

19.12.63.

Кошерні кіноклеопатри.

12.01.64.

«Нацизм» – німецький большевизм. «Аніс» одразу покочали московський, але одразу ж незлюбили німецький Hochgut ... [нрзб.]

Без дати.

29.01.64.

Згадалося як Боба 7–8-літнім співав:
 «...ohromnie hvězdy hoří ve Splitu nad mořem...»³⁵⁴
 І хотілося плакати, бо Дружини, яка то слухала й раділа,
 вже немає.

6.02.64.

Ще з дитинства пам'ятаю: і Кузнецов (хрещений) Батько), і мій казак «Є Жиди і Є Євреї». Як мудро – бачу тепер. Тувім і Кацт – «євреї». Не жиди. В 20-х рр. XX ст. було два великих поети: Тувім і Девід Кацт, та ще Е. Куммінг, який зробив літературне самогубство.

* * *

Лайка мого Діда: «Щоб твоя путь погубла!» (Хоч лаявся і по-московськи).

7.02.64.

«Не треба мудрощів...»

19.02.64.

Сніг = відновлення чи оновлення.

4.03.64.

За життя замордований Довженко.

12.03.64.

Україну не бралось «не него»³⁵⁵ – малоросійський анекдот. Ті ж, хто брав поважно (Хвильовий, Куліш, Зеров, Довженко), ті загинули за Нью-Йорк і вояки Армії.

13.03.64.

Назва книги віршів: POSTSCRIPTUM³⁵⁶
 сталевим пером.

* * *

Як зі «сміховини на московський кшталт»* почалася наша література, так з малоросійської кумедії почалася Державність і Армія (русько-українские трупы)³⁵⁷.

16.03.64.

«...І молодий той грішний рай»³⁵⁸. Т. Ш[евченко].

2.04.64.

Тема: «Чотири пори року» – Мілочці.

* * *

Назва книги: POSTSCRIPTUM. X кн. поезії.

* Ідеться про «Енеїду» І. Котляревського.

17.03.64.

Стефанович³⁵⁹, Лятуринська — приведені до мовчання — властиво в стані задушення. Вовчук³⁶⁰ — чистить підлоги. Лиман — видає бюлетень (на власні кошти, які здобуває фізичним] трудом). Лопає славу й визнання «проф[есор] д[окто]р» Яр Славутич — король графоманів, навіть немислимий за першої еміграції.

18.03.64.

Хто знає, чи випадок з Тичиною не був наслідком відношення земляків (сазис Труби) в СПб. І він затявся «я вам ще покажу» і знищив в собі поета. Це — теж одна з магистральних ліній нашої історії (психології) — може бути тут — генеза Кочубеїади, но і всіх малорос[ійських] комплексів від Гоголя до Архипенка.

«Кооперателі», серед яких крутився Тичина (1919—1920 р.), очевидно, було натуральна втрата культури й нації. Навіть капеля Кошиця звалась «республіканською (пророчо!!!) з ненавистю до слова «держава».

26.03.64.

Який страшний день! Вже нервова енергія на вичерпанні: я не можу тут залишатися — куди? — все одно³⁶¹. Але ніщо не зв'язує, ніщо не зріднилося, ні обридлий «пейзаж» Н. У. — кошерна клоака колонії Ізраелітів.

Земляки — це тільки Микола + Лбоня³⁶². Навіть Шох — фактично чужий[...] Нікого. Жодного quasi[нрзб.]?-супільного кавалка ґрунту. Я задихаюсь.

27.04.64.

Сьогодні собі усвідомив мій страшний гріх по відношенню] Z.³⁶³ Треба припинити зустрічі цілком. Тут N.³⁶⁴ цілком має рацію.

27.04.64

А хто у вас за Петлюру? Питали р. 1919 селяни у вояків

27.04.64.

Заповіт.

Нашу Держ[авність] надовго знищив т. зв. свідомий («тинтелигенція»). [...] Навіть С. Петл[юра] не був свідомий своєї ірраціональності.

Символ «їх» культури — огієнківщина.

11.05.64.

Державність знищив в зародку всеукраїнський — ЕНКО, ц. т. т. зв. «свідомий» і «переконаний».

11.05.64.

Моя alma mater — в дійсності була Київська Військова Школа³⁶⁵ — старе вогнище міліт[арного] (і громадянського) виховання. Йй завдячую все: і здоров'я («фігуру»), й характер, який він не є, але без К[иївської] В[ійськової] Ш[коли] був би в стократ гірше, ц. т. жодний. Був би «російський» інтелігент і все.

13.05.64.

Те, що ми називали большевизмом, з моменту утворення жид[івської] держави, власне, опанувало Святу Землю. Там, властиво, є те саме: вибрана еліта — і терор проти автохтонів, тільки більш тотальний і нічим не обмежений.

Те саме, тільки в ексенціональній формі, в 100% концентрації.

18.05.64.

1. Воєнний писар і укр[аїнська] революція.
2. Фельдшер і державність.

Немає ніяких сумнівів, що нас знищила огієнківщина, культурна, але й політична одночасно, бо наша справа р. 1917–20 була проблема культури й культурних людей, одиниць, яких виразно бракло, тому Тютюнник взяв Сінклера й Дельвіга³⁶⁶ і тому вони до нього прийшли.

19.05.64.

Фельдшер (Ів[ан] Ів[анович]) розбазарить всю нашу княжу спадщину. По-варварськи знищив, «зліквідував» нашу середньовічну латину («ц[ерковно]-сл[ов'янський] язик»). Уряду СРСР, властиво, нічого було робити. Якби не Липинський і Чижевський³⁶⁷ – наш барок (політичний і культурний) був би зліквідований [нрзб.] Єфремова і «соратниками» Опієнка.

«ПІДСУМКИ». «Вели» (й «веліли») люди XIX ст., а треба було або людей XVII, або XX. «Нарід» наш сприйняв 1917 рік як воскресіння XVII – в динаміці, але не в ідеології (меті) і тому помилився щодо особи ворога. «Лях» його підпалював гостріше, аніж «Москаль». З П[і]лсудським³⁶⁸ можна і треба було домовитися заздалегідь, й не у військово-капітуляційних умовах 1919 р. і коли проти П[і]лсуд[ського] була еліта польського народу.

10.07.64.

«Розлука ти розлука. Чужая сторона». Липневий день. Тиша. Архангород спить – лише катеринка грає. І здається: невже ж я тут буду ціле життя? Жак. I от – N. Y!

Нотатник № 134/4.

26.02.64.

Блок і «Катька Толстоморденская».

Згадалось з Т. Фесенка, як «почали співати «Розпрягайте, хлопці, коні» [...] а хтось затягнув «Катюшу» і – «Катюша» перемогла...».

Соблазн Катькою – може, останньою інкарнацією Прекрасної Дами і Незнакомки³⁶⁹.

«Потеряное дітя» (З. Гіппіус³⁷⁰) чи «соблазньонный»?

Похоть, не просвітлена Еросом, і в Толстого, і в Буніна³⁷¹. Тільки Еллада – гармонія! – розв'язала цю проблему, яка з низин біографії вривалася в творчість і підгинала під свою ваготу «Взыскательного художника». Це не був Пол [...], це була похоть.

26.02.64.

Те, що зветься «магія слова» в поезії.

Його наелектризованість, яка зі звичайного слова-поняття робить щось живе, променіюче, пульсуюче. Тоді слово ділає* – ніби незалежно від його формально-логічного змісту і сенсу.

Коли «розсипати» вірш справжньої поезії на слова, побачимо, що кожне слово [нрзб.] є знайоме, вживане й надуживане. Жадної аттракційності. І лише вкладене назад в систему (= організм) вірша, воно дає свій поетичний ефект. Що вміє, нап[р]иклад, робити Ахматова, у якій у віршах переважають звичайні, «розмовні» слова, часом разючі «прозаїзми».

* Працює (арх).

Значить в цій царині (поезії і творчості взагалі) «механіка» — не помагає й не допоможе. Рецептів немає. Всі «поетики» з'являлися вже *post factum*. Бо — «на початку був твір», і при тім твір «роджений, а не створений», а вже потім розмови й фахові теоретизування. І мистець (поет), все-таки, мусить бути *nascuntur*³⁷².

17.03.64.

Редакції і редактори. Малий досвід. Але в ЛНВ «мовні редактори» (?) змінювали текст («рокотали» (хвилі) на «гуркотіли»). Колись був викреслений уступ з Куліша (Д[митро] Д[онцов] не зносив К[улі]ша). Не прийняті були переклади з Гумільова³⁷³ — я вже не мав пізніш снаги їх відновити. Викреслена була II част[ина] Башкирцевої³⁷⁴, про що Д[митро] Д[онцов] пізніше був — в розмові — жалкував..

А згодом з іншими «редакторами» були речі значно гірші — вже на II еміграції.

Зміни: «простЕцький» на «простАцький» (особливо у Василя Тютюнника), «виМОВити» на «виСЛОВити» — увесь час друку книжки в «Гомоні»³⁷⁵, напружене очікування «мовних несподіванок» в коректах.

Вже не кажучи про апострофи³⁷⁶, «кривавий» і «тривога» і т. п.

Стара традиція: ще Леся нарікала: «Коли вже редактори перестануть мене редагувати?».

Вічна загроза знищення стилю (чи, як каже п. Чапленко³⁷⁷, «мовостилю», хоч я так досі і не розумію, що те слово мало значити).

А рецензії? Навіть — і, може, особливо — ті «прихильні», з повним незрозумінням твору.

Пам'ятаю, певен радник в Регензбурзі настирливо казав: «Вшкварте вірш», бо мали приїхати совстаршини. А один магістр просив написати «вірш на з'їзд пластунів».

Зрештою, недавно С. Гординський просив про «вірші на пам'ятник Т. Ш[евченку]», заохочуючи: «дістанете гонорар, який Вам не сниться...»

* * *

Всі масово займаються «мистецтвом». Кожна дитина, коли не май[бутній] Моцарт, то, щонайменше, Архипенко чи Дункан³⁷⁸. Те саме в політиці (Др. Мірчук³⁷⁹ etc.).

* * *

Хто з такою «нацією» буде рахуватися?! І чи не криється за тим всім — розраховане й плановане «керівництво»? До речі, цілком узгіднене з центральними в СРСР.

25.02.64.

Що Бунін — «безпроблемний» (це підтвердив і Степун³⁸⁰) — це правда, але правда формальна, «поверхова». В дійсності — його проблема є таємниця («таїнство») життя, існування на землі. Він себе сам обмежує видноколом на землі (Матері) і не намагається займатися «космонавством» чи «світами іншими» [...].

І тому, що він земний, у нього майже постійно виникає тема статі, еросу (sexu), як стрижневий мотив земного, фізичного, фізіологічного існування, який, однак, без сумніву, зв'язаний (чи межує) з світом духовним і на нім (за Буніним) базується. Тут, може, й лежить його творча невдача, зв'язана з його національністю й російською літературою взагалі. Росіяне (москалі) були завжди безсилі в Духовності. І ніколи не могли перебороти («преодолеть») плоті (Толстой, та й Достоевський). Лише Пушкін, завдяки французам і антиці зміг злагодити якийсь спосіб співіснування Духу і Плоті (гармонія). Решта росіян (в літературі) підлягали Плоті (Розанов — ідеолог). Звідси їх національний «матеріалізм». Або — дехто (Соловйов) — цілком відходили,

і тоді це в перспективі давало хлестів і матеріалізовану аскезу аж до хірургічної ампутації (відрубання) геніталій — включно.

* * *

Є цілком логічне, що Розанов — через апологію й сакралізацію Плоті послідовно прийшов до заперечення Христа («тьомний лік» і навіть «дух») й, властиво, християнства — з вираженим відступом в юдаїзм (апологія Ізраїлю в останніх днях життя).

Є якась аналогія: Достоевський прийшов до «народа-богоносця» — Росії, сакралізації держави й нею твореного «народа».

Історична заслуга Буніна, що він демаскував істоту «богоносця» і в «Деревні», і в «Суходолі», і всюди там, де дотикався Московщини.

Нотатник № 1579

5.06.64.

Не в пустоцвіт і не в гнилу колоду
Втілитися присуджено було —
Сумлінням і свідомістю Народу —
Високий хрест!

* * *

Тема: єдина неделімая.

* * *

Т. Ш[евченко] як маляр мав якусь органічну ваду (Дм. Антонович, який був людиною надшерблености і причаєної кпини, завжди проголошував парадокс, що Т. Ш[евченко] був більше малярем, як поетом!). Його портрети (як і людські фігури) якось дивно zdeформовані, часом аж до карикатури. Лише пейзажі з-над Аралу (акварелі) дуже тонкі і своєрідні. Навіть найліпші (найбільш удавні) портрети, як Закревської³⁸¹ чи Гребінки³⁸², все ж впадають в шарж. В «програмових» академічних працях (натурщиці) є багато старанности, праці, але немає подиху таланту, немає хисту, животворного руху, того «чуть-чуть» (Мережковський³⁸³), що знаменує справжню творчість.

В якімось сенсі це мусить бути і в його поезіях, лише ми вже цього не відчуємо, бо «Кобзар» став біблією, догматом і табу. Лише Хвильовий спробував був щось прозирнути, але закрити йому рота ніхто інший, як аз грішний³⁸⁴.

Все ж і Т. Щ[евченко] залишається недовершеним, як і його нарід (тому-то він і «національний» як ніхто). Аналіз цієї недовершеності дав би дуже багато. І час на той аналіз вже давно надійшов.

6.07.64.

Сором прожиряє мене до кісток — вночі в автобусі ганебно заховувався (бліда й нещасна дівчина, певно, служниця з Ірландії), аж поки не відкинуто було мою злочинну розпусну руку. Це не має вже ніколи повторитися, інакше можна себе перестати поважати навіть у інших відношеннях (поета, наприклад). Що за жах! Який огидний тарантул сидить в людині, причаївшись, аж несподівано виповзає... А перестать себе поважати — стати на самій грані духовного самогубства.

6.07.64.

Вертінський і Северянін — це яскраве підтвердження тези, що Срібний Вік був наслідок ділання токсин Заходу (Європи). І В[ертінський] і С[еверянін] були екстремою й вульгаризацією цього процесу. Це вже було сюсюкання й пошлятина, щось, як диригент балу на ст. Знам'янка у Руденка (атош-направо, атош-налево, па-тофе й одеколон). І політично — це дало Керенщину³⁸⁵, теж містечкову вульгаризацію західної республіканськості. Всі вони були «актори», що, розуміється, заздалегідь усувало, бо збивало творчість, яка «акторства» не терпить (оприч в театрі, але під умовою, що актор там творець, а не імітатор жестів та інтонацій: тому, до речі, в «акторським» читанні майже цілком гине поезія).

* * *

Цікаве явище — Паустовський. Це не лише та «Русь адесская», що дала Бабеля, Олешу, Ільфа й «Едуарда» Багріцького³⁸⁶. Це сконденсована «южнорусскість», це «Юг

Россії» на малоросійській основі і з значною домішкою польськості (Київської). Він 1) уміє писати і 2) має в собі південний (укр[аїнський]) гумор та теплоту людяності. І він — майже не актор. А, головне, він зовсім не має в собі юдаїзму, який у всіх одеситів домінує. Він, все ж, скорше киянин, як одесит.

І те, що він саме в цій добі знайшов форму повісти-спогаду (розповіді), правда, маючи вже Буніна за собою, — його найголовніша знахідка і удача. Якби він «творив» людей і ситуації, словом — писав «романи», — він загинув би в повені того чи іншого соцреалізму. А так — це прекрасні зарисовки й «етюди з натури» освіченого й талановитого маляра.

Як класичний югорос, він, розуміється, досить агресивний україножер.

* * *

Огієнківщина в політиці і в культурі.

В політиці дала безграмотний прапор і держ[авний] герб («ро козачки зробилю»). В культурі не менш, а, може, й більш страшно: «переклади» (на «языкь родныхь осинь») Літургічної Мови Церкви, а, тим самим, відрізання історії й культури аж до XVIII ст, властиво, до «Енеїди» («сміховини на московський штат», мовляв Т. Щ[евченко]³⁸⁷). Ну, й, очевидно, відповідний правопис з апострофами й милозвучністю.

Огієнківщина — це функціональний відповідник того «свідомого українця» з фельдшерів і воєнних писарів, що утробив Державність — задрістю, хамством і просто культурним хуліганством, яке проявилось ненавистю не так до «панів», як до панськості взагалі, отже, [нрзб.] і «государства» наших істор[ичних] сусід, а у нас звульгаризувалося в УНР-республіканізм. Навіть капелу Кошиця, яка була Державною, прозвали «республіканською» — який яскравий приклад до карикатурології того людського матеріалу (Хижняк — «осавул» Тютюнника В. — переді мною, який носив навіть в кокарді червону шматку).

*Без даги.*Підсумки.

1. Армія – втілення волі народу (1%). І все ж, то було найцінніше – В. Тютюнник = Богун + Кричевський (Сінклер, Дельвіг).

2. Політика. Потрібні були люди XVII ст. Або XX, а були XIX. Один Пісудський був людиною XVII з домішками XIX (і це був його мінус). Та ще Ленін, що був теж з віків XV–XVI.

3. Культура. Фельдшер на посаді доктора.

- а) графоманія;
- б) задрість;
- в) повітова тапіа grandiosa³⁸⁸;
- г) повна культурна імпотенція.

«Великий лях» Шевченка почала розкопувати лише еміграція: Липинський, См[аль]-Стоцький³⁸⁹, Чижевський, Антонович, Щербаківський, Биков-Шовгенів.

Виквіт свідомого фельдшера: УНР з її культурним підґрунтям: огієнківщиною (відміна і сублімація енківщини Хв[ильового]).

Тут, до речі: Дем'ян Бедний³⁹⁰, ц. т. Прідворов – товариш у Фельдш[ерській] Школі – в багатьох речах сіамський близнець Ів[ана] Ів[ановича]. З самоотверженістю хохла він виконував пропобов'язки Кремля і викривав (як ознайомлений з тереном) к[онтр] р[еволюц]ію на Україні. Зокрема, викрив «Землю» Довженка (див. спогад Довж[енка]). Це – гнусний, сороміцький тип хохла, аж якийсь порнографічний варіант хохла. Але справжня Москва (= Єсенін) одразу ж оцінила Дем'яна Лакеєвича Прідворова, і він був розшифрований і – тим – унешкоджений для «Росії». Все ж таки, там були культурні люде, а не «ожнорусская пустеля»... («Ой, яка пустеля» – вигукнув ще молодий Тичина).

«Оре, тризубець, Серп і Молот – і кожне виступає, як своє. Своє ж рупниця в нас убила, своє на дні душі лежить» («Замість сонетів...»). Це «своє» чудово знало, що таке Тризуб, але «на дні душі», «дном душі», і волило переспати на печі.

* * *

Пісня.

Безконечні, незчисленні хори. Але що виконують? «Засяло сонце золоте» і всіляких «стрільчиків». А –

- 1.) «Зашуміла ліщинонька.
- 2.) «Ой у лузі та ще й при березі – червона калина,
Породила молода дівчина,
Козацького сина...» (історіософ[ія!])
- 3.) «Гомін, гомін по діброві» (?).
- 4.) «Гей, не дивуйте, добрії люде» (Марсельєза).
- 5.) «Побратався сокіл...»
- 6.) «Ой, що то за шум...» (мар'яж Розумовського).
- 7.) «В кінці греблі...» (Мазепа по Полтаві).
- 8.) «...Спить п'яниця в рубленій коморі, гляди ж його не буди».

8.06.64.

Заповіт. Програш 1917–20 і наслідки. Тверезість оцінки стану «літератури», дійсність (полі[тика]).

* * *

Ми є в країні, яка не лише не-християнська, але й проти-християнська, і то агресивно.

Звідціль треба виходити в політичних [нрзб].

Це та сама помилка, що її роблять при всяких «круглих столах»: виходять з заложення, що є спільний етичний кодекс, спільне етичне словництво чи хоч би абетка. А це зовсім не відповідає дійсності. В результаті є безборонність, обдуреність, підлягання й поразки.

Д[митро] Д[онцов] вчив, що на землі є джунгля народів-хижаків, боротьба за існування. А в цю джунглю входить нарід, якого ідеалом є «поставлю хату і кімнату»*, або й навіть «і буде син, і буде мати, і будуть люде (= образ Божий!) на землі»³⁹¹.

Для першого потрібні матеріальні засоби, для другого — вартовий-охоронець, воїн і муж (а не лише тільки «чоловік своєї жінки»).

9.06.64.

«Червона Просвіта» — здається, слова Миколи Хв[ильового] — c'est l'ennemi³⁹²!

10.06.64.

Батюки etc. Це знав і Антоненко (Давидов, як і Фітільов). Але цього не знали Пилипенки і все енки (навіть Шура Семененко³⁹³).

Лавриненки³⁹⁴ ж лише незручно спекулюють на Хвильовому, внутрішньо ненавидячи його, як уміє ненавидіти «просвітянин», тим більше червоний.

(Назва «Підсумки»)

10.06.64.

Що мене тоді (1924–5,6,7) відштовхувало й навіть обурювало в Липинськ (може — через фізичних осіб «хліборобів»), це ігнорування нації, в ім'я якої і під натхненням якої адже ж діяла Армія.

Тепер я бачу, що в своїй концепції Держави (територіальність і продуктивні мешканці Землі) — він мав цілковиту (й пророчу!) рацію.

* Цитата з вірша Т. Шевченка.

Хоч присутність національного ядра є *conditio sine qua pop*³⁹⁵, бо сама лиш об'єктивна ситуація — Земля й Мешканці (часто просто сов[єтські] «жителі»). Та ситуація — це чинник основний, але статичний. Нація — чинник динамічний, одуховляючий (через Бога) і творчий. Без цієї динаміки (історії) — територія й «жителі» легко зіслизають в Малоросію і колонію.

Д[митро] Д[онцов] і Липинський «посварились» (і по-українському гостро й руйнно), але їх сварка була наслідком нерозмежованості компетенцій, ц. т. остаточно, нашого традиційного примітивізму (чорне — біле, бий, а потім розберемось і т. і).

* * *

NB. Зовсім не випадково, що в ССРСР (та й на «Заході») вперто вживається терміну «гітлеризм», «фашизм», «німецький фашизм» і т. п. (і паплюжиться, як по команді, ім'я Беніто!), хоч це явний абсурд, бо:

1. Італ[ійський] фашизм, принаймні до походу на Ефіопію, був Націоналізмом, що врятував Італію р. 1922 від «іспанських перспектив».

2. Німецький гітлеризм лише зростав на дріжджах націоналізму, а потім — інерцією германської істор[ичної] традиції — переродився на традиційний імперіалізм XIX ст. і підбивання уявних колоній.

3. В результаті гітлеризм став германською формою російського більшевизму. І, як такий, став безборонний перед своїм російським двійником. І мусів програти світ[ову] Війну, хоч би лиш з Росією. Бо він, програвши з Росією, (не без помочі [нрзб.] програв цілу II світову Війну.

Хто цього не розуміє, той не може зрозуміти істоти подій 1939–45 рр. А про це, власне, ходить ворогам Хреста.

19.06.64.

Царствене почуття радості — володарське, панське. Воно не приступне плебею. І тому його так разюче мало в нашій психіці і в нашій фольклорі... Хоч є винятки: «Гей, не дивуйте» й тісно зв'язаний з цією піснею гумор. Є воно в пісні про Нечая, про вдову, а тепер зовсім зникло, замінено мертвим обрядом «Засяло сонце золоте» та всякими «нічками» — «стрільчиків», що то «сі бавили у війну».

Властиво, воно зникло з Т. Ш[евченком] — останнім епігоном Козаччини. Весь «Кобзар» (як і «кобзаризм») — дивно безрадінний, похмуро-«гайдамацький», «свячено»-«ножовий».

І це М. Хв[ильовий] відчув, може, перший з нашого покоління..

Цю «радісність» скорше відчув навіть Чупринка («Моя відновлена країна»). Відчували її Ю. Яновський і Куліш. Кризь ридання відчував її Довженко.

Нотатник № 1570

6.04.64.

Біля току, туж коло катраги (= яма з льодом, під стріхою, там переховували квашенину й, здається, часом тютюн(?)). І росла у нас вишня, невеличка, але досить широка і, головне, «плакуча» (віти звисали аж до землі).

В темний «шевченківський» вечір дід приносив туди сігелець, сівав з великою кружкою чаю і, зриваючи вишні, попивав чай, заїдаючи хлібом.

Ми дітьми дуже любили ту вишню, навіть привчили теля, щоб воно також їло ягоди, м'якими губами зриваючи їх з віття.

* * *

Вночі було чути, як далеко шумить Низькодубів млин — а він був добрі 2—3 верстви від нас. Та над гладдю Синюхи тихої ночі він доносився зовсім виразно.

Коли наречена на чийсь залицяння скрикувала: «Іди (чи йдіть) собі під шум», то ми всі розуміли під цим млин Низькодуба — властиво, місце, де шумить вода під млинним колом.

А навпроти — через Синюху — сидів на верху високого берега Карайгуз. [...] А від Карайгуза — вліво — сидів старий Коцюба, якого хати не було видно з-за густих дерев. Він мав величезний сад і часом, коли ми купалися або ловили рибу на своїм березі, він підпливав своєю душогубкою і кидав нам смачні червоні яблука. «Спасибі, дідусю!».

* * *

Карайгуз був високий, чорний і скидався трохи на цигана. Часто бився з жінкою. Коли вертався з корчми, жінка його не впускала до хати, і він цілу ніч сидів на камені коло Синохи — цілісіньку ніч співав. А ранком лунала у Карайгузів баталія — і лунко доносилася понад річкою аж в наші вікна.

Нотатник № 79

(розрізнені сторінки)

14.07.64. 1.08.

Німеччина огол[осила] війну Росії.

Скільки томів написано про те, як почалася I Світ[ова] Війна і хто її спричинив. Але раціональних висновків досі немає. Всі уряди Європи її формально (теоретично!) не хотіли і офіційними дипломатичними кроками їй запобігали, чи, принаймні, її відтягали.

Але 1.08.1914, ц. т. 1 місяць і 4 дні (33 дні) по замордуванню Франца-Фердинанда³⁹⁶ в Сараєві війна почалася: німецький посол в СПб Пурталес³⁹⁷ того дня «тремтячими руками передав Сазонову ноту про оголошення війни».

Напружена і драматична чинність дипломатії — на протязі гарячого липня 1914 — йшла без перерви. Летіли ноти й телеграми, цісарі обмінювалися навіть інтимними листами, де «рег ту³⁹⁸» взивали до заховання миру. Але нічого не допомогло: корпуси й дивізії посунули в напрямку кордонів, почались перші стички патрулів і застав, заграли кулемети, загуркотіли гармати — і впали перші забиті.

17.07.64.

Вихаркуєш, викаркуєш, як ворон,
Одно-єдине слово: Nevermore³⁹⁹.

24.07.64.

«Буде мати головою до одвірку битись», — моя промова над могилою в Пйотркові — весна 1921 р. Артилерист

з Полтавщини, певно, шляхтич, бо відчувалася «кров». Разом пішли купатися до [нрзб.] річки. Разом захворіли (малярією). У нього перейшло в запад[ення] мозку.

* * *

Часом приходиться страшна думка, що Україна для більшості земляків — це якась аматорська вистава (але в стилі Гаркуна Задунайського⁴⁰⁰), де вони «пописують» нотами й декламаціями та гопаком.

Нотатник № 133/3

16.10.65.

Якісь гуцульські первні предків — в мені. Чому «Тіні заб[утих] предків»⁴⁰¹ так зразу вдарили і відізвилися глибоко-глибоко? І Карпати. І Catscull, і Hanter⁴⁰² зокрема... Дивна річ — раса.

* * *

Коротич⁴⁰³ — київська синтеза багатьох первнів: «вундеркіндство» (але обмежене й контрольоване характером-інтелектом), творчість (здібність до неї), талановитість (вроджена, очевидно).

Але: естрадність, маніфестаційність (може, від Маяковського⁴⁰⁴), певна акторськість і декламаційність (не читання, а саме рецитуння), декларативність лірики (!), адже забагато я., я., я... Сентенціальність.

В нім майже немає «липучого листочка» органічності і «вологости» [нрзб.] лірика-поета.

Все побудовано «за граматикою» й «декларацією».

16.10.65. Hanter.

Це не Іван Драч і навіть Вінграновський. Протилежність Ліні Костенко: ліричність, ширість, брак всілякої пози в поезії.

06.11.65. Філадельфія. (замітки до доповіді на зібранні Товариства українських інженерів. — А. К.)

І. Еміграція — короткочасна, довга (параметри) = наслідок поразки, соціальної катастрофи, отже, час думання:

Чому?
Які помилки?
Які можливості?

Думання – найслабше місце нашої психіки. Ми є нарід кордоцентричний. Інтелект – дуже рідке відосібне явище.

6.11.65.

Поезія (коли вона справжня) завжди дотикає границі яснovidіння – прозоріння – пророцтва.

Всім відоме Т. Ш[евченка] «...Та не однаково мені», Виспянського⁴⁰⁵ [нрзб.] і т. д. Вибачте, що про поезію говорить інженер: це один з багатьох парадоксів нашого життя.

І. Геніальна Кассандра нашої духовності А[леся] У[країнка]⁴⁰⁶ – Вірші.

15.12.65.

Ідея «Вечірніх розмов», або «Ранніх думок».

1). Чому я інж[енер]? Чому Академія в Подєбрадах? Чому «здобували» диплом?. Перед очима був Рідний Край – Херсонщина: 1) посуха; 2) брак доріг.

Мілочка завжди дорікала: чому не унів[ерсит]ет? Мала рацію. Але ж було щось сильніше (Батько, Батьківщ[ина]).

2). «Мовники» й правопис. Синтакса (складання) – дух мови.

3). Россомаха («Гонецу в мирное время в оригіналі читав»).

4). Виховування дітей. «Чому ж коли все таке добре, є так зле?»

18.03.66.

Ніщо так не переконує в твердженнях Ю[рія] Липи про «расу» (в його розумінні), як творчість Буніна, так різко відмінна* від «росіянства» і Московщини⁴⁰⁷.

* В оригіналі, очевидно, помилково – відмінну.

В тім, як Бунін сприйняв Шевченка (а він не міг з ним розпрощатися... аж до смерті своєї, і все згадував, і захоплювався: «Чайка скигить літаючи» (свідощтво* Галини Кузнецової⁴⁰⁸).

Ніч з 6 на 7.10.66.

Плебейство і рабство. Цей раб – навіть в ліпш[их] умовах – виростає лише на плебея. «Вміти панувати» – не вміє зроду.

* Тобто свідчення.

Нотатник № 154/24

9.02.65.

Сни. Провесна і праосінь.
А сьогодні вночі: стратили малого Богдана.

* * *

Десь 5–6.02. снилась Ольга⁴⁰⁹. Лице і очі покриті чорною хусткою. Каже: «Не наближайся до мене!»

18.02.65.

Ангел Смерти приходить зосереджений, стрункий і ретельний – він торкне плечем, а я йому: «Ще не сьогодні – потерпи».

26.02.65.

Хитра механіка кап-кам'юнізм розкрита до кінця.

11.03.65.

Холодний розум, гаряче серце, а у нас – навпаки. В. Тюнник. Тому у нас думають серцем, а почувають розумом, звідділь – отаманія і онанізм.

26.03.65.

Звідки у б-[ільшови]ків було оце нищення родини («ворога народу») до 3-го коліна, дітей, братів і т. інш. Чи ж не з Старого Закону, з Біблії? Москаль – сентиментальний, «жалосливий» (хоч і «москаль» – отже, нещадний, убійник). Тайна. Тайна чекізму!

16.04.65.

Дивний сон 13/14.04. – троє дівчаток (5–7 років) сиділи переді мною і кожна протягувала руку для привіту – руки були д[уже] теплі, майже гарячі – особливо у останньої (вона була в якимсь лілово-фіолетовім убранні і чорних панчохах). Я сказав: «Ого, які ти маєш гарячі руки». Пробудився, ще відчуваючи в долоні теплоту її руки.

21.04.65. 35 літ!

Мілочі⁴¹⁰

Якась невиразна мла на небі.
І холод, і сонце, і буде дощ.
Така ця порожня весна без тебе,
Така безпритульна у череді прощ.
Що було? Якись полустанки, зупинки,
Валізи і клунки. – Чекання, коли
Десь виникне потяг з безсонного ранку,
З безсонячної чужинецької мли.
І знов повезе. Заговорять колеса,
Залізною мовою – в риму і в лад.
...Десь ниви, Синюха і скелі, і плеса,
Та пізно, о, пізно, вертатись назад.

6.05.65.

Снилося: Березовський Базиль (Фоміч)* і його Мамця... Трагедія під боком. Можливо, Мама з ним говорила попольськи. Гувернантка – українка – товаришка Заньковецької. Остання зустріч – січень 1916 або смерть Батька.

* Слід читати – Фоміч.

Нотатник № 162/32

01.09.59.

Чого досі ніхто не задумався: «Чому нам не щастить в історії?»

Нотатник № 165/35

17.02.66.

Цікаво, що Оля⁴¹¹ [їїта] 1915 на моїй фотографійці (в-личній) написала:

Была ему звездная книга ясна,
И с ним говорила морская волна.

Але я не знав тоді, що це Євген Баратинський⁴¹².

Без дати.

Потік, перебігаючи камінням, – шумить і буркотить, хлюпоче... Це дуже заспокоює. Я думаю, що потік глаголе – «стязі глаголят» зі «Слова...».

Сьогодні вночі (над ранок) д[уже] дивний сон. Богдан, ще малий, лягає на коробку, де, я знаю, є яйця. Я кажу: «подушиш» – він, не відповідаючи, лицем вниз – все лягає. Я його знімаю за карк – яйця – всі побиті, але розбитих не бачу. А в сусідній кімнаті має бути чи Мілочка, чи Мама.

Просив священника помолитись за нього. Сьогодні – Успеніє.

6.10.66. год. 10.30 веч[ора].

Раптом зрозумів, що література мені цілком непотрібна.

І треба ж було все життя тремтіти,
І сліпнути у нестерпучім сяйві,
Щоб ось тепер зненацька зрозуміти,
Що вірші були зовсім зайві.

Натомість потрібні: кожна билина,
Подмух вітру, плаюскіт ріки,
Ось така, хай осіння, днина
І дотик твоєї руки.

Як доценту тіло спалилось
На повільнім, повільнім вогні любові!
І оце, тепер непотрібне, тіло
Опинилось без полум'я крові.

Є от лише жменя попелу біла
З того, що було колись плоть.
А з неї

Щось знялося і полетіло,
Як метелик Психеї.

6.10.1966.

Нотатник № 109

22.01.1967.

Не можу бути ані святочним, ані – навіть – об'єктивним.
В очах стоїть Київ р[оку] Б[ожого] 1918. Спочатку історич-
ні дати:

IV Універ[сал] – 22.01.

Крути – 29.01.

Ще 4 лютого 1918 в потязі під Сарнами М. Гру-
шевський – мимо всього – підсумовував: «Історія 2-х
«братніх народів» вступила в стадію, про яку відає біб-
лійна історія перших братів: «І спитав Бог: Каїне, де
твій брат Авель?»⁴¹³.

Нотатник № 1566

Без дати.

Ліна Костенко. «Зоряний інтеграл»⁴¹⁴. К., 1963.

І, зігравши мене, як сонату,
Ти вриваєшся в мене, як полчища орда
У задумливу тишу сенату.

* * *

...Красуня, а народила
велерікуватих калік!

Л[іна] К[остенко]. *19.03.1930. Київщина (Ржищево)
до 1936 – Київ. Від 1951 до 1956 – Москва. 5 літ.

* * *

Епоха нас поетами робила,
епоха в нас вмика постійний струм.
Рвонула наші душі – як рубильник,
включила в сіть високовольтних дум.

* * *

Я вибрала Долю собі сама.

* * *

Кінець з ІНТЕГРАЛУ

Вища математику віку
з СУМИ БЕЗКОНЕЧНО МАЛИХ
ВИРОСТАЄ БЕЗКОНЕЧНО ВЕЛИКЕ.

(Далі – витиски з поезій. – Л. К.)

18/19.09.66. Торонто.

Їх життя буде йти по лінії – «Не тратьте, куме, сили». [...]

19.09.66.

Літак – це підводний корабель у воздушнім океані. Лед-
ве мріє дно. Облоки – морські потвори. Воздушна глибінь
(води). А вночі – лише кормчі[-]борі.

Нотатник № 1553

(розрізнені сторінки)

Нотатник № 131

(розрізнені сторінки)

20.09.66. Вечір.

Навіть у Драча є нотки рабства, чи підоснови. Навіть у інших. Навіть у Рильського. Навіть [у] Хвильового! Семененко⁴¹⁵ — це «лютий крик прозрілого раба». А Ліна народжена війною, як Зеров, Нарбут, Яновський, Антоненко, Бажан, Підмогильний.

І тут є наша ціль: ДУХОВНА СУВЕРЕННІСТЬ. Україна в серцях і в мозку. І цього Ліні не вибачають.

1.02.67.

Церков без Бога.

Можливо.

Тоді шукатимемо, як
відвіку

В гаях і на луках,
Над тихим потоком
У цвіті вишень

чи верби

І в оболоках
І, врешті, в небі.

Нотатник № 1573

(розрізнені сторінки)

28.02.67.

Справжній прозаїк вміє показати і тим переконати, що й найбільший абсурд («Заячий пастух» наприклад) — з точки погляду «звичайної логіки» — є таки правда, або міг бути в живім житті.

Нотатник № 141/11

Luxembourg⁴¹⁶

Н.У. Май 9, 10.45 - 1967.

Аεροковчег. Стюардеса з обличчям валькірії (+ щось ескімоське). Ми летимо взустріч дню, а зустріли Rey Kjawik ± 6.00 год ранку (тут час ± 11 год).

Голе поле з U. S. А. базою. Вода дуже неприємна, якась торф'яна з явно хімічним присмаком.

Вже Май 10.1967. Вирушаємо в Luxembourg⁴¹⁷. Там о год 4 дня зустрічає Василь Артишук з сином. Везуть автом до готелю «International».

Echternach — містечко
Катедраля

Villibrot.

13.05. — 10.30 ранку Luxembourg — Münster.

14.05. Münster — мюнст[ерський] май, літургія в Erfort Kirche⁴¹⁸.

15.05. Warfendorf — господарство багатого селянина, молоко, кава, мед. Солов'ї.

16.05. DOM. Über Wasser Kirche⁴¹⁹. Св. Христофор.

17.05. — 20.05. Знайомства. Від'їзд 20.05.

21.05 — неділя Luxembourg, Mondorf.

22.05 понеділок від'їзд — рано. Luxembourg — PARIS — Mózél (переходить в Mosél). Пізно увечері год о 12. SARCELLES (Vald'oise).

25.05.67. (річниця С. П.⁴²⁰) — буря, ламає дерева.

25.05.67 Monpagnasse⁴²¹ панахида під сильним дощем.

2.06. Expres PARIS — ROMA. Ніч і ранок.

3.06.1967. ROMA.

4.07. – неділя.

* * *

Отак думати в експресі «PARIS»: Чи довго ще хитатися в потягах? На заході – смуга тонка горить. Смерк спадає. День – потах. МОзель тим часом змінився в МозЕль, У Францію перелялявсь краєвид. І як вгадати, що ніч принесе І кому я завтра складу привіт?

22.05.1967. 8.30 веч[ора].

Чи багато ще мені хитатися у вагонах. Чути серця щемінь і стискати горло слізьми, Долю міряти цими гонами у розгонах І не побачить твій усміх,

І не почути твій сміх.⁴²²

26.06.1967.

3.06. Саме о 12.00 дня. Civita Vecchia. Згадався Стендаль⁴²³ і не міг пригадати його дійс[ного] прізвища (Бейль).

«Купив у Глухові клеписдру за пять алтынъ». «Записки Малоросійського Підскарбія Генерального Якова Марковича». М., 1859.

2.06.67. 7.50 веч[ора] з Парижу.

3.06.67. год 8 рано наближаємося до Риму.

Проїхали Діжон, Екс Лебен, Моден, Турін. Море не таке синє, як уявляв. Пальми. Пінії⁴²⁴.

Піза – вежі не побачив.

Ліворно – індустрія, фабрики. Обсажені пініями автостради. Пальми стоять між осиками й кипарисами.

На полях поруч пшениця (вже достигає) й виноград. Отари овець.

Пінії, як темні медузи, плывуть в океані середземно-морського повітря.

ROMA.

4.06.67. St. Pietro о год. 12 дня.

Благословив Папа Павло VI. Велика людська хвиля заляля цілу Піасса St. Pietro⁴²⁵.

Ніде так виразно URBS не переходить в ORBIS⁴²⁶.

Рим коло *cita del Vaticano* – це дивне помішання милої провінціальности з сучасністю. Сучасне – це авта, автобуси туристів, наговп, але – поза цим всім – просто ОСЕЛЯ, де є Храм і Парох. І люде (особливо римляни) приходять, як до церкви свого села.

Persona est rationalis naturalis individuum substantia (substantia – підстава). Boetius⁴²⁷.

8.06. Roma nuovo di B. Mussolini⁴²⁸ год. 9 рано.

8.06. год. 10 рано.

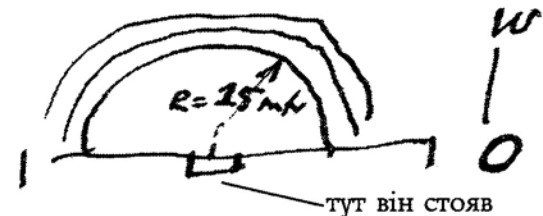
1. Castelgandolfo – residentio Papale⁴²⁹. Чудова піасса.

Пили каву й лимонаду.

2. Monte Carlo – 970 м. над морем, над Lago Nemo⁴³⁰.

3. Marino над Lago Albano⁴³¹ 500 м.

4. Tuscolo – 750 м. Певно, приватний амфітеатрик Цицерона, де була й його літня вілла.

5. Frascati.
6. Tivoli – ville d'Este⁴³².

17.08.67.

Колись напишуть, що «голлівуд» знищив Довженко
за ціну знищеного власного життя й творчості.

1.02.68.

Церков без лаштунків? Можливо.
Тоді шукаймо, як відвіку,
В гаях і на луках,
Над тихим потоком,
У цвіті вишень чи верби,
І в оболочках,
І – врешті – в Небі.

Нотатник № 145/15.

3.06.67.*

Год 8. рано. Проїхали Діжон, Ех Лебен, Маден. Набли-
жається Рим. Середземне море не таке синє, як уявляв.

9.30 ранку. Піза. Вежі не бачив, але плакат кривавий
з серпом-молотом був. LIVORNO – індустрія, фабрики.

Обсажені пініями автостради. Пальми, як екзотика
(афр[иканська]) стоять між осиками (?) й кипарисами.
На полях поруч ниви пшениці й винограду. Збіжжя вже
достигає. Отари овець.

Пінії, як темні медузи, пливуть в океані середземно-
морського повітря.

4.06.67.

О 12 год. дня благословив Папа Павло VI. Велика хвиля
народу залляла Піасцо Ст. Р.**

6.06.67.

О год. 6 веч[ора] бачився з кардиналом. Майже годину.
Враження повернення до здоров'я. Досить міцний муж,
сивий (57) [...]

Чомусь – безсонна ніч – певно тому, що N.⁴³³ нічого не
пише. Богдан піде на аудієнцію до Папи замість мене (7.06).

7.06.67.

Дуже невизначний настрій. Турбує мовчання N. [...]

* Майже такі записи, датовані 3. та 4.06.67, є також у нотатнику 141/11.

** Площу Святого Петра.

12.06.67.

Їдемо до Неаполю — зліва гори, оливи, виноград, тунелі величезні (думаю, що 15–20 км). [нрзб.] Справа — море (Неапольська затока). [...] Неаполь трохи розчарував, бо не купались, Везувій (й Помпей) не оглядали. [...]

13.06.67.

Відправив Богдана⁴³⁴ [...] — і буде у Венеції, де я не буду. Дощик і дощ — з перервами.

13.06.67. Лекція в Семінарії ([нрзб.]).

14.06.67.

Папа в соборі св. Петра (білети, бумага, [нрзб.] — не дуже одуховляюче вражіння).

16.06.67.

Назва книжки «Перстень і посох»⁴³⁵.

17.06.67.

Зранку був у о. Атанасія Великого — осередку Василіан (які обертаються досить хутко на Базиліян — XV–XVI ст.). Це типова «юнкерська» школа воїнів Ватикану — [нрзб.] Враження — не дуже будуюче і не світле. Хоч раціонально (дисципліна, реалізм думання, діловість) там є багато позитивного.

Отець Ваврик (з Чикаго) — більш учений (історик) і більш симпатичний. Він має історіо-ероса. О. Атанасій хоче писати «Історію укр[аїнської] духовности» — дай Боже! [...]

18.06.67.

Літургія в «Університеті» — о. Гриньох — «істово», «східньо» і благочестиво.

Унів[ерсит]ет (на думку Кард[инала] + Гриньоха) має бути курсами на укр[аїнське] оформлення ієреїв Люзій, що це буде УГ⁴³⁶ — не має (Гриньох, думаю, що й Кард[инал]) + наук[овий] осередок + [нрзб.] + друкарні й видавництво.

* * *

Назва книжки — Посох і перстень.

* * *

Вчора було гаряче (на сонці, в тіні — прохолода), а сьогодні знову дощик і холодно. Коли в Римі дощик — робиться неприютно. Р[им] робиться незахисним. Думаю, що сумно тут пізн[ьої] осені.

20.06.67. Roma.

Вчора дістав «Літературку» 13.06.67 з віршами Ліни⁴³⁷. Ніби «з нової» книжки (якої?). На ост[анній] стор[інці].

Мало всього — ще й тугу цю вовчу в оце щоденне людське улюлю!
А я перетерплю, я перемовчу аж поки згіркне слово «люблю»
оці Ніагари блуду і бруду
а я пересилю русява як Русь
а я переб'юся я перебуду
а я переплачу пересміюсь!
Це переждати пережадати
це передвічне навперехрест
це як перестріт — тебе перестріти
це як переступ — слово і жест
Перенебачу переночую
передощитись переболю
а я переднюю переночую
а я перегодом перелюблю
А я утечу в кошлаті Карпати

а я цю любов задушу і уб'ю
Зорі стозорі
 ви що — телепати?
Чого ж ви так дивитесь в душу мою.

* * *

Ото — літак, а не якась дараба,
Це все — прогрес. А ти стара, як світ...
...Сміється баба, клята скитська баба,
Сміється, ухопившись за живіт.

21.06.67.

Сьогодні виплатив с[аршій] сестрі і дав від мене — 1000 л[ір] і Богд[ана] — 500 л[ір].

Прощаюсь з Римом. Був у Св. Петра, був в кафе, де касир говорить по-французькому. Пив останній римський чай.

А вчора ще раз були з Молодажином⁴³⁸ з візитом у М. Голя (GRECO) — багато поговорили, пили капуцина й їли морожене. Потім оглядали нічний Рим. Були (й кинули гроші) до фонтану TREVİ. Незабутня панорама ночі над Римом (океан[...] небо).

Сьогодні — спека. Богдан вже, певно, в Празі. Римські жінки і діти надзвичайні (расові).

22.06.67.

Heidelberg. Мухин мав рацію: prof. Tschizcevskij є таки дійсно «свінья в єрмолке».

А й рап Vincens⁴³⁹ також дуже розчарував — жодної опіки не маю. Якийсь готель, Nacktenfel, (недарма ця симпатична назва!) — якась господиня — типова «мамаша з Одеси». Ні кімнати, ні передягнутися, ні відпочити. Телеграми написав даремно. Муху warten*...

* Чекати (нім.).

23.06.67.

Чудовий ранок, як тоді 20 літ назад⁴⁴⁰. Так хочеться взяти човна на Неккарі і попливти. Але в тім човні буду сам, сімдесятилітній чоловік... Скільки почувань! Той самий alte Brücke. Певно, з 14–15 століття. Липова алея над Неккаром. І все здається, що хтось раптом з'явиться. На жаль. Нікого.

24.06.67.

Увесь день з Чижевським. Були над замком (з слізками) в ресторані. Увечері — пили Kulmbach-bier. Потім — каву на поправку на Неккарі.

25.06.67.

Виїзд з Heidelberg. Забув люльку... Дуже гарно прощався з Heidelberg. [...] Після церкви — відпровадив Чижевський на двірець аж до від'їзду потягу. Ми прощалися «До побачення», може, за рік в Греції. [...]

25.06.67.

Обід в TRIER (стара римська оселя, якийсь час столиця [нрзб.]). Шкода, що міста не побачу, немає часу, хоч чекатиму тут всі 2.30 — 4.00 год.

27.06.67.

Luxembourg.

Нотатник № 168/38

26.06.67.

Luxembourg – повітове місто, хоч столиця «Великого князівства». Цілоком моравські околиці. Роблю екскурсію у Wianden через Еттельбурк, де маю пристати на автобус – враження таке, що я десь в околицях Kunstat⁴⁴¹. Замок Wianden* положений дивно – не на вершині гори, а на узбіччю. Воно від вершини відділене проваллями – ярами залісненими.

Замок – майже руїна. Дуже старий, але заховалося** багато, можна сказати скелет. Зокрема – каплиця, льохи і – як це не дивно – Schlossgarten.***

В ресторані подали чудове Moselwine, аж пахне. Там, де обідав, говорили по-німецьки [...].

Дивні думки приходять тут і цім Vianden'i, який зовсім нагадує Мораву, зокрема Kunstat..

Що таке Vianden і Luxembourg в цілості? Це є селянське царство, куди не встигло дійти lux ex oriente⁴⁴² з карломарлами, ленінізмами, діяматами, «поступом» і демостасу. Хоч поступ справді є виразний надто. Електрифікація, чистота, трактори, вітродвиґунчики (для води – коровам) і т. д. – враз з автами – все є.

А попри те все – залишився куркуль, який мимо всього – залишився в 60-х роках ХХ ст. сам собою. Добре було б, щоб саме сюди їздили люди з-за залізної заслони.

* В оригіналі першу букву закреслено, написано V.

** Тобто збереглося.

*** Замковий сад (нім.).

...Такою була й моя Батьківщини ще в XVII, XVIII, навіть XIX ст. Шпиталі, [нрзб.] (= церква!) побут стабілізований, традиційний і освячений. Потім прийшли всякі «народники», всяке «народовольство» і врешті – соціал-комунізм, який сакралізувавшись в іпостась держави – Государства – все знищив. Впровадив бруд, заразу, біду, жорстокість, ненависть, зло, побутовий [нрзб.] і нищення християнства. І знаходяться ідіоти, які пишуть тонни томів книжкового онанізму, в яких брешуть, що все логічно, фаталістично-поважно і необертально, як логічний «прогрес» історії.

Чи багато ще мені
Хитатися у вагонах
Чути серця щемінь
І стискати горло слізьми
Далеч міряти цими ночами
в розгонах
Не побачити усміх,
Не почути твій сміх.

Ран[ку] 3:15. год.

Reykjavik.

Зараз у N. Y. 11.35 ночі і ми, стартувавши, доганяємо американську ніч.

29.06.67.

Наближаємось до N. Y. Згадалось тема «прозорий, як стюардеса – Ангел Смерти».

* * *

Тема «Пропавша грамота» ([нрзб.] + Шовгенів)

1). Юліян Волошинов з перека[даами] Тичини. «Згубив М. Ковальський⁴⁴³».

2). Син М. Куліша – твори Батька.

13.08.67.

Умовно-«поетична» мова (Roivn).

«Мова Пушкіна» – в рос[ійській] поезії тяжить донині.. Мова (словництво) символістів.. аж до «загірньої комуни» Хвильов[ого]. «Мова Олеся» – провалля, орел, пісня, айстри (тут вже було щось конкретне).

Мова поезії по 1914 р. конкретизувалася, «приземлилася», забарвилася побутом і кімнатними словами («из любовей и соловьев какое-то варево» – Маяковський). Маяковський – це добре відчув і тому «використав» хлєбніковщину.

Може, й у нас хтось в майбутті використає Емму Андієвську⁴⁴⁴.

Поки що навіть Ахмадуліна⁴⁴⁵ (модерн) вживає давно мертве «чело», яке вже Ахматова не вживала.

* * *

«А хто у них за Петлюру?» – питали наші селяни 1919.

24.08.67.

Надзвич[айно] реальний сон (під ранок):

- 1). Єв[ген] Чикаленко, його молоді діти.
- 2). Кіндр.(?) Безкровний і його дружина.

Була зелень (якась весняна), відчуття рук і плеч зовсім живих у цих мертвих. Ми обіймаємося і щось веселе й надійне згадуємо... Зовсім живі ці мертві.

07.09.67.

Ляхів гудьмо, та з ляхами будьмо (прислів'я). В якимсь аспекті (sic) тут вибір мусить бути зроблений (1918, 1919, 1920).

23.09.67.

Партачізм у всьому (малпізм, галас, жестикуляція й декламація).

Липа і я, ми були (як Дараган, Мосендз, Чирський) – «солдати» воїни – цим все сказано. Репрта – фельшери, навучит[елі] (шкраби), унтери й малорос[ійські] актори. Власну порожнечу виповнювали – галасом (хори), рукомаханнями, танк[ами] (але не т[анк]ами), взагалі гаркунзадунайством і шуканням похвал та деш[евих] оплесків. «Нас визнають»...

* * *

Епізод з держ[авним] секретарем ЗУНР, що то їздив до батька-селянина питати (у «народа»), «що робити?» і відповідь батька (то на те я тебе посилав до школи, щоб ти мене питав). Десь у Липинського.

Нотатник без номера

(окремий аркуш)

(обов'язково) інтелігенція».., але ніколи – НАЦІЯ як цілість (поза «Історією Русів» і Шевченком – Кулішем). І коли Міхновський проголосив «самостійність», то це було лише гасло без змісту (національної] суцільності й державництва) – притока до створення «партії» самостійників (що у Поляків і Фінів було само собою зрозумілим для цілого народу).

12.08.67. Торонто.

Сила «рос[ійської]» політ[ичної] мислі (отже, держ[авної] доктрини) – в постійності її основної бази: Росії як держави-імперії (вже Іван IV, пізніше Петро I, ще пізніше – декабристи й ліберали й, нарешті, большевики).

Можна робити, які хочете зміни й «революції» («класи» і т. п.), але табу є 1) державна, 2) її дух (її доктрина).

Слабкість укр[аїнської] політ[ичної] мислі (від XI–XII ст. почавши, через В[елике] Кн[язівство] Литовське, козацтво, СПб імперію*, кирило-мефодіївців й Драгоманова) є постійна в тім, що виходила з всіякого «федералізму», чужих імперій, як sine qua pop***, остаточно, з «Росії», яко догми й табу. Тут Д[митро] Д[онцов] був один, що твердив «сепаратизм». І ось результати.

Коли Москва усвідомить собі конечність внутрішньої перебудови за рахунок народів-НАЦІЙ, – вона знов урятує імперію – і ми знов будемо биті.

* * *

Завше були псевдоніми: «віра», зрівняння з шляхтою (XVI–XVII), одержання дворянства (XVIII і пізніше), «аграрний вопрос», «просвіта», «незаможне селянство» й «трудова

*) і не дивно: всі ліпші уми – Прокопович, Безбородько, Данилевський, навіть Шульгін⁴⁴⁶ (Віталій) – працювали на Москву. Навіть революціонери! (Зноска Є. Маланюка. – Ред.).

** Обов'язкова умова (лат.).

Нотатник № 151/21

№ з 1/2.01.68.

Страшенно реальний сон (і, певно, «символічний»). В інтимному товаристві – за столиком (кав'ярня, ресторан?) Пілсудський, який мене знайомить з Бартелем⁴⁷. Бартель дає записати мій адрес (говорим про старого Стемповського), але чомусь та чорна книжечка опинилась у мене, вже коли Пілсудський і Бартель відходять кудись до [нрзб.] стола і я опиняюся сам. Їм якусь легуміну (торт). Бачу у Пілсудського на колінах сидить дитина – він її подідівському бавить...

Без дати.

Федір Маланюк (Запорожець, певно родом з Покуття) – Василь (народж. перша чверть XIX – †1915) – Євдокія Ужевенко, мати її молдаванка (народж. половина XIX – †1915). З 22-х дітей залишився – Филімон (народж. ± 1875 – †1917) – Гликерія (народж. ± 1880 – †1913); Євген – 1897, Онисим – 1898, Сергій 1900 – †1922. Другий шлюб з Євдокією Змунчило, донька Єлизавета.

Яків Стоянов – чорногорець-осадчий – Марія Ліщинська (певно, полька, споріднена з Грохольськими) – Гликерія †1913 – [її] сестра Варвара заміжня за Михайлом Звольським в Одесі, високим урядовцем в «Т-оварист»ві пароплавства й торгівлі».

Примітки

Варшавські зошити

- 1 Сенкевич Генрік (1846–1916) – польський письменник. Тут ідеться про антиукраїнську спрямованість його роману «Вогнем і мечем» (1884).
- 2 Імперська назва українського населення в межах Речі Посполитої, аналог російського «малороси».
- 3 Ідеться про українські землі в межах Речі Посполитої.
- 4 Матейко Ян Алоїз (1838–93) – польський художник. Вихованець Краківської школи красних мистецтв, а з 1873 року – її керівник; Бобжинський Міхал (1849–1935) – польський історик, професор, намісник Галичини. Представник Краківської історичної школи. Автор відомої праці «Нариси польської історії» (1887–89); Виспянський Станіслав (1869–1907) – польський письменник, художник і театральний діяч. Вихованець Школи красних мистецтв (Краків), а згодом її професор. Представник лівого крила «Молодої Польщі».
- 5 Вчителька життя (лат.).
- 6 Неточна цитата з поезії Т. Шевченка «І мертвим, і живим, і ненарожденним...».
- 7 Віщун (пол.).
- 8 Словацький Юліуш (1809–49) – польський поет і драматург. Народився й провів юність в Україні. Від 1831 р. в еміграції (Франція). Помітне місце у його творчості займають українські теми; Костошко Тадеуш (1746–1817) – керівник польського повстання 1794 року.

- 9 *Дорошенко Петро* (1627–1698) – гетьман Правобережної України (1665–1676).
- 10 Тарас Бульба – герой однойменної повісті Миколи Гоголя.
- 11 Року Божого 1936 (*лат.*).
- 12 *Антонович Володимир* (1834–1908) – відомий український історик, археолог, археограф, громадський діяч, редактор і видавець. Професор Київського університету. Член-кореспондент Російської академії наук. Представник народницької течії в історіографії, засновник київської школи істориків.
- 13 Ідеться про кохання *Наполеона Бонапарта* (1769–1821) до Кароліни Коломб'єр.
- 14 *Готьє Теофіль* (1811–1872) – французький письменник і критик. Один із засновників парнаської школи поетів, теоретик «мистецтва для мистецтва» (стаття «Нове мистецтво»).
- 15 *Блок Олександр* (1880–1921) – російський поет. У щоденниках 1950-х років Є. Маланюк назвав Б. О. серед митців, чиєю поезією він захоплювався в юнацькі роки («музика Блока»). Рецензенти перших збірок Є. Маланюка вказували на відлуння в них творчості російського митця. До поезії й постаті О. Блока Є. Маланюк неодноразово звертався, починаючи ще з таборових творів («Думки про мистецтво»).
- 16 *Нижанківський Остап* (1863–1919) – український композитор, хоровий диригент, культурний діяч, автор багатьох хорів, солоспівів, обробок народних пісень.
- 17 *Леонтович Микола* (1877–1921) – український композитор, фольклорист. Відомий майстер хорових обробок українських народних пісень. Очевидно, запис викликаний тужливим змістом пісень, що його можна схарактеризувати поетичним рядком Є. Маланюка: «І сліз – пісні, й бандури – біль» («Діва-Обида»).
- 18 *Ладінський Антонін Петрович* (1896–1961) – російський поет, прозаїк, журналіст. Учасник Першої світової війни та Білого руху. З 1920 р. в еміграції, з 1924-го – співробітник паризької газети російської еміграції «Последние новости». З 1944 р. – член «Союза русских патриотов», співробітник газети «Советский патриот». У 1950 р. його було вислано з Франції. У 1955 р. Л. А. повернувся в СРСР.
- 19 *Толстой Лев* (1828–1910) – російський письменник. Є. Маланюк згадує його трактат «У чому моя віра» (1882–84), де Т. Л. висловив свої погляди на сутність віри та дав критичні оцінки російському православ'ю.
- 20 *Маклаков Василь* (1869–1957) – адвокат. З 1917 р. – в еміграції (Франція). Один із співробітників журналу «Современные записки». Автор праць з історії російської суспільної думки.
- 21 *Кант Еммануїл* (1724–1804) – німецький філософ.
- 22 Західність.
- 23 *Оффенбах Жак (Якоб)* (1819–1880) – французький композитор, один із засновників класичної оперети. Весела, гумористична та дотепна оперета Жака Оффенбаха разом з оперетою сатиричною, спрямованою почасти й супроти станової, владної аристократії, дійсно сприяла розхитуванню другої імперії. Оффенбах у «Комеді Франсез», у власному театрі «Буф-Паризьн», у гастрольних мандрях світом дарував своїми оперетами радість, розвагу, відпочинок, полонивши масового глядача і спокушену музикою публіку. Натомість Ріхард Вагнер гіпертрофував роль музики, бачив її як грандіозне музичне дійство, пропагував глибоке занурення у світ музики, вслід за Шпенглером вважаючи, що музика – це воля. Він вбачав у музиці месіаністичне начало, що творить суспільство й людину. Симпатії Є. Маланюка на боці Вагнера.
- 24 *Галеві Фроманталь* (1799–1862) – французький композитор, представник багатоактної опери, що отримала назву «велика опера», – жанру, який склався у Франції у 20-х роках ХІХ століття.

- 25 *Ротшильди* – ідеться про родину засновника банківського дому у Франції М. Ротшильда.
- 26 Ідеться про Ф. Галеві та його оперу «Жидівка» («Донька кардинала» – 1835).
- 27 *Вагнер Ріхард* (1813–1883) – німецький композитор, реформатор опери. Прагнув органічного злиття музики, слова й сценічної дії.
- 28 *Наполеон III* (Луї Наполеон Бонапарт) (1808–1873) – французький імператор у 1852–1870. Добився обрання президентом, скориставшись незадоволенням селянських мас Другою республікою.
- 29 *Ніцше Фрідріх* (1844–1900) – німецький філософ. Виховувався під впливом А. Шопенгауера та Р. Вагнера. У праці «Народження трагедії із духу музики» (1872) протиставив два начала буття – «діонісійське» та «аполлонівське».
- 30 *Щоголів Яків* (1823–1898) – український поет. У 1930-х роках Є. Маланюк цікавився його творчістю (див. статтю «Пізній лавр. Яків Щоголів» (1938)).
- 31 *Зеров Микола* (1890–1937) – український літературознавець, поет, перекладач. Народився на Полтавщині. Закінчив Київський університет. Учасник літературної дискусії, один із лідерів групи поетів-неокласиків. Заарештований 1935 року та засланий на Соловки. 3 листопада 1937 р. розстріляний. М. Зерову належить перша в Україні рецензія на збірку Є. Маланюка «Стилет і стилос». Є. Маланюк захоплювався творчістю Зерова, присвятив йому три поезії («Миколі Зерову» (1926), «Ти не любив приблизних рим...» (1959), «Миколо Зерове, втративши сина...» (1964)).
- 32 Повість А. Толстого, написана в 1887–89 роках.
- 33 *Пушкін Олександр* (1799–1837) – російський поет, драматург і прозаїк. Цікавився українським фольклором, мав у себе праці

- М. Максимовича, «Запорожскую старину» І. Срезневського, однак українська народна образність не позначилася на його творчості. Поему «Полтава», присвячену шведсько-російській війні 1708–09 рр., написав з позицій російської великодержавницької ідеології, оспівавши велич Петра I й заставрувавши гетьмана І. Мазепу.
- 34 *Констант Бенджамін* (1767–1830) – французький письменник, публіцист, державний діяч. Зіграв помітну роль у французькій історії в період між революціями 1789–1830 рр. У своїх політичних творах розвивав ідеї лібералізму, ідеалом суспільного устрою вважав конституційну монархію за англійським зразком. Літературну славу йому приніс автобіографічний роман «Адольф».
- 35 *Достоевський Федір* (1821–1881) – російський письменник.
- 36 *Гоголь Микола* (1809–1852) – прозаїк, драматург, найвизначніший представник «української школи» в російській літературі.
- 37 У зошитах другої половини 30-х років та початку 40-х є багато подібних виписок та записів з античної міфології.
- 38 *Збірник Святослава* 1076 (назва умовна) – найдавніший рукописний збірник літературних творів Київської Русі різноманітного змісту, як оригінальних, так і перекладних. Серед інших містить і згадувану працю Г. Херобска «Про образи».
- 39 *Горацій* (повне ім'я – Квінт Горацій Фланк. 65 р. до н. е. – 8 р. до н. е.) – римський поет. Є. Маланюк посилається на його трактат «Наука поезії», який став теоретичною основою класицизму.
- 40 *Бенеш Едуард* (1884–1948) – державний і політичний діяч Чехо-Словаччини.
- 41 Очевидно, з нім. – Realität der Chose – *реальний стан справ, речей*.

- 42 *Залицики* – містечко на річці Дністер на півдні Тернопільщини. Тут у 1930–1940-х роках на віллі «Аріадна» часто відпочивав Є. Маланюк.
- 43 Є. Маланюк уживав українську назву «*жиди*», а не російське «*евреи*» (пор. пол. – *żydzi*; англ. – *jude*; нім. – *Juden*; франц. – *juifs* тощо).
- 44 Очевидно, йдеться про ініційовану 28-м президентом США Томасом Вільсоном програму миру в Першій світовій війні, відому під назвою «Чотирнадцять пунктів».
- 45 *Рільке Райнер Марія* (1875–1926) – австрійський поет. Мав потужний вплив на модерну поезію Європи.
- 46 *Палацький Франтішек* (1798–1876) – чеський політичний діяч, історик і філософ. Один з авторів програми «будителів» (1818), організатор культурно-просвітницького товариства «Матиця чеська» (1831) при Чеському національному музеї в Празі, розробник програми австрославізму, автор естетико-філософських праць та досліджень з історії й літератури Чехії.
- 47 Всяка імеїть свой ум *галава* – Є. Маланюк підкреслив помічені помилки, позначені впливом російської мови, бо в оригіналі так: «Всяка імеїть свой ум голова».
- 48 *Гавлічек-Боровський Карел* (1821–1856) – чеський політичний діяч, поет, публіцист. У 1846–48 рр. сформулював основні принципи австрославізму. Автор публіцистичного збірника «Картини Росії» (1850). У статті «Слов'янин і чех» обстоював ідею соціального та національного визволення України.
- 49 Є. Маланюк обдумує назву своєї нової поетичної збірки, яка вийшла 1939 р. під назвою «Перстень Полікрата». *Полікрат* (? – 523 або 522 до н. е.) – правитель на о. Самос. Відзначався характерною для свого часу тиранією, проте дбав про збагачення країни і в першу чергу про її духовні багатства. Його унікальна доля ще сучасниками була увічнена в легенді про перстень Полікрата (Див: Ф. Шиллер «Полікратів перстень»).
- 50 *Куліш Пантелеймон* (1819–1897) – український письменник, критик, фольклорист, етнограф, історик, мовознавець, культурний діяч. Протягом 1864–1867 рр. жив і працював у Варшаві, обіймаючи посади чиновника з особливих доручень та директора відділення духовних справ в Установчому комітеті, на що й натякає в своєму записі Є. Маланюк.
- 51 *Плин життя* (лат.).
- 52 *Меріме Проспер* (1803–70) – французький письменник. Виявляв інтерес до історії й культури України, що знайшло відображення в дослідженні «Богдан Хмельницький» (1863), нарисі «Українські козаки та їхні останні гетьмани» (1854), частково в праці «Епізод з російської історії. Ажедмитрій» (1853), а також у листах, які свідчать про ґрунтовну обізнаність Меріме із суспільно-політичним життям Запорізької Січі, Гетьманщини, боротьбою козацтва за визволення України тощо. Історія України відлунувала і в художній творчості письменника (п'єса «Перші кроки авантюриста»). Добре знав творчість М. Гоголя та приятелював з ним.
- 53 *Клаузевіц Карл* (1780–1831) – німецький військовий теоретик, історик, генерал-майор пруської армії. У 1812–1814 роках перебував на службі в російській армії, учасник розгрому військ Наполеона І. Згодом – директор берлінського військового училища, автор військових праць «Про війну», «1799 рік», «1812 рік». Є. Маланюк був добре обізнаний з працями Клаузевіца, про що свідчить його нарис «Ленін і Клязевіц», друкований польською мовою 1939 року на сторінках журналу «*Wschód*» (Ч. 31. – Січень–березень) та в українському перекладі автора в журналі «Сучасність» (Нью-Йорк, 1968. – Ч. 8. Див передрук «Київ». – 1993. – Ч. 9. – С. 103–110). Зрештою, у нарисі Є. Маланюк виявляє також і ґрунтовну обізнаність із працями В. Леніна та доводить мілітарну спрямованість політики більшовицької партії й держави, як і те, що Ленін

- скористався теоретичними постулатами німецького військового діяча, зокрема «стратегії як науки використання боїв».
- 54 *Стендаль* (справжнє ім'я – Анрі Марія Бейль) (1783–1842) – французький письменник.
- 55 *Наливайко Северин* (?–1597) – керівник селянських повстань проти польського гніту 1594–1597 років. На початку літа 1596 року його було кинуте до варшавської в'язниці й після допитів та катувань четвертовано. Поетові «чуються» на бруківках Варшави кроки Наливайка, Куліша, Шевченка, звучать мелодії («музичні сухоти») Шопена. Згодом ці настрої відлуняються в поетичному циклі «Мазовше» (1940).
- 56 *Дмовський Роман* (1864–1939) – польський політик, один з керівників всепольської націонал-демократичної партії. 1919 року в Парижі підписав від імені Польщі Версальський договір. Запеклий противник незалежності України, обстоював ідею її розподілу між Польщею та СРСР, про що писав у своєму творі «Повоєнний світ і Польща» (1932).
- 57 *З польською мовою* (пол.).
- 58 *Хтось шукає сьогодні у покаранім тілі першопричину, хтось же знає, що батько мусять аж внуком продовжити рід через дівчину. ...Бо ложе наше ангели покинули..* (пол.)
- 59 *Страхов Микола* (1828–96) – російський публіцист, літературний критик та філософ.
- 60 *Калнишевський Петро* (1690–1803) – останній кошовий отаман Війська Запорозького. Багато зробив для того, щоб зберегти автономні права Запорожжя, розбудувати його економічне та культурне життя. 1775 р. засланий до Соловецького монастиря, де й відбував ув'язнення до смерті.
- 61 *Бажан Микола* (1904–1983) – український поет і державний діяч. Поему «Сліпці» написав 1929 р., її перша частина була надрукована на сторінках журналу «Червоний шлях». Є. Маланюк захоплювався творчістю М. Бажана, (зокрема, поемою «Сліпці»), потував його поезії до першої книги журналу «Ми».
- 62 *«Дума дум моїх, ох! Не виспівана»* (пол.).
- 63 *Залеський Юзеф Богдан* (1802–1886) – польський поет, представник «української школи» в польській літературі. Багато творів написав за мотивами українських народних дум та пісень, на теми з української історії, деякі з них – українською мовою.
- 64 *Самчук Улас* (1905–1987) – український прозаїк, публіцист, журналіст і громадський діяч. Народився в Дермані на Волині. 1927 року емігрував з Польщі до Чехії, там увійшов до кола митців Празької групи. Яку зі статей У. Самчука має на увазі Є. Маланюк, встановити не вдалося.
- 65 Рядок із поезії Т. Шевченка «*Бували воїни й військовії свари...*» (1860).
- 66 *Огієнко Іван, в духовному званні – Іларіон* (1882–1972) – мистецтвознавець, мовознавець, історик церкви і культурний діяч. Євген Маланюк критично ставився до І. Огієнка, звідси – «Огієнко – Тартюф», «огієнківщина», «Івани Івановичі» тощо. Його неприйняття цієї постаті наскрізно присутнє на сторінках щоденників і в наступні десятиліття. Причини того, очевидно, варто шукати в належності І. Огієнка до так званого «старшого покоління», яке, на думку Маланюка, було винним у поразці національно-визвольних змагань 1917–1929-х років. Водночас, як свідчать щоденникові записи, Є. Маланюк категорично розходився з І. Огієнком у низці принципових питань духовного життя українського народу.
- 67 Ідеться про назву нової збірки поезій, роботу над якою Є. Маланюк розпочав ще в 1938 році. На жаль, підготовлена до друку в 1944 р., вона побачила світ лише в 1951 р. у Філадельфії. Детальніше про історію збірки див: Куценко Л. «Бо влада це – серце» // Дзвін. – 1996. – № 10–12. – С. 143–145.

- 68 *Українська автокефальна православна церква*. 1685 р. під впливом промосковськи налаштованого гетьмана Івана Самойловича Київська митрополія мусила прийняти зверхність московського патріарха. Автокефалію української церкви було проголошено 1917 р. на з'їзді духовенства та вірян України, а ухвалено 1921 р. Очолив її Василь Липківський (з 1921 р. митрополит УАПЦ). До середини 30-х років УАПЦ існувала паралельно з РПЦ, а в 1937–38 роках УАПЦ була остаточно ліквідована. У 1990 р. відновлена в Україні. Є. Маланюк скептично ставився до УАПЦ.
- 69 *Липківський Василь* (1864–1938) – український церковний діяч, митрополит. Народився на Київщині. Закінчив Київську духовну академію. Ініціатор проголошення автокефалії української православної церкви (1917). Від середини 20-х років постійно переслідувався більшовицькою владою. Проповідник, автор праць з історії української автокефальної церкви («Відродження церкви в Україні», 1917–1930»). У 1938 р. заарештований та знищений сталінським режимом.
- 70 *Чехівський Володимир* (1876–1937) – український державний, культурний та церковний діяч. Під його провідом проголошувалась автокефалія української православної церкви (1917 р.). Був дорадником митрополита В. Липківського. Заарештований у справі СВУ та засуджений до страти, пізніше вирок був замінено 10-річним ув'язненням, згодом 20-річним. Знищений у сталінських таборах.
- 71 *Липа Юрій* (1900–1944) – український поет, публіцист, історіософ, громадський діяч, лікар. З 1920 р. в еміграції в Польщі. Член вісниківської кватриги поетів, член Варшавської поетичної групи. Маланюків гнів супроти Липи пов'язаний з розходженням позицій у поглядах на історичну долю українського народу.
- 72 *Селін* (справжнє прізвище Луї Фердинан Детуш; 1894–1961) – французький письменник, автор романів «Подорож на край ночі» (1932), «Смерть у кредит» (1936), «Маріонетка» (1944).

- 73 *Шкуриний Гео* (Григорій) (1903–1937) – український поет, один з найяскравіших представників українського футуризму. Репресований.
- 74 Задум «Історії української літератури» народився в Є. Маланюка на початку 1930-х років. 1934 р. на II науковому з'їзді української еміграції він виступав із доповіддю «Спроба періодизації історії української літератури». Наприкінці 1930-х років з'явилися перші проспекти майбутньої праці та розпочалася робота над рукописом. Як свідчив сам поет, написане залишилось у варшавській квартирі, яку довелося покидати на вимогу німецької влади, взявши з собою лише документи. Після війни письменник продовжував роботу над «Історією...». Зокрема, у його архіві (УВАН, США) зберігся розлогий рукопис «Зарис історії української літератури», що осмислює українську літературу Х–XVIII ст.
- 75 *Хвильовий Микола* (справжнє прізвище – Фітільов; 1893–1933) – український письменник, публіцист, теоретик і практик українського відродження 1920-х років. Один з ініціаторів «літературної дискусії» 1925–1928 рр. Автор відомого гасла «Геть від Москви!» та ідеї рівнятися на європейський і світовий художній досвід.
- Є. Маланюк ретельно дослідив життя і творчість М. Хвильового, матеріали дискусії, неодноразово повертався до постаті письменника та його творчості. Є підстави говорити про помітний вплив «бунту» Хвильового на Є. Маланюка.
- 76 *Донцов Дмитро* (1883–1973) – український політичний діяч, публіцист, критик, ідеолог українського націоналізму. Редактор «ЛНВ» (1922–1932) та «Вісника» (1933–1939). Автор численних праць з національних питань. 1923 р. запросив Є. Маланюка до співпраці в часопису, який (згодом – «Вісник») став найпотужнішою трибуною для Є. Маланюка. 1933 р. у Варшаві відбулася їхня зустріч, яка засвідчила багатолітню приязнь двох видатних українських діячів.

- 77 *Бочковський Ольгерд* (1884–1939) – український соціолог, націолог, публіцист, політичний діяч. У добу УНР – член дипломатичної місії у Празі, згодом – професор Подєбрадської господарської академії. Автор праць «Націологія і націографія» (1927), «Боротьба народів за національне визволення» (1932) та ін.
- 78 Принципове розходження між Є. Маланюком та Ю. Липою визрівало ще від середини 1930-х років, коли з'явилися друком перші есеї та історіософські праці Ю. Липи. Остаточо конфлікт у поглядах на історичну долю українського народу сформувався після виходу в світ його праці «Призначення України». На противагу Є. Маланюкові, що всією своєю творчістю намагався розбудити приспану націю, притуплені віками неволі почуття національної гордості й державотворчі прагнення, Ю. Липа подає цілковито оптимістичний погляд на вітчизняну історію. Він стверджує, що в українському народі переважають особистості позитивні й творчі, причому висновок цей зроблено на підставі ретроспективного простеження української долі від далеких антич до сучасності. На сторінках книги видання 1953 р., що зберігається в архіві Є. Маланюка, його рукою зроблено запис олівцем: «16.03. 1966. Книга написана в трагічно переломнім моменті, для рокерієнтя дум, тому в ній легенда (міт) раси, сказати б, понад нацією». Збоку приписано: «1) поет, 2) лікар, 3) біопсихолог, 4) відважна самостійність думки. Мінус – книжка заспокоює!» Утім, у післявоєнний час Є. Маланюк високо поцінував поетичний доробок Ю. Липи, був упорядником видання його вибраних творів.
- 79 *Святослав I (?–972)* – київський князь, син Ігоря. Один із фундаторів централізованої держави Київська Русь.
- 80 *Хмельницький Богдан* (близько 1595–1657) – гетьман України, керівник національно-визвольної війни українського народу 1648–1654 років проти польського панування, засновник козацької Гетьманської держави.
- 81 *Мазепа Ісаак* (1884–1952) – український політичний та громадський діяч, один з лідерів УСДРП (її член з 1905 року). З 1919 р. міністр внутрішніх справ, згодом голова уряду УНР. У 1920 р. – міністр земельних справ. З 1920 р. в еміграції – Чехо-Словаччина, Німеччина.
- 82 *Лівицький Андрій* (1879–1954) – український політичний та громадський діяч, правник. Обіймав міністерські посади в урядах УНР, а з серпня 1919 р. – заступник голови уряду. Із жовтня 1919 р. – голова дипломатичної місії УНР у Польщі. Палкий прихильник діяльності українського уряду у вигнанні. Після смерті С. Петлюри очолював Державний центр УНР, був Президентом УНР в екзилі (1926–1954).
- 83 Рядок з поезії О. Пушкіна «*Он между нами жил...*» (1834), присвяченої Адаму Міцкевичу. Пушкін приятелював з польським поетом у часи його заслання до Росії (1824–29).
- 84 О. Пушкін оцінював польське повстання 1830–31 рр. з імперських позицій, побачивши в ньому загрозу цілісності імперії. Його поезія «*Клеветникам России*» (1831) – один із кількох творів, пов'язаних з польським питанням. А. Міцкевич відповів Пушкіну віршем «*Русским друзьям*».
- 85 Ідеться про видану в 1929 р. в Парижі французькою мовою книгу *Вацлава Ледницького* «Пушкін і Польща», з підзаголовком «З приводу антипольської трилогії Пушкіна». До «антипольської трилогії» зараховуються вірші Пушкіна «Перед гробницею святої», «Клеветникам России» і «Бородинская годовщина», написані 1931 р.
- 86 *Раб* (чеськ.).
- 87 *Дмитро Донцов*.
- 88 *Чирський Микола* (1903–1942) – український поет, драматург, актор, хореограф, громадський діяч. Народився в Кам'янці-Подільському. З 1920 р. в еміграції в Польщі, Чехії. Активний

- учасник українського життя еміграції. Близький приятель Є. Маланюка. У 1941 р. разом з похідними групами повернувся в Україну, де й помер.
- 89 Є. Маланюк пояснює причини його неучасті в поверненні похідних груп в Україну.
- 90 *Светлов Михайло* (1903–1964) – російський поет і драматург. Автор пісень про громадянську війну (у тому числі й «Гренади»).
- 91 Ідеться про твір Г. Гейне «*Два гренадери*» («*Zwei Grenadiere*»).
- 92 Головний персонаж однойменної п'єси Миколи Куліша (1929), тип національного перевертня. Є. Маланюк у нотатниках доволі часто використовує ім'я Мина Мазайла як загальну назву.
- 93 *Пилипенко Сергій* (1891–1934) – український письменник. Редагував газету «Селянська правда», був головою літературної організації «Плуг». Репресований. Прізвище С. Пилипенка Є. Маланюк вживає як загальну назву естетичного примітивізму й хуторянської обмеженості.
- 94 Полковник війська УНР *Поцілуй-Шанка* тримав у Празі українську їдальню. Фіранки на вікнах були оздоблені вишитими гербами України.
- 95 3 фр. – *стиль, який є сама людина* (сутність самої людини).

Нью-йоркські нотатники та записники

- 1 *Гете Йоганн* (1749–1832) – німецький письменник, мислитель, природознавець. Вершиною його творчості й найвидатнішим твором світової літератури визнано трагедію «*Фауст*», що стверджує віру в творчі сили людини, у здатність і потребу науки служити людству.
- 2 *Фейєрбах Людвіг* (1804–1872) – німецький філософ.
- 3 *Щильорно* – містечко на півдні Польщі, недалеко від Каліша. Великий табір інтернованого війська УНР, який став центром культурно-освітнього життя української еміграції у 1921–1924 рр.
- 4 Є. Маланюк має на увазі ремарку Пушкіна з його поеми «*Борис Годунов*»: «Народ безмолвствует».
- 5 *Менделєєв Дмитро* (1834–1907) – російський хімік, педагог, громадський діяч. Автор періодичного закону хімічних елементів. *Вітте Сергій* (1849–1915) – російський державний діяч, граф. Обіймав кілька міністерських посад в уряді Росії, очолював Кабінет міністрів та Раду міністрів. Розробник основних положень столипінської аграрної реформи. Автор Маніфесту 17 жовтня 1905 року. *Бородін Олександр* (1833–1887) – російський композитор та вчений-хімік. Член «*Могучей кучки*». Один із батьків російської класичної симфонії. Опера «*Князь Ігор*» є зразком героїчного епосу, пройнятого імперським духом.
- 6 *Глінка Михайло* (1804–1857) – композитор, родоначальник російської класичної музики.

- 7 *Чайковський Петро* (1840–1893) – російський композитор, родом українець. Видатний симфоніст, музичний лірик та драматург. Автор багатьох опер, балетів та симфонічних камерних творів («Євгеній Онегін», «Черевички», «Пікова дама» та ін.).
- 8 *Мазепа Іван* (1639–1709) – видатний український державний діяч, гетьман України (1687–1709). Прагнув відродження української державності. Після поразки союзницьких військ під час шведської кампанії і капітуляції Карла XII, зламаний поразкою, віком і хворобою помер у м. Бендери. Тут згадується кохання вже літнього Мазепи до своєї хрещениці, доньки генерального судді *Василя Кочубея* (1640–1708) – *Мотрі Є. Маланюк* знав та усвідомлював місце І. Мазепи в історичній долі України, розумів і відчував увесь драматизм цієї постаті, про що свідчить його рання стаття «Трагічний гетьман» (Наша зоря. – Ланцут (Польща), 1923. – Ч. 31–32. – С. 8–9).
- 9 *Костомаров Микола* (1817–1885) – український історик, публіцист, письменник, громадсько-політичний і культурний діяч, фольклорист, етнограф. Тут згадується історія кохання письменника до *Аліни Крагельської*.
- 10 *Фройд Зигмунд* (1856–1939) – австрійський лікар-психіатр і психолог, засновник психоаналізу.
- 11 *Перикл* (490 до н. е. – 429 до н. е.) – давньогрецький політик і військовий діяч, вождь афінської рабовласницької держави.
- 12 *Фідій* (V ст. до н. е.) – давньогрецький скульптор.
- 13 Ідеться про оперу *Жоржа Бізе* (1838–1875) «Кармен» (1874) та її героїв *Ескамільйо й Хозе*.
- 14 *Вертинський Олександр* (1889–1957) – російський поет, композитор, актор. Народився в Києві, де закінчив гімназію та розпочав театральну діяльність. Всеросійську популярність здобув у часи Першої світової війни як виконавець власних

- пісень у костюмі та гримі П'єро. До 1943 р. перебував в еміграції. Після повернення в СРСР знявся в кількох фільмах.
- 15 *Шалютін Федір* (1873–1938) – видатний російський співак (бас). З 1922 року в еміграції.
 - 16 *Гойя Франціско Хосе де* (1746–1828) – іспанський художник та гравер.
 - 17 *Короленко Володимир* (1853–1921) – російський письменник і публіцист. Родом з Волині, жив і працював у Полтаві. Залишився байдужим до національно-визвольних змагань українського народу.
 - 18 Ідеться про *Дорошенка Дмитра* (1882–1951) – українського історика, публіциста, громадського діяча. Навчався в університетах Варшави, Петербурга, Києва. Був членом Громади, активним автором і співробітником «Українського вестника», «України», «ЛНВ», «Ради». Був членом уряду УНР. В еміграції обіймав професорські посади в університетах Карловому (Прага), Варшавському, Українському Вільному Університеті (Відень, Прага, Мюнхен). З 1945 р. президент УВАН у США (до 1951). Автор спогадів та багатьох праць з історії України.
 - 19 *Шляхтинці* – село під Тернополем. У серпні 1939 р. Є. Маланюк двічі зупинявся в ньому, їдучи на відпочинок до Заліщиків та повертаючись до Варшави. У Шляхтинцях жила українська письменниця *Дарія Віконська* (справжнє прізвище та ім'я – *Іванна Федорович-Малицька*). Відвідання Шляхтинців перед початком війни озвалось двома поезіями – «Напередодні» та «Побачення». Згадує поет про цю подію і в статті «Дарія Віконська» (1962). Тут ідеться про пророчий сон, що наснився поетові наприкінці серпня. Йому уві сні явився покійний начальник штабу військ УНР *Василь Тютюнник*, який говорив про нову війну для України. Ось як це відбулось у поезії «Побачення» (1939–1941):

Почав він, мов продовжував розмову,
Перервану учора.

«Отже, знов,
Поручнику, на нашу батьківщину
Війне вогонь вже близької війни.
Вона висить у цім безхмарнім небі
Над площиною довгих зжатих нив,
В охлялім сонці, у напрузі тиші,
В одвертих обр'ях далечини».

Детальніше про це див: Куценко Леонід, Два поетичні прозріння Є. Маланюка // Слово і час. — 1997. — № 7. — С. 42–47.

- 20 Тут посилання на повість М. Гоголя «Тарас Бульба». Є. Маланюк неодноразово звертався до образу *Андрія Бульби* у своїх розмірковуваннях про українську долю й ментальність, і не лише на сторінках щоденників. Ось як ця тема осмислена в поезії «Скарга» (1929):

І сонце мене не гріє,
І вітер не студить мій гнів:
Бульба знову розстрілює Андрія,
Гонта знов рїже — синів!

Знаю, знаю: так, певно, треба,
Може це — та єдина путь
В майбутнього сиву муть
Під камінням важкого неба...

Але серце падає в прірву,
Але розум пожаром гуде,
І як в чорну, зяючу вирву —
Рік за роком безслідно іде.

- 21 *Тютчев Федір* (1803–1873) — російський поет.
22 *Це болото дорогої вітчизни, що дарує надію* (франц.).

- 23 *Ох, яка собача країна* (франц.).
24 *Мої західні почуття були надто збуджені увесь цей час* (франц.).
25 *Що б я тепер не віддав, аби у мене була гарна гора власною персоною* (франц.).
26 *Щоб повернутися в болото Вітчизни, що дарує надію* (франц.).
27 *Шестов Лев* (справжнє прізвище Шварцман; 1866–1938) — російський письменник та філософ-ірраціоналіст. З 1895 р. жив за кордоном. У руслі ідей С. Кіркегора, Ф. Ніцше, Ф. Достоевського полемізував з традиційною раціоналістичною філософією.
28 *Дягілев Сергій* (1872–1929) — російський театральний і мистецький діяч. Разом з О. Бенуа створив художнє об'єднання «Світ мистецтв». Організатор російських концертів та виступів («Російських сезонів»). Проживаючи за кордоном, створив трупу Російського балету (1911–1929).
29 *Магомед* — застаріла транскрипція імені засновника ісламу, в 630–631 рр. голови першої мусульманської теократичної держави, пророка *Мухаммеда* (бл. 570–632).
30 *Маланюк Богдан* (1934–1999) — син Євгена Маланюка. Доцент Празької політехніки, кандидат архітектури, автор численних архітектурних проектів дизайну гідроелектростанцій у Чехії, Словаччині, Росії. Жив і працював у Празі. Гостював у батька в Нью-Йорку 1964 року. Автор проекту нагробка на могилі Є. Маланюка у Бавнд-Бруді, кількох спогадів про батька. Був учасником ювілейних урочистостей з нагоди 100-річчя Євгена Маланюка у Києві (лютий 1997) та Кіровограді — Новоархангельську (травень 1997). Брав участь у відкритті погруддя Є. Маланюка в Новоархангельську, меморіальної дошки на приміщенні колишнього реального училища в Кіровограді.

- 31 *Лівицька-Холодна Наталя* (1902–2005) – українська поетеса та громадська діячка. Народилася на хуторі біля Золотоноші. Донька Андрія Лівицького. З 1920 р. в еміграції. Вивчала романістику в Карловому університеті (Прага). Друкувалася на сторінках «ЛНВ», «Вісника». Закінчила відділення романістики Варшавського університету (1934). Разом з Є. Маланюком та Ю. Липою була причетна до створення Варшавського поетичного гуртка, групи «Танк», видавництва «Варяг», журналу «Ми». Після закінчення Другої світової війни жила в США та Канаді. Авторка поетичних збірок «Вогонь і попіл» (1934), «Сім літер» (1937), «Поезії старі і нові» (1986). Зберегла та видала велику епістолярну спадщину. Є. Маланюк сприяв входженню Н. Лівицької-Холодної до кола поетів-пражан. Детальніше про стосунки Є. Маланюка та Н. Лівицької-Холодної в книзі Л. Куценка «Наталя Лівицька-Холодна» (2004).
- 32 Тут ідеться про уривок «Гроб Агамемнона» з поеми Ю. Словацького «Подорож на схід» (1936–1939). В шести останніх строфах глави Ю. Словацький перериває свою «грецьку подорож» (такий підзаголовок має поема), залишає Фермопіли, звертаючись до рідної Польщі:

Тебе, о Польще, надять блискітки,
 Ти павичем була серед народів,
 Папугою! Тепер у наймички
 Пішла чужинцям, всім на сміх і подив...
 Та що слова! Ти не почувеш їх!
 Всі винні, всі, – я винен більше всіх...

Кляни мене! Бич у руці моїй,
 Як Евменідин, хай тебе карає!
 Нашадку Прометей! Мозок твій
 Коршак щодня – не серце – виїдає.
 В твоїй крові багритись не боюсь,
 Розтявши плоть, до серця доберусь!

В смертельних зойках сина проклинай,
 Але стріла твого прокльону, мати,
 Впаде із рук, безсила! Не шукай
 Тоді її – даремна річ шукати
 Того, що пеклу дано рознести!
 Рабиня ти – не владна ти клясти!

(Переклад М. Рильського)

- Перегуки інвектив Є. Маланюка з цим твором Ю. Словацького більш ніж очевидні.
- 33 *Гординський Святослав* (1906–1993) – поет, літературний критик, художник. Навчався у Львові, Берліні, Парижі. Організатор і автор кількох художніх виставок. Після Другої світової війни емігрував до США. Автор поетичних збірок та мистецьких монографій.
- 34 *Косач Юрій* (1909–1988) – український поет, белетрист і драматург. Небіж Лесі Українки. Автор кількох поетичних та прозових збірок. Політичні симпатії Косача змінювалися від крайніх правих до співпраці з радянською пресою. Під час Другої світової війни на сторінках періодики надрукував кілька різких критичних статей про Є. Маланюка.
- 35 Дуалістична держава *Австро-Угорщина* (1867–1918), що виникла внаслідок перетворення монархії Габсбургів після угоди з правлячими колами Угорщини. Оскільки до утвореного державного об'єднання увійшло багато розрізнених земель, вона отримала умовну назву клаптикової.
- 36 *Леонт'єв Костянтин* (1831–1891) – російський публіцист і літературний критик. Тут ідеться про вироблену Леонт'євим особливу теорію розвитку людства, за якою воно обов'язково проходить через три стадії: первісної простоти, позитивного розчленування та вторинної простоти (умирання). За Леонт'євим, сучасна йому Європа переживала третій період «розкладу» і гниття.

- 37 *Рильський Максим* (1895–1864) – український поет, перекладач, громадський діяч. Є. Маланюк неодноразово звертався до творчості Рильського – від першої статті «Дарунок Києва» (1923) на сторінках «Веселки» до статті «М. Рильський в п'ятдесятиліття» (1951) і доповіді «М. Рильський в перспективі доби» (1964)), щиро шануючи талант поета й уболіваючи за його долю в умовах заблокованого суспільства. М. Рильському присвячена перша частина поезії Є. Маланюка «Сучасникам» (1923), йому ж адресований твір «Послання» (1926). Тут поет занотовує для себе тему можливої статті про Рильського – перекладача творів О. Пушкіна «Євгеній Онегін», «Мідний вершник» та лірики.
- 38 *Кошиць Олександр* (1875–1944) – український диригент, композитор та етнограф. Випускник Київської духовної академії (1901) та Музичної школи М. Лисенка (1912). Працював з М. Лисенком у театрі М. Садовського, був диригентом Київської опери. Один з організаторів Української республіканської капели (1918 р.), з якою протягом 1919–1924 рр. подорожував з концертами Західною Європою та Америкою. З 1926 р. жив у Нью-Йорку, займався педагогічною діяльністю, виховуючи хороших диригентів. У наведеному записі Є. Маланюк іронізує з опереткової державності України в складі СРСР.
- 39 *Олесь Олександр* (справжнє прізвище Кандиба; 1878–1944) – український поет, перекладач, драматург. З 1919 р. в еміграції. З 1924 р. жив у Празі, де й помер.
- 40 *Мішкевич Адам* (1798–1855) – польський поет та діяч національно-визвольного руху. У драматичній поемі «Дядько» використав народну фантастику і символіку.
- 41 Ідеться про драму С. Виспянського «Весілля» (1901), у якій автор, відгукуючись на тенденції тогочасної дійсності (шляхта мусить перейнятися болями народу, а народ перестати ненавидіти шляхту), прагне осмислити ідею єдності шляхти й народу. Шляхтичів з простолюдинами бачилися таким собі способом «оновлення» крові й шляхом єднання нації, шляхом виборення нею незалежності. Маланюк акцентує на фантазмагорійних образах п'єси, зокрема на образі Хухола – солом'яного опудала, що має у драмі подвійну символіку. Він – символ забуття і символ відродження. Чудернацький Хохол з'являється на весілля й уколосує гостей; їм являються предки, оживають історичні картини Польщі. Глибоко символічним є й образ Яцика, який у фіналі драми губить золотий ріг, що мав би кликати націю до пробудження, до волі.
- 42 *Сковорода Григорій* (1722–1794) – український філософ, поет, педагог. Тут ідеться про організовану А. Толстим 1859 р. в Ясній Полянській школі для селянських дітей. Цей факт був потужно пропагований, хоч графове «ходіння в народ» обмежалося звичайною школою грамоти. Саме на цьому й наголошує Є. Маланюк, згадуючи Г. Сковороду, чий чвертьстолітній «мандрю» (до речі, зумовлені переслідуваннями за новаторські педагогічні підходи до сучасної освіти) були сповна присвячені ідеям просвітництва та зреалізувалися низкою філософських праць («Наркис. Розговор о том: узнай себе», «Розговор, называемый алфавит, или Буквар» та ін.), поетичною та байкарською творчістю. В основі педагогічних поглядів Г. Сковороди лежав принцип природного виховання, розвитку природних здібностей людини. Він сповідував принципи гуманізму, високої моральності, демократизму та любові до своєї батьківщини.
- 43 Ідеться про Прагу як батьківщину Рільке.
- 44 *Регенсбург* – місто на південному сході Німеччини (Баварія). Після закінчення Другої світової війни один із центрів таборів «ДіПи». Тут в українській гімназії та Українському технічно-господарському інституті (УТТІ) Є. Маланюк працював викладачем.
- 45 *Тичина Павло* (1891–1967) – український поет, перекладач, державний та громадський діяч. Є. Маланюк був захоплений

його ранніми збірками (статті «Напровесні» («Український голос». – Перемишль, 1922. – 8,15 січня), «Дарунок з Києва» («Веселка». – Каліш, 1923. – Ч. 1)) та гірко розчарований подальшою творчістю поета, особливо після їхньої особистої зустрічі в січні 1925 р. у Празі.

46 *Над Регеном дощ (нім.)*.

47 Йдеться про поему В. Сосюри «Відповідь» (1927), написану на Маланюкове «Послання»:

Але ви хочете у зливі
огню і «кари» для селян
знов кинуть горя океан?..
Та дні не ті! Зламався істик..
Ви не фашист, а лиш фашистик!
У вас думки і серця стук
для Клемансо і Муссоліні..
Ви тільки трупи жовто-сині,
що впали на холодний брук..
і белькотіння про Європу
в вас недостойне Конотопу.

Є. Маланюк слідував за творчістю В. Сосюри. У рукопису статті, написаної на смерть В. Сосюри, він тепло згадував його як «бувшого вояка 3-го Гайдамацького полку I Запорізької дивізії» армії УНР. Зокрема зазначав: «Про Сосюру мало сказати, що він був лірик. Він був втілене джерело національної співучості й органічного мелосу» (Архів Є. Маланюка в УВАН у США. Ф. LXXXVIII. – Од. 36. 66).

48 Нарікання Є. Маланюка на відмову надати йому можливість викладати в УТГІ в Регенсбурзі в 1946 р., на перешкоди при влаштуванні на посаду вчителя української гімназії. З поетом стався прикрий випадок. Незважаючи на те, що керівник відділу культури й освіти професор Л. Білецький особисто

рекомендував Є. Маланюка директорові української реальної гімназії професору Величку на посаду штатного вчителя математики та фізики, останній характеризував поета як некваліфікованого і позаштатного. Професор Л. Білецький змушений був повторно направляти листа, у якому, зокрема, писав: «На цілу еміграцію, а може, й на цілу Україну Євген Маланюк у нас один, що заслуговує на всебічну підтримку... Відділ культури й освіти визнає Євгена Маланюка виїмково кваліфікованим учителем, що заслуговує на повний стаж від ІРО».

49 *Полтава Леонід* (1921–1990) – український письменник і журналіст. З 1942 р. в Німеччині, потім у Франції, а з 1958 р. в США. Співробітник кількох українських газет та радіо. Автор кількох збірок поезії, прози та книг для дітей. Приятель Є. Маланюка з таборів «ДіПі».

50 *Лиман Леонід* (1922–2003) – український поет, прозаїк, видавець. Родом із Полтавщини. У 1943 р. емігрував до Німеччини. Друкувався на сторінках таборових видань та в українській періодиці Львова й Кракова. Книга поезій і прози «Пам'ять» вийшла друком у 2002 р. Є. Маланюк познайомився з Л. Лиманом у таборах «ДіПі» 1945 р. і до кінця свого життя був його добрим приятелем. Він гарно відгукувався про поезію Л. Лимана, вважаючи його одним із найталановитіших митців післявоєнної хвилі еміграції. Л. Лиман залишив спогади про Є. Маланюка (Див: Земна Мадонна. – Братислава, 1992).

51 *Багряний Іван* (1907–1963) – український прозаїк, поет, публіцист, драматург. Родом із Сумщини. Навчався в Київському художньому інституті. Перші книги поезій і прози вийшли наприкінці 20-х років. У 1932 р. репресований. В еміграції відновив активну літературну діяльність, написавши відомі романи «Тигролови» (1944), «Сад Гетсиманський» (1950), «Отненне коло» (1963); активно виступав як публіцист.

52 Рядок з поезії П. Тичини «Партія веде».

- 53 Є. Маланюк помилково вважав, що літературною мовою Київської Русі була старослов'янська (церковнослов'янська), а не давньоукраїнська. Тому бунтував проти намагань І. Огієнка утвердити українську мову в церковному житті, вбачаючи в цьому нібито добровільне самозречення духовної спадщини Княжої та Литовської доби, «віддавання» ворогові разом з «літургійною мовою» давніх літературних пам'яток нашого народу. Саме ця обставина була підставою для цілковитого неприйняття Маланюком відмови від церковнослов'янської мови в практиці церковного життя.
- 54 Є. Маланюк вважав, що ми «віддали ворогові» свою державну назву — «Русь», натомість узявши самоназву «Україна», що, на думку поета («підказану» відомими теоріями російських істориків), є назвою українних земель. Див. щоденниковий запис від 2.08.1946.
- 55 *Шенгелівський Андрей* (1865–1944) — український церковний, культурний та громадський діяч. Митрополит галицький, архієпископ львівський і єпископ кам'янець-подільський.
- 56 Топоніміка Варшави: одна з центральних магістралей польської столиці — *Алея Уздовська* — між колишнім королівським палацом *Бельведером* та палацом *Сатинських*.
- 57 *Маланюк Богуміла* (1901–1963) — дружина Є. Маланюка, мати його сина Богдана. Познайомилася з поетом у Варшаві, де працювала в чеському посольстві. Побралися вони 1930 р. З початком війни переїхали до містечка Кунштат (Чехія), де жила мати Богуміли. Але з наближенням фронту до Кунштату через хворобу сина Богуміла не могла їхати з чоловіком до Регенсбурга й мусила зостатися в Чехії. Як розповідав упорядникові цього видання Богдан Маланюк, мати після війни намагалася разом з ним нелегально перейти кордон ФРН у Баварії. Взяли тільки документи і видали себе за заблукалих лижників, але були затримані чеською вартою. Є. Маланюк постійно підтримував зв'язок

- з родиною, допомагав матеріально. 1960 р. Богуміла зустрічалася з чоловіком у Варшаві. Детальніше про це див: Куценко Леонід, *Князь Духу*. — Кіровоград, 2003. — С. 89–105.
- 58 *Мікадо* — титул імператора Японії. Тут, певно, помилка. Імператор Японії підписав акт капітуляції 2 вересня 1945 року.
- 59 Рядок з поезії А. Ахматової «*Ведь где-то есть простая жизнь и свет*» (1915).
- 60 Місто в Баварії. У 1945–1949 рр. український табір переміщених осіб (Гангофер-Зідлонг — 7000 мешканців). Тут були українські церкви, УТП, гімназія, школи. Видавався тижневик «Слово», працював театр В. Блавацького.
- 61 Ідеться про російського філософа, поета й публіциста Володимира Соловйова (1853–1900). Починаючи з літа 1899 р., у його творах відчутно посилився мотив очікування близької смерті, який змушував бачити майбутнє світу в згущено трагічних тонах. Особливо відчутно цей мотив зазвучав у повісті про антихриста, що увійшла до складу «Трьох розмов».
- 62 *Щербаківський Вадим* (1876–1957) — український етнолог, археолог. Дійсний член НТШ, УВАН, чеської Академії наук. Освіту здобував у Петербурзькому, Московському та Київському університетах. Дослідник старої української архітектури, етнографії. Брав участь в археологічних розкопках. З 1907 р. в Галичині. Досліджував давні археологічні пам'ятки на Київщині та Полтавщині. За УНР був професором у Полтаві. З 1922 р. в еміграції (Чехо-Словаччина, Німеччина, Англія). Автор численних наукових праць («Архітектура у різних народів і на Україні» (1910), «Кам'яна доба в Україні» (1947) та ін.).
- 63 Тут Є. Маланюкові пригадалося останнє відвідання України влітку 1943 року. Із дружиною та сином вони приїздили в Заліщики на Тернопільщині. Збереглися фотографії купання родини в Дністрі.

64 *Драгоманов Михайло* (1841–1895) – український історик, публіцист, філософ, літературознавець, фольклорист, громадський діяч. Випускник Київського університету (1863) та викладач. Активний учасник Південно-Західного відділення Російського географічного товариства та Старої Громади. Після звільнення з університету змушений був емігрувати. За кордоном створив своєрідний центр української політичної еміграції. Активно співпрацював з українськими періодичними виданнями, друкуючи публіцистичні, літературно-критичні статті. На Літературному конгресі в Парижі (1878) та Відні (1881) виступав на захист переслідуваної царизмом української літератури.

Є. Маланюк не поділяв суспільно-політичних поглядів Драгоманова (ідея федералізму, заперечення революційного шляху на користь суспільно-політичних перетворень парламентськими реформами тощо) і був переконаним, що саме Драгоманов знівельював в українському суспільстві революційний дух, розбуджений Т. Шевченком. Звідси так часто вживаний у його щоденниках термін «драгоманівщина».

Цікаві спогади про «драгоманівську справу» залишив Леонід Лиман: «...Із роз'яснень Маланюка виходило, що в поразці української національно-визвольної боротьби винен М. Драгоманов. Він нібито проповідував федералізм, якийсь кволий гуманізм, всепрощення, братерство навіть з ворогами, неконечність збройної боротьби. Своїми поглядами Драгоманов нібито приспав політичну чуйність цілого українського покоління» (див. Маланюк Євген. *Земна Мадонна*. – Братислава, 1991. – С. 378–381).

- 65 Очевидно, йдеться про знайомого письменника з хвилі підсоветської еміграції, особу якого встановити не вдалося.
- 66 Див: *Матвія* гл. 10:34 – «Не думайте, що Я прийшов, щоб мир на землю принести, – Я не мир принести прийшов, а меч».
- 67 Рядки поезії І. Франка «Товаришам з тюрми» (1878) зі збірки «Із літ моєї молодості»:

Наша ціль – людське щастя і воля,
Розум владний без віри основ,
І братерство велике, всесвітнє,
Вільна праця і вільна любов.

- 68 Див: *Буття*, гл. 2:7.
- 69 Фрагмент поетичного рядка з поезії Т. Шевченка «І мертвим, і живим, і ненарожденним...»: «*Схаменіться! Будьте люди, Бо лихо вам буде*».
- 70 *Пащевський Павло* (1874–1944) – діяч Української православної церкви. Родом з Київщини. Протопродвітер військ УНР. Учасник Першого Зимового походу. Брав участь в українізації Української православної церкви.
- 71 Ідеться про практику присвоєння вчених звань та надання наукових ступенів в *Українському технічному господарському інституті* в Регенсбурзі.
- 72 *Хомишин Григорій* (1867–1947) – український католицький єпископ, церковний діяч. З 1904 р. єпископ Станіславської єпархії. Заснував духовну семінарію, вів активну видавничу діяльність, відкрив мережу читалень «Скала» та ін. Тут йдеться про прозахідну орієнтацію Хомишина в розбудові релігійно-суспільного життя, включно з намаганням латинізувати обряд, увести григоріанський календар тощо.
- 73 Тут, очевидно, у значенні «зв'язка» (копула – зв'язка), оскільки А. Шептицький плідно продовжив місіїну діяльність.
- 74 *Шпенглер Освальд* (1880–1936) – німецький філософ, історик. Розглядав культуру як багатство замкнутих національних «організмів», що виражають колективну душу народу. Ідеться про головну працю Шпенглера «*Присмерк Європи*» з пророцтвом занепаду Європи.
- 75 Рядки з поезії Т. Шевченка «*Минають дні, минають ночі...*»: «А дай жити, серцем жити / І людей любити».

- 76 Слова належать не П. Кулішу, а П. Юркевичу.
- 77 Цитування з пам'яті поезії Павла Тичини «Війна» (1918) зі збірки «Сонячні кларнети»:
- Благословляю, синку, на ворога.
А він: матусю моя!
Немає, каже, ворога
Та й не було.
Тільки й єсть у нас ворог —
Наше серце.
- 78 Збірка поезій В. Сосюри «Серце» (1931), що була відразу ж після виходу заборонена.
- 79 Ідеться про смерть у Мінську дорогої для поетеси людини — Сергія Мержинського. Леся Українка була поряд із хворим, доглядала за ним. Біля ліжка Мержинського однієї ночі вона написала першу поему «Одержима».
- 80 «Іфігенія в Тавриді» — драматична сцена, шоста частина циклу «Кримські відгуки», що вперше як цикл був надрукований у збірці «Думи і мрії» (1899).
- 81 Теліза Олена (1907–1942) — українська поетеса, публіцист і політичний діяч. З 1923 р. в еміграції (Чехія, Польща). Активно співпрацювала з «Вісником». Із середини 30-х років повністю віддалася політичній праці. Разом з похідними групами ОУН 1941 р. приїхала в Україну, де стала головою Спілки письменників, редактором тижневика «Литаври», налагодила роботу націоналістичного підпілля. Заарештована гестапо та розстріляна в Бабиному Яру. У Чехії та Польщі Є. Маланюк підтримував з поетесою дружні стосунки, пізніше написав про неї теплі спогади: «Розповідь про Лену» (Сучасність (Мюнхен). — 1968. — Ч. 8. — С. 17–19).

- 82 Одарченко Петро (1903–2006) — український літературознавець і фольклорист. Родом з Полтавщини. Був викладачем Ніжинського інституту народної освіти. 1929 р. заарештований у справі СВУ та висланий з України. Під час війни емігрував до Німеччини, згодом до США. Займався вивченням життя і творчості Лесі Українки. З Є. Маланюком познайомився в таборах «ДіПі» Німеччини та залишався його приятелем і в США (Є. Маланюк — хрещений батько сина П. Одарченка). Автор спогадів про поета «Мої зустрічі з Є. Маланюком» (Євген Маланюк. Земна Мадонна. — Братислава, 1991. — С. 360–366).

Інтерес Є. Маланюка до Лесі Українки ніколи не згасав. Як згадує П. Одарченко, «7 серпня 1961 року Маланюк звернувся до мене з проханням дати відповіді на такі питання: перше — розповісти докладно з усіма подробицями про «роман Лесі з білорусином», себто про дружбу Лесі Українки з С. Мержинським, якого вона щиро любила і який помер на її руках. Це була сумна, трагічна подія в житті Лесі Українки. На цього листа я докладно відповів. Друге питання, яке цікавило Маланюка, — про вірш Лесі Українки «І ти колись боролась, мов Ізраїль, Україно моя». Маланюк просив мене повідомити, коли ця поезія була написана, коли вона надрукована і взагалі, коли у Лесі Українки «з'явилися білі вірші». З великою приємністю я відповів і на ці питання» (див. Маланюк Євген. Земна Мадонна. — С. 360–66).

- 83 Ідеться про поезію Лесі Українки «І ти колись боролась, мов Ізраїль...».
- 84 Строфа з поезії Лесі Українки «Товаришці на спомин» (1896).
- 85 Рядок з поезії П. Куліша «До рідного народу» зі збірки «Хуторна поезія» (1882).
- 86 У творі Лесі Українки «Товаришці на спомин» відлунюють слова з поезії П. Куліша «До рідного народу», зокрема, «Народе без пуття, без честі, без поваги»:

- Нехай же ми раби, невільники продажні,
 Без сорому, без честі, – хай же й так!
 А хто ж були ті вояки одважні,
 Що їх зібрав під прапор свій Спартак?..
- 87 Ідеться про репліки героїнь драми А. Чехова «Три сестри» (1900).
- 88 Ідеться про працю В. Липинського «Україна на переломі 1657–59» (1920).
- 89 *Твердий, стійкий* (лат.).
- 90 *Гавський Сильвестр* (у миру Степан; 1876–1975) – архієпископ УАПЦ, україніст, педагог. У 1918–1919 рр. – секретар державної канцелярії Директорії, доцент Кам'янець-Подільського університету. Пізніше викладав у педагогічних інститутах, був репресований. 1942 р. хіротонізований на єпископа Лубенського УАПЦ. 1949–1954 рр. – архієпископ і єпископ в Австрії. Автор праць з історії та теорії української літератури, історії церкви.
- 91 Ідеться про *І. Огієнка*, який свого часу закінчив військово-фельдшерську школу.
- 92 Критична оцінка «Енеїди» І. Котляревського підказана, можливо, П. Кулішем («Обзор української словесності. І. Котляревський // Основа. – 1860. – Ч. 1). Принаймні перегуки очевидні, включно з термінами («котляревщина» тощо), якими поет послуговувався. Щоправда, наприкінці життя, власне в останні його дні, Є. Маланюк змінив своє ставлення до «Енеїди». Про це свідчить віднайдений в архіві поета в УВАН у США запис Є. Маланюка, зроблений олівцем на полях книги М. Глобенка «З літературознавчої спадщини» (Париж, 1961), зокрема, статті «Заповіт Котляревського»: «3.02.1968. Все ж таки, Котляревський був вихід з безвихіддя. І, можливо, зроблений свідомо з почуттям відповідальності за долю наці[ональної] літератури. Це був поміст між добами».
- 93 *Боголюбський Андрій* (бл. 1111–1174) – володимиро-суздальський князь (з 1157), син Юрія Долгорукого. Зробив Володимир столицею. У 1169 р. спалив Київ.
- 94 *Конрад Джозеф* (справжнє ім'я та прізвище Юзеф Теодор Конрад Коженювський; 1857–1924) – англійський письменник і критик. Народився в Україні на Житомирщині. Навчався в Кракові та Львові. З 1874 р. прийняв британське підданство. Автор багатьох романів. У кількох творах («Таємний агент», «Очима Заходу») засудив політику російського царизму.
- 95 *Мідас*, цар Фрігії в 738–696 до н. е. За міфом, Діоніс наділив його здатністю перетворювати на золото все, до чого він торкався.
- 96 *Стефанік Василь* (1871–1936) – український письменник, майстер психологічної новели.
- 97 *Провансальська мова* (франц.).
- 98 *Занадто пізно* (нім.).
- 99 *Містраль Фредерік* (1830–1914) – провансальський поет, голова руху фелібрів. Нобелівський лауреат. За фольклорними мотивами написав твори «Золоті острови», «Збір олив». Уклав провансальсько-французький словник «Скарби Фелібріжа» (1879–1887). Розмірковування Є. Маланюка свідчать про його обізнаність зі статтею свого викладача в Подєбрадській академії та старшого приятеля О. Бочковського «Фредері Містраль і Тарас Шевченко» (Студентський вісник. – 1931. – Ч. 3–4. – С. 4–7).
- 100 Євген Маланюк досить часто послуговується іменем головного героя комедії Миколи Куліша «Мина Мазайло» (1928) для характеристики української спільноти. Тут він посилається на репліку Мина Мазайла: «І тобі, Мокію, *раджу не вірити українізації*. Серцем передчуваю, що українізація – це спосіб робити з мене провінціала, другосортного службовця і не давати мені ходу на вищі посади».

- 101 *Масарик Томаш* (1850–1937) – президент Чехо-Словаччини в 1918–1935 рр., доктор філософії. Завдяки Т. Масарику в Чехо-Словаччині було відкрито українські гімназії та вищі школи для української еміграції.
- 102 *Шелухин Сергій* (1864–1938) – український правник, громадський і політичний діяч, письменник і критик. Родом із Полтавщини. Працював суддею, прокурором у різних містах України, у тому числі довгий час у Єлисаветграді. У часи української революції був членом ЦР, генеральним суддею УНР, міністром судових справ, *головою української делегації на мирних переговорах з РСФСР*, про що згадує Є. Маланюк. З 1921 р. в Празі; працював на професорських посадах в українських вищих навчальних закладах. Автор багатьох монографій з історії, українського права.
- 103 *Дараган Юрій* (1893–1926) – український поет. Народився в Єлисаветграді. Жив і виховувався в Тбілісі, Петербурзі. Учасник визвольних змагань за державність України. З 1920 р. в еміграції (Польща, Чехо-Словаччина). Один із засновників таборового журналу «Веселка». На смерть Ю. Дарагана Є. Маланюк відгукнувся статтею «Крізь бурю і сніг» (Студентський вісник. – Прага, 1926. – Ч. 4. – С. 11–12). Українські поезії Ю. Дарагана зі сторінок щойно заснованої «Веселки» мали потужний вплив на Є. Маланюка. На сторінках «Веселки» поети обмінялися присвятними поезіями («Вечір» Ю. Дарагана та «Юрієві Дараганові» Є. Маланюка).
- Ю. Дараган похований на Ольшанському кладовищі в Празі; могила не збереглась. Ще 1936 р. у диптиху Є. Маланюка «Юрієві Дараганові» (1929, 1936) поет писав у мотто до II частини поезії: «На Ольшанським кладовищі в Празі, в місті, де була могила Юрія Дарагана, поховано якусь жінку. Хрест валяється на стежці». Див. про життя і творчість Ю. Дарагана у книзі: Юрій Дараган. Срібні сурми. – К.: Веселка, 2004.

- Тут ідеться про збірку Ю. Дарагана «Сагайдак» (1925), зокрема цикл «Луни минувшини».
- 104 Йдеться про рядки із «Золотого гомону» (1917) П. Тичини:
- Із сивої-сивої Давнини причалюють
Човни золотії.
...Опромінений,
Виходить Андрій Первозванний.
- Є. Маланюк пише, що П. Тичина знав переказ про мандрівку київськими горами апостола Андрія ще з часів навчання в семінарії.
- 105 Очевидно, йдеться про поезію «*Ми повертаємося вспять*» (1941).
- 106 *Розкіш* (пол.).
- 107 Поет згадує свій вірш «Май 1935 року»:
- Ждали всі зеленого розмаю,
Леготу плодючого тепла,
Ти ж дихнув, смертельно-білий маю,
І земля снігами загула.
- Мерзне квіття дитячо невинне.
Заклякають соки в деревах.
Ярий гін крижана смерть припине,
Все скує смертельно-білих жак.
- Заридає поминальним співом,
Спеленає в похоронний сніг,
І весна – земна пречиста діва –
Нежива у сніговій труні.

Та крізь хугу вдарить меч небесний
І над срібно-смертним сном весни
Голос кари заgrimить – «воскресни!»
Всім немилосердям вишини.

*Варшава, 2.05.1935. На розквітлих
каштанах лежав сніг.*

- 108 Тут відгомін історії з «тріхопадінням» (Д. Донцов) Є. Маланюка. Його вірш, присвячений Варшаві (третя частина циклу «Міста, де минали дні»), переклав польською Ю. Тувім і під назвою «Варшава» опублікував на сторінках «Відомостей літературних» (1933. – Ч. 12. – С. 1). На Маланюка накинута з критикою в редакції львівських «Дзвонів», сердито відгукнувся Д. Донцов. Тому й згадана в щоденнику поезія не була надрукована у «Віснику». Детальніше про це див.: Куценко Леонід. Ще раз про «тріхопадіння» Є. Маланюка // Всесвіт. – 2000. – № 7–8. – С. 156–158).
- 109 Детальні автокоментарі Лесі Українки до драми «Камінний господар» див. у її листах до А. Ю. Кримського (від 24 травня 1912 р.) та О. Ю. Кобилянської (3 травня 1913 р.) (Українка Леся. Зібр. тв.: У 12 т. – К., 1979. С. 395–397, 460–463).
- 110 Стаття Джозефа Конрада Коженювського.
- 111 Ідеться про відомі памфлети М. Хвильового 1925–1930 рр. «Камо грядеши», «Думки проти течії», «Апологети тисаризму», «Україна чи Малоросія?».
- 112 Чаадаєв Петро (1794–1856) – російський філософ. Учасник Північного товариства декабристів. У «Філософських листах» дав критичну оцінку російській історії, самодержавству, кріпосництву, православ'ю. За публікацію першого листа на сторінках журналу «Телескоп» (1836) видання було закрито, а автора оголошено божевільним.

- 113 *Кіплінг Джозеф Редьярд* (1865–1936) – англійський письменник.
- 114 Широко вживане в СРСР визначення суті радянського мистецтва.
- 115 Запис у «Щоденнику» Т. Шевченка від 11 квітня 1858 р.
- 116 Ідеться про запис весни-літа 970 р. в «Повісті врем'яних літ»: «І рушив Святослав на греків, і вийшли вони супроти Русі. І коли побачили це руси, то убоялися вельми множества воїв. І мовив Святослав: «Уже нам нікуди дітися, а волею і неволею доведеться стати насупроти. Тож не осоромимо землі Руської, а ляжемо кістьми тут, бо ж мертвий сорому не знає. Якщо ж побіжимо ми, – то сором нам. Тож не втечемо, а станемо кріпко, і я перед вами піду. Якщо моя голова ляже, – тоді самі подумайте про себе». І сказали вої: «Де твоя голова ляже, там і наші голови ми зложимо».
- 117 *Богун Іван* (?–1664) – полковник кальницький, один із найчільніших українських діячів доби Богдана Хмельницького.
- 118 *Брюховецький Іван* (?–1668) – гетьман Лівобережної України. За підтримки Москви здобув гетьманську булаву на «Чорній Раді». Розправившись зі своїми супротивниками, 1665 р. приїхав до Москви, віддав Україну під владу царя, перекресливши таким чином права на автономію.
- 119 *Ярослав Мудрий* (бл. 978–1054) – князь Київської Русі, син Володимира Великого. Зміцнив і об'єднав всі руські землі в єдину державу, розбудовував її освіту, культуру, дбав про духовне життя; *Сагайдачний-Конашевич Петро* (?–1622) – український гетьман, видатний політичний, духовний та культурно-освітній діяч.
- 120 *Мономах Володимир* (*Володимир II Всеволодович* (1053–1125) – князь Київської Русі; віродив централізовану давньоукраїнську державу, традиції Ярослава Мудрого і тим самим затримав процес остаточного роздроблення Київської Русі.

- 121 Ідеться про те, що ще з 1902 р. С. Петлюра почав співпрацю з «ЛНВ», згодом брав участь у редагуванні органу РУП «Селянин», секретарював у «Раді», а в 1907–1908 рр. був співредактором «Слова». З 1912 й до 1917 р. редагував журнал «Українская жизнь». На сторінках цих видань він виступав і як публіцист, і як літературний критик.
- 122 Є. Маланюк скептично ставився до характерних для еміграційного життя урочистих академій та вечорів «на пошану».
- 123 Ідеться про збірник історико-літературних праць М. Зерова «До Джерел» (1926, друге видання 1943).
- 124 Ідеться про оповідання Ю. Липи «Література» («ЛНВ». – 1928. – Ч. 11) та, очевидно, захоплення творчістю й постаттю відомого англійського портретиста Томаса Лауренса (1769–1830).
- 125 Роман «Козаки в Московії» (Варшава, 1934), «Призначення України» (Львів, 1938).
- 126 Зроблено по-козацьки, гайдамака (пол.).
- 127 Ольхівський Борис (1908–1944) – український журналіст та есеїст. Родом з Полісся. З 1931 р. у Варшаві, співредактор журналу «Ми» й «Бібліотеки Українського Державника», редактор «Трибуни Молодих» при празькому журналі «Тризуб», співробітник кількох часописів. Автор численних статей та есеїв.
- 128 «Пашківецька республіка» – містечко Пашківці, волосний центр на сході Поділля (біля Проскурова). Відоме тим, що в 1919–1920 рр. оголосило себе вільною республікою. На жаль, керівники бунтівної анархічної республіки були вороже настановлені до УНР, перебуваючи фактично в тилу військ армії УНР. Це стало причиною фатальної поразки армії УНР у листопаді 1919 року.
- 129 Потрібно обробляти наші сади (франц.).
- 130 Очевидно, Є. Маланюк мав на увазі відомого римського політичного діяча *Люція Цинцинната*. У 458 р. до н. е. у зв'язку із загрозою Риму від сабинян Л. Ц. був призначений диктатором. Здобувши блискучу перемогу над ворогами, з багатими трофеями повернувся він у Рим, де його зустріли з великими почестями. Після перемоги склав із себе повноваження й вернувся до праці на землі. Удруге був призначений диктатором 439 р. для придушення заворушень у Римі.
- 131 Знатний, благородний (нім.).
- 132 Треба цю людину витягти з багна (пол.).
- 133 Могила Петро (1596–1647) – український церковний діяч, митрополит Київський (1633–47). Походив з молдавської княжої династії, споріднений з українськими й польськими родами.
- 134 Петлюра Симон (1879–1926) – український державний і політичний діяч, публіцист, організатор українських збройних сил, Головний Отаман військ УНР, Голова Директорії УНР.
- 135 Річанський Андрій (справжнє ім'я та прізвище Пісоцький Анатоль; 1882–1937) – український політичний діяч та літературознавець. Член УСДРП, один із засновників та ідеологів УКП. Після її ліквідації – член КП(б)У. Брав активну участь у реалізації політики українізації. Заарештований після самогубства М. Скрипника. Гостро критикував М. Волобуєва, М. Грушевського, М. Хвильового («шумськізм»).
- 136 Волобуєв Михайло (1900–?) – український економіст. У своїй праці «До проблем української економіки» (1928) виступав за надання «українським економічним центрам права і можливості дійсного керівництва всім народним господарством». Його погляди піддавалися гострій критиці з боку ЦК КП(б)У. Був заарештований та засланий.
- 137 Лисенко Микола (1842–1912) – український композитор, музичний етнограф, диригент, піаніст і громадський діяч. Родом

- з Полтавщини; *Римський-Корсаков Микола* (1844–1908) – російський композитор, диригент, громадський діяч. У нотатках Є. Маланюка – відлуння проблеми малоросійства в мистецтві, що вже давно хвилювала поета (див: «Творчість і національність (До проблеми малоросизму в мистецтві)» (КС. – Т. II. – С. 21–38, 1935)). Ішлося, зокрема, про механізм імперської «центрифуги» по «вириванню національно-вартісних рослин» та причини добровільної «втечі під крила чужої державності».
- 138 *Куммінг Євген* – у збірці Є. Маланюка «Остання весна» (1959) є поезія «Євгенові К» з епіграфом: «Справжній і видатний поет – Є. К. замовчав на початку 20-х років і досі не схотів видати навіть готової першої збірки». Згодом у щоденниках поета буде ще кілька згадок про Куммінга. На жаль, повнішої інформації про цю людину знайти не вдалося.
- 139 *Микола II* (1868–1918) – російський імператор (1894–1917), син Олександра III.
- 140 Ф. Достоевський з походження був українцем; цією обставиною Є. Маланюк пояснює його потяг до віршування.
- 141 *Плітас Олександр* (1898–1958) – дивізійний лікар армії УНР. В еміграції з 1920 р. (Польща, США). Чоловік З. Равич, яка була першою дружиною Є. Маланюка.
- 142 РО (IRO) – Міжнародна організація для втікачів (International Refugee Organization).
- 143 *Останній наказ, остання команда* (нім.).
- 144 Очевидно, *Святослав Гординський*.
- 145 Очевидно, йдеться про *Володимира Душника* – українського громадського діяча, журналіста. Родом з Галичини. Редактор «Націоналіста» в Нью-Йорку (1936), «Вісника ОДВУ», «України» та інших видань.
- 146 Йдеться про незавершену багатотомну автобіографічну працю *Володимира Короленка* (1853–1921), написану в традиціях Ж. Руссо та О. Герцена («Былое и думы»).
- 147 Український *Студентський Дім* у Празі.
- 148 У численних статтях про Т. Шевченка Є. Маланюк обов'язково повертався до його ролі як поета в національному пробудженні 1917 року. Тоді саме «батько Тарас» полонив уми найширших мас українства. Збувалося його пророцтво: «І повіє огонь новий / З Холодного Яру». «Але, – як писав Є. Маланюк, – довготривалий параліч дав свої наслідки (КС. – Т. I. – С. 72) і образ «батька Тараса» поступово став вивітрюватися зі свідомості частини українства». А в 1919 році, очевидно, актуалізується інший Шевченко – автор національних інвектив.
- 149 *Шумава* – історична область у Чехії.
- 150 *Сольвейг* – персонаж драми Г. Ібсена «Пер Гюнт».
- 151 Згодом цей текст ляже в основу ч. I поезії «Нью-Йоркські стенограми» (1952–1953).
- 152 Індіанська топоніміка США.
- 153 *Reichskommissariat Ukraine* – під час німецько-радянської війни одна з двох великих військово-адміністративних зон, утворених німецьким командуванням на окупованих землях Радянського Союзу. Окрім більшої частини території України (у кордонах до 1939 р.), туди входили південні частини двох білоруських областей – Берестейської та Пінської, – населених переважно українцями. *Трансїстрія* (у Є. Маланюка – *Трансістрія*, у перекладі з румун. – Задністров'я) – назва, яка вживалася німецько-румунськими окупаційними властями щодо українських земель між річками Дністер, Буг та Чорноморським узбережжям, переданих Румунії під тимчасове управління.

- 154 Ідеться про *Верховну Раду СРСР*.
- 155 *Людина вільна (франц.)*.
- 156 *По Едгар Аллан (1809–1849)* – американський письменник-романтик, критик. Класик новели, переважно трагічної, фантастичної, гумористичної. Родоначальник детективної літератури. Предтеча символізму. Надиктований містом, настроїй запису знайшов продовження у вірші «Дні» (1951):
- Ти гинеш, гинеш разом з Нею,
Самотній гасне спів.
- Ширилася юність орлім клетком
Над широчінню днів,
Аж ось вузький каньйон Бродвею,
Де сплнеш над чужим проектом
І гасиш жар і гнів.
- Гнітить каміння поверхове
І тисне, як тягар.
...І все ж ти знаєш: ти не бранець,
Ти носиш віщий дар.
В тобі одним гримить Бетховен,
З тобою бачиться вибранець
Нещадних муз – Едгар.
- 157 *Маркс Карл (1818–1883)* – німецький соціолог, економіст і політичний діяч.
- 158 *Що невмируще є в пісні, мусить залишатися таким у житті (нім.)*.
- 159 Рядок з поезії Т. Шевченка «*І мертвим, і живим, і ненародженим...*»
- 160 Ідеться про багатотомну «*Історію України-Руси*» М. Грушевського.

- 161 Ідеться про погляди *М. Драгоманова* на політичні перспективи України – боротьба за демократизацію і федералізацію, але тільки в тісному союзі слов'янських народів разом з Росією.
- 162 Ідеться про посилення у творчості В. Винниченка після революції 1905 р. інтересу до проблем кохання, шлюбу та біологічних чинників у поведінці людей.
- 163 Доречніше говорити про помилкові колективні настанови керівництва Центральної Ради від початків її становлення. Проте вже в травні 1917 р. відбувся I український військовий з'їзд, який започаткував роботу над створенням української армії. У червні відбувся II військовий з'їзд. Головою Військового генерального комітету було обрано С. Петлюру. Щоправда, процес формування війська був надзвичайно складним. С. Петлюра згодом пише: «З початку я мав ілюзію, що ці з'їзди можна використати для організації національної сили. Але швидко переконався, що вони тільки «празникова одіж» і що треба шукати тих, що чорною роботою державною уміють творити певні реальні цінності. Їх – таких елементів – було дуже мало...»
- 164 *Тютюнник Василь (1882–1919)* – начальник оперативного штабу військ УНР, згодом начальник штабу, отаман, командувач армії. Під час листопадової трагедії армії УНР 1919 р. захворів на тиф. Помер у госпіталі, в м. Рівне, де й похований. Є. Маланюк був його ад'ютантом. Пам'яті В. Тютюнника Є. Маланюк присвятив кілька статей («Пам'яті Василя Тютюнника» (1929), «Василь Тютюнник» (1959) та ін.).
- 165 *Тютюнник Юрій (1891–1929)* – український військовий діяч. Один з організаторів боротьби з ворогами УНР, організатор та учасник Зимових походів 1923 року виїхав до УССР, де згодом був розстріляний.
- 166 *Скоропадський Павло (1873–1928)* – гетьман України з квітня до грудня 1918 року.

- 167 Ідеться про факти примусової християнізації в Німеччині та Великому Новгороді (989).
- 168 Іронія пов'язана з відомим неприйняттям Є. Маланюка концепції Ю. Липи стосовно історії та долі України.
- 169 *Азлая, Карамазов* – герої роману М. Хвильового «Вальдшнепи», перша частина якого вийшла друком у журналі «Вапльте» (1927. – № 5). Друга частина була надрукована в наступному числі, але тираж був конфіскований і знищений цензурою. Є. Маланюк, наголошуючи на «псевдонімності» героя роману Хвильового Дмитра Карамазова, має на увазі первісне значення поняття «псевдонім» – несправжньо іменованим – і натякає на приховане ширше таумачення героїв твору, прочитання його «азіатського ренесансу» та «психологічної Європи» і, зрештою, «псевдонімність» «комунізму» самого М. Хвильового.
- 170 *Пишноти* (пол.); *знатний* (нім.).
- 171 Тут відлуння дискусії навколо постаті та творчості М. Хвильового, що час від часу спалахувала в колах української еміграції. Приятель Є. Маланюка ще з польських таборів інженер Петро Шох так згадує про це: «Пригадується час, коли по цей бік залізної заслони розпинали Миколу Хвильового. Чого тільки не писали тоді про нього! І міра втратилася так, як то вміємо робити тільки ми. Маланюк дуже болів над цим. Він був по стороні Хвильового. Він казав, що не можна обвинувачувати мистця за вчинки його персонажів. Для нього мірилом була мистецька вартість творів. Та й закинути Хвильовому брак послідовності не було рації після того, як він написав свої знамениті «Памфлети», а пізніше «Вальдшнепи», і нарешті, заплатив найбільшу ціну за ревелюційне «Геть від Москви!». І це в умовах нечуваної деспотії, в повній свідомості того, що його за те чекає! (див. Євген Маланюк. В 15-річчя з дня смерті. – Філадельфія, 1983. С. 36).
- 172 Персонажі творів М. Гоголя «Ніс», «Мертві душі», «Ревізор».
- 173 Очевидно, Є. Маланюк чув розповіді свідків про незаперечний талант Зерова-лектора.
- 174 *Осьмачка Тодось* (1895–1962) – український поет і прозаїк. Родом із Черкащини. Перші поетичні збірки надрукував у 20-х роках. У 30-х роках, уникаючи репресій, симулював божевілля. 1943 р. перебрався до Львова, згодом – до Німеччини. Після війни поселився в США. Поряд зі збірками поезій («Китиці часу» (1953), «З-під світлу» (1954)), виходять його відомі повісті «Старший боярин» (1946), «План до двору» (1951), «Ротонда душогубів» (1956) та спогади про літературне життя в Україні 20-х років. На смерть Т. Осьмачки Є. Маланюк відгукнувся поезією «Пам'яті Т. Осьмачки» (1962).
- 175 Ідеться про «*Спогади*» (1950) російського письменника-емігранта Івана Буніна (1870–1953).
- 176 *Мальчевський Антін* (1793–1826) – польський поет, представник «української школи» в польській літературі. Дитинство провів на Волині, закінчив Кременецький ліцей. Під впливом українського фольклору написав головний твір «Марія, повість українська» (1825).
- 177 *Грабовський Міхал* (1804–1864) – польський критик, естетик, прозаїк, публіцист, представник «української школи» в польській літературі. Народився на Волині. Навчався в Умані. Четверть століття жив у містечку Олександрівка на Кіровоградщині. Гостями в нього були П. Куліш, С. Гощинський, можливо, й Т. Шевченко. Чимало його творів присвячено Україні («Україна давня і сучасна» та ін.).
- 178 *Шопен Фредерік* (1801–1849) – польський композитор і піаніст. Найвидатніший представник польського музичного мистецтва. З 1831 р. жив у Парижі.

- 179 У стилі О'Генрі (франц.).
- 180 Тут помилка в записі. Насправді тоді минуло 38, а не 36 років з Дня злуки УНР і новоствореної в Галичині ЗУНР. Маланюк був учасником урочистостей 1919 року.
- 181 *Сім'янів Валентин* (1899–?) – український скульптор. Родом з Харківщини. З 1920 в еміграції (Чехо-Словаччина, США). За фахом інженер-гідротехнік. Автор кількох книг спогадів.
- 182 *Потебня Олександр* (1835–1891) – український мовознавець, фольклорист, літературознавець. Народився на Сумщині. Закінчив Харківський університет, навчався в Німеччині. Професор Харківського університету. Автор праць з філософії мови, історичної фонетики, етимології, синтаксису.
- 183 *Щербаківський Вадим*.
- 184 Ідеться про придушення радянськими військами восени 1956 р. *мирної демонстрації в Познані (ПНР) та угорське повстання (1956)*, що було розстріляне військами СРСР. 1 листопада радянські війська здійснили масове вторгнення в Угорщину. Проте уряд СРСР не переймався апеляцією уряду Угорщини до Об'єднаних Націй, адже майже одночасно відбулося вторгнення англо-франко-ізраїльських військ до Єгипту, різко засуджене урядом США, що відволікало увагу від подій в Угорщині.
- 185 Керівництво СРСР запевняло Раду Безпеки, що веде переговори з урядом Угорщини про виведення військ, тому засідання Ради Безпеки відкладалося. Лише 12 грудня 1956 р. *Генеральна Асамблея ООН гостро засудила застосування сили проти угорського народу*.
- 186 *Габсбург Льотрінген Вільгельм* (1895–1951) – австрійський архієпископ, небіж австрійського імператора Франца-Йосифа. Полковник Українських Січових Стрільців. За Директорії працював у Міністерстві військових справ. З весни до осені 1918 р. був з військом УСС на Запоріжжі, а потім на Єлисаветградщині. Український поет, відомий як Вишиваний Василь (збірка «Минають дні», 1921). Після поразки УНР жив на батьківщині в Австрії. У 1948 р. викрадений МВС та вивезений до СРСР, помер в ув'язненні. Є. Маланюк особисто зустрічався з Вільгельмом Габсбургом.
- 187 Зважаючи на час запису і пам'ятаючи при цьому, що Є. Маланюкові вельми важко давалася англійська мова, можемо припустити, що йдеться про сенатора-республіканця *Дж. Р. Маккарті* (1908–1957), який у 50-х роках відстоював крайні праві, шовіністичні погляди, вимагаючи ліквідації демократичних свобод, «чистки» державного апарату, контролю за інтелектуальною, перевірки «лояльності» службовців тощо.
- 188 *Куліш Микола* (1892–1937) – український драматург. Народився на Херсонщині. Автор відомих п'єс «Хулія Хурина», «Народний Малахій», «Мина Мазало», «Патетична соната» та ін. Був членом, а згодом президентом літературної організації ВАПЛІТЕ. Розстріляний 3 листопада 1937 р. в урочищі Сандармох (Карелія).
- 189 *Довженко Олександр* (1894–1956) – український кінорежисер, драматург. Один з основоположників радянської кінематографії. Постійно переслідуваний радянським режимом. В архіві Є. Маланюка в УВАН у США вдалося знайти цікавий документ, датований 16.12.1956 р., що свідчить про ставлення митця до О. Довженка. Ідеться про чернетку гнівного листа поета до редакції українського католицького щоденника «Америка» у Філадельфії:
- «Я дуже вдячний, що Редакція посилала мені свій часопис, в якому я мав нагоду в свій час співробітничати.
- По прочитанні, однак, в ч. 232 (14.12. ц. р.) «Америки» замітки під наголовком «Смерть А. П. Довженка» – змушений просити редакцію перестати висилати мені свій часопис.

Переконувати когось, тим більше, трудних до переконання земляків, я вже не намагаюся. Але – з цілою свідомістю – можу ствердити, що замітка та була подиктована безпосередньо ворогом моєї Батьківщини і мого народу.

Прошу прийняти вираз належної пошани. Є. М.»

На звороті чужою рукою дописано: «На моє запитання, яка була замітка, що так його обурило, Є. М. відповів: «Собаці – собака смерть». М. С.» Запис належить молодшому приятелю Євгена Маланюка, члену комісії із збереження літературно-наукової спадщини поета Миколі Сороколіту. Зроблений він у березні 1968 р., коли комісія передавала спадщину письменника до музею-архіву в УВАН.

- 190 Криптонім, що ним послуговувався *Михайло Мухин* (1894–1974) – український літературознавець і публіцист. Родом з Києва. З 1920 р. в еміграції (Чехо-Словаччина, Німеччина). Співробітник «Вісника» Д. Донцова. Приятель Є. Маланюка. Багато праць присвятив критиці М. Драгоманова («*Драгоманов без маски*», 1934).
- 191 *Шлемкевич Микола* (1894–1966) – український філософ, публіцист, громадсько-політичний діяч. Після поразки УНР – в еміграції.
- 192 Ідеться про видатного громадського діяча *Володимира Антоновича*, що заклав основи сучасної концепції історії України, про природу і специфіку українського націоналізму, що їх досліджував український письменник *Олександр Кониський* (1836–1900) (див. «Український націоналізм» // *Правда*. – 1875. – Ч. 19. – С. 566–572), про відмінне від М. Драгоманова бачення української долі українським письменником *Борисом Грінченком* (1863–1910) (див. Грінченко Б. – Драгоманов М. *Діалоги про українську національну справу*. – К., 1994).

193 Персонажі «*Вія*» М. Гоголя.

194 *Викрадення дітей* (англ.).

195 *У цій країні* (англ.).

196 *Юркевич Памфіл* (1826–1874) – український філософ, письменник і педагог. Родом з Полтавщини. Освіту здобув у Полтавській духовній семінарії та Київській духовній академії, де працював викладачем. З 1861 р. – професор кафедри філософії Московського університету. У своїх філософських працях розвинув погляди Г. Сковороди про природу української психіки, української душі, відомі як «філософія серця».

197 *Остроградський Михайло* (1801–1862) – український математик, академік.

198 *Вернадський Володимир* (1863–1945) – український природознавець, мінералог і геохімік. З 1912 р. член Російської академії наук; професор Московського університету. З 1918 р. організатор і перший президент УАН. З 1921 р. знову в Росії. Автор понад 400 наукових праць з мінералогії, геохімії, біогеохімії, радіології, гідрогеології.

199 *Тимошенко Степан* (1878–1972) – український учений в галузі механіки. Академік Української АН, іноземний член багатьох академій світу.

200 *Єфремов Сергій* (1876–1939) – український літературознавець, публіцист, літературний критик, політичний діяч. Зарештований 1929 року в справі СВУ. Помер 1939 року в таборі ГУЛАГу за три місяці до закінчення строку покарання. Є. Маланюк у статті «Чергова лекція» (ЛНВ. – 1929. – Ч. 4. – С. 342–350) виступив на захист С. Єфремова.

201 Поема І. Франка «*Мойсей*» (1905), у якій на основі біблійного сюжету відтворено конфлікт провідника й народу, засуджується національна зрада та відстоюється ідея служіння народові.

- 202 Перші розмірковування Є. Маланюка над природою державно-імперської доктрини та силами, які є її носіями та пропагаторами. Згодом вони будуть розвинуті в його праці «Єдинонеділимство» (1964) (див: КС. – Т. 2. – С. 247–254).
- 203 Протестантські течії, що проповідують месіанізм.
- 204 План виступу до Дня злаки.
- 205 Ідеться про те, що *фіни й поляки*, які були у складі Російської імперії, зуміли вибороти незалежність.
- 206 Ідеться про родину поміщиків із с. Мар'янівки Непокойчицьких, що мешкали в містечку. Алла Миколаївна Непокойчицька була активним громадським діячем Навоархангельська. З її ініціативи та за підтримки поетового батька Филимона Васильовича 1916 р. в містечку було створено просвітницьке товариство «На пути к свету», що об'єднало 38 учителів, телеграфістів, відставних офіцерів, міщан. Того ж року товариство відкрило приватну гімназію (підготовчий та 1–3 класи), почало фінансувати хати-читальні, містечковий театр тощо.
- 207 Щомісячний ілюстрований художній журнал, що виходив у Петербурзі (1899–1904). Чудово був представлений художній відділ, у якому брали участь І. Рєпін, В. Васнецов, В. Поленов, В. Серов, І. Левітан та ін.
- 208 *Гамсун Кнут* (1859–1852) – норвезький письменник. *Вікторія* та *Йоганнес* – герої його роману «Вікторія».
- 209 Ідеться про план першого тому «*Книги спостережень*» Є. Маланюка.
- 210 Задум нової поетичної збірки, яка спершу мала назву «*Серпень*», але згодом була названа «*Остання весна*» (1959). Назву «*Серпень*» поет використав для збірки 1964 року.
- 211 Напередодні Другої світової війни Є. Маланюк купив ділянку землі під забудову приватного помешкання. Було замовлено й виготовлено проектну документацію і посаджено сад, який поет дуже любив.
- 212 *Ділянка* (пол.).
- 213 *Орлик Пилип* (1672–1742) – екзильний гетьман України (1710–1742). Разом з І. Мазепою змушений був емігрувати з України. Автор політичних трактатів «Вивід прав України» (1712), «Маніфест до європейських урядів» (1712).
- 214 *Розумовський Олексій* (1709–1771) – син реєстрового козака козелецької сотні київського полку Григорія Розума, граф, генерал-фельдмаршал. Був співаком придворної капели в Петербурзі й фаворитом цариці Єлизавети Петрівни, з якою таємно одружився в 1742 році. З його допомогою було відроджене гетьманство в Україні. Є. Маланюк досконало знав родовід Розумовських, як і історію російської царської династії Романових, і любив у колі друзів (а то й на лекціях-зустрічах) розповідати окремі епізоди. Інженер Петро Шох згадував: «Про братів Розумовських – Григорія (старшого), що одружився з донькою Петра Великою Єлизаветою, російською імператрицею, і молодшого Кирила, останнього гетьмана України, Євген міг оповідати годинами» (Євген Маланюк. В 15-річчя з дня смерті. – С. 37).
- 215 *Єлизавета Петрівна* (1709–1761/62) – російська імператриця, донька Петра І.
- 216 Ідеться про *Ольгу Яківну Юзкову*, випускницю Єлисаветградської жіночої гімназії, юнацьке кохання Є. Маланюка. В архіві УВАН збереглися присвячені їй ранні вірші поета:

Ольге Яковлевне Юзковой

I.

Четыре фрака на эстраде,
Рояля траурный чертеж.
Что бьется, плещет в синем взгляде?
Куда глядишь? О чем поешь?

Сквозь мглу таинственного транса,
Как сквозь мерцанье тонких льдин.
Лишь боль цыганского романса
Твердит опять: один, один.

II.

Сегодня вокзал стал эстрадой.
Цыганский романс не пропет,
Но в тайне лилового взгляда
Остался вневременный след.

И все проходили, спешили,
Не думал никто и не знал
О странной и сказочной были,
Расцветшей сквозь затхлый вокзал,

Что там, где в крахмальных салфетках
Почила тоска у стола,
Мгновений прекрасных и редких
Прошли золотые крыла.

1915.

- 217 *Верхарн Еміль* (1855–1916) – бельгійський поет-імпресіоніст і драматург.
- 218 *Машков Ілля* (1881–1944) – російський художник, один із засновників «Бубнового валета». Автор експресивних яскравих пейзажів, натюрмортів, портретів.

- 219 Тут, очевидно, сталася описка із закінченням, а йдеться, певно, про російського живописця *Ларіонова Михайла* (1881–1964), сучасника й соратника І. Машкова, майстра пейзажу в душі імпресіонізму та фовізму, творця нового варіанту абстрактного мистецтва – так званого «лучизму».
- 220 Ідеться про поеми англійського поета й політичного діяча *Джона Мільтона* (1608–1674) «*Втрачений рай*» (1667) і «*Повернений рай*» (1671).
- 221 Унаслідок військової реформи *О. Аракчеєва* (1769–1834) Новоархангельськ був військовим поселенням (як майже більша частина земель Півдня України). Тоді поселення й були сформовані за військовим принципом за ротами.
- 222 Криптонім розкрити не вдалося.
- 223 Аббревіатуру розкрити не вдалося.
- 224 *Музичний термін*; означає особливо глибокий, найбільш низький бас. Тут Є. Маланюк скористався музичним терміном для передачі вражень від ритуального голосіння бабусі над померлою матір'ю.
- 225 *Чайковський Петро* (1840–1893) – російський композитор з українського роду Чайків з Полтавщини. Закінчив Петербурзьку консерваторію. З 1864 року майже цілота жив в Україні (Харківщина, м. Кам'янка, Поділля). Український мелос використав у 2-й симфонії.
- 226 Рядок з поеми Т. Шевченка «*Кавказ*».
- 227 Ідеться про монографію М. Шагінян «Тарас Шевченко», захищену в 1944 році як докторську дисертацію. Як впливає з контексту, Є. Маланюк оцінив її схвально, протиставивши численним прикладам фальшування Т. Шевченка.
- 228 *Туптало Дмитро* (1651–1709) – український церковний діяч, учений. Син козацького сотника Сави Туптаала з Київщини. Після закінчення Києво-Братської колеї понад 30 років віддав

- духовному служінню в Україні. З 1701 р. Петро I призначив Туптала митрополитом у Тобольськ, а згодом митрополитом у Ростов. 1757 р. був канонізований. Автор чотиритомного видання житія святих «Четы-Мінеї» та багатьох інших праць.
- 229 *Іван IV Васильович* Грозний (1530–1584) – великий князь (1533), перший російський цар (з 1547). Увів опричнину, відзначався жорстокістю.
- 230 *Сталін Йосип* (справжнє прізвище Джугашвілі; 1879–1953) – військовий і політичний діяч СРСР.
- 231 Ідеться про річницю смерті *М. Хвильового*.
- 232 Ідеться про поему О. Блока «*Дванадцять*» (1918). Згадана проблема «фатальної помилки» Блока знайшла висвітлення у ранній статті Є. Маланюка «Кінець російської літератури» (див: КС. – Т. 1. – С. 343–365. (1923)). У ній він писав: «Треба окремо виділити величезне явище в російській літературі останнього періоду (символізму) – *Олександра Блока*, який безперечно являється завершенням трикутника Пушкін – Лермонтов – Блок і, може, яскравіше ніж яке-небудь інше ім'я, своєю трагічністю, приреченням, роздвоєнням символізував закінчення імперсько-російської літератури. Це відбулося в фатальній для поета (вона причинилася до його смерті) поемі «Дванадцять», де з останнім розпачем, з останнім смертельним напруженням він спробував «виправдати» (а що іншого робили великі росіяни, як не «виправдовували»?) те, що виправдати не дається, – т. зв. «русскую» революцію. Психологічні причини такого чину поета – очевидні. Без «виправданя» жити дійсно було не можна. Але цей божевільний замір, стоячи на грані ганьби («в белом венчіке із роз – впереді Ісус Христос») й абсурду – не вдався і поет умер майже психічно-хворим» (С. 345–346).
- 233 Є. Маланюк наголошує, що ключ до розгадки феномену творчості О. Блока варто шукати в статті, що друкувалася на сторінках російського еміграційного журналу «*Путь*», який виходив у 1925–40 рр. (61 число). Його редактором був М. Бердяєв. У № 26 була надрукована стаття аноніма «Про Блока» й відповідь Бердяєва «На захист О. Блока». Анонімний автор, що підписався як «*Петроградський священик*», намагався довести, нібито Блок перебував у полоні сатанинських сил, про що виразно засвідчила поема «Дванадцять». Автор наголошував, що «будь-який позаправославний підхід до поезії Блока мусить вважатися недостатнім для її розуміння», а закінчив статтю звинуваченням поета в зумисному козунстві. Хто ховався за псевдонімом, досі розгадати не вдалося. Бердяєв свого часу сказав, що автор помер. Утім, найчастіше ймовірним автором статті вважається П. Флоренський.
- 234 *Тувім Юліан* (1894–1953) – польський поет. Є. Маланюк присвятив йому поезію «*Ars poetica*».
- 235 *Слонімський Антонін* – польський поет, представник Варшавської групи «Скамандер». Є. Маланюк зустрівся з ним та іншими представниками групи (Я. Івашкевичем, К. Вежинським, Ю. Тувімом, Л. Подгурським-Окуловим та ін.) у таборах інтернованих вояків УНР у Каліші 1922 року та в колі таборових поетів і «скамандритів» у Варшаві (1923). Див. детальніше про це у спогадах К. Гридні (М. Мухина) «Перші зустрічі з Маланюком» (Сучасність – Мюнхен, 1968. – Ч. 8. – С. 38–48).
- 236 *Сологуб Федір* (1863–1927) – російський поет. У тексті названо його вірші.
- 237 *Ремізов Олександр* (1877–1957) – російський письменник. Експериментував з формою, використовував архаїчний синтаксис і лексику.
- 238 *Лехонь Ян* – польський поет, представник Варшавської групи «Скамандер».
- 239 Очевидно, ідеться про *М. Мироненка*, який мешкав у Лондоні і з яким Є. Маланюк листувався протягом 1960–1962 років.

- 240 28 жовтня 1960 р. Є. Маланюка на 108-й вулиці збив автомобіль.
- 241 Є. Маланюк має на увазі пісню «Журавлі» («Чуєш брате мій...»), що народилася з віршів Б. Лепкого (1872–1941) і стала своєрідним гімном української еміграції, та пропонує виконувати один із церковних хорових творів Д. Боршнянського (1751–1825).
- 242 *Сальський Володимир* (1885–1940) – генерал-хорунжий Генерального штабу УНР. Родом з Волині. З 1920 року в еміграції в Польщі.
- 243 *Де Голль* (франц.).
- 244 *І все-таки вона крутиться* (італ.).
- 245 *Павло Скоропадський*.
- 246 *Лозина-Лозинський М.* – у збірці Є. Маланюка «Остання весна» є поезія «З забутого поета» з прикінцевою приміткою автора: «Переклад решток збережених пам'яток рядків М. Лозина-Лозинського, либонь, з рр. 1914–15». Іншої інформації знайти не вдалося.
- 247 Тут у Є. Маланюка самоцитата з поезії «Сучасникам», у другій частині якої є рядки, адресовані П. Тичині: «...Від кларнета твого – пофарбована дудка зосталась / ...в окривавлений Жовтень – ясна обернулаась Весна».
- 248 Тут посилання на комедію М. Куліша «Мина Мазайло»: сцена з приїздом тьоті Моті з Курська.
- 249 *Пастернак Борис* (1890–1960) – російський письменник. За книгу «Доктор Живаго», видану за кордоном (1957), був удостоєний Нобелівської премії, від якої його змусили відмовитися. Ідеться про перипетії з Нобелівською премією.
- 250 *Толстой Олексій* (1882/83–1945) – російський письменник, автор романів «Гіперолоїд інженера Гаріна», трилогії

«Ходіння по муках» та ін. Тут згадка про повернення О. Толстого 1923 р. з Франції, де він перебував в еміграції.

- 251 *Матвія*, гл. 10:35.
- 252 *Міхновський Микола* (1873–1924) – український громадський і політичний діяч, публіцист, основоположник українського націоналізму. Родом з Полтавщини. У студентські роки один із ініціаторів братства Тарасівців. Його промова на Шевченківському святі в Полтаві та Харкові, згодом надрукована у Львові під назвою «Самостійна Україна», стала програмою РУП. Був одним з організаторів Української народної партії. За української революції був членом Центральної Ради. Після перемоги більшовиків потрапив до в'язниці, після звільнення виїхав на Кубань. 1924 р. повернувся до Києва і покінчив життя самогубством, аби уникнути репресій.
- 253 З лат. – *Deus ex machina* – Бог з машини. Назва поширеного в давньогрецькій драмі театрального прийому, коли на сцені несподівано із спеціальної машини виходили боги, які своїм втручанням сприяли розв'язанню складних конфліктів. Вживається у значеннях штучна, неправдоподібна розв'язка драматичного твору; непередбачені обставини, несподіванки, випадковість. У тексті щоденника гра слів: Нормально – геній не є Богом з машини (але Богом з життєвої сили, життя, душі, життєвого духу, натхнення).
- 254 Є. Маланюк цитує слова Т. Шевченка з поеми «Гайдамаки»: «А Ярема – страшно глянуть – / Потри, почотири / Так і кладе».
- 255 *В. Винниченко*. Йдеться про його поїздку 1920 р. до Москви для переговорів з більшовиками.
- 256 Ідеться про те, як отаман *Микола Григор'єв* (1894–1919) разом зі своїм начальником штабу Ю. Тютюнником уцїли розбили війська Антант, що висадилися десантом на Одещині та Херсонщині.

- 257 *Каганович Лазар* (1893–1992) – один з керівників СРСР. Двічі очолював КП(б)У. Один із консультантів Сталіна з українського питання.
- 258 *Курбас Лесь* (Олександр-Зенон; 1887–1937) – український режисер, актор, теоретик театру, публіцист, драматург. Керівник театру «Березіль» (1922–1935). Репресований у 1933 році та ув'язнений на Соловках. Розстріляний 1937 р.
- 259 Ідеться про *Микиту Хрущова* (1894–1971).
- 260 *Моцарт Вольфганг Амадей* (1756–1791) – австрійський композитор.
- 261 *Скрипник Микола* (1872–1933) – один з партійних і радянських керівників України. З 1927 до 1933 р. – міністр освіти УСРР. Був одним із провідників політики українізації. Із прибуттям в Україну П. Постишева (1933) звільнений з посади. Покінчив життя самогубством.
- 262 Ідеться відповідно про роман О. Пушкіна «*Євгеній Онегін*» та поему А. Міцкевича «*Пан Тадеуш*».
- 263 *Кошерний* – термін, що означає відповідність їжі іудейським релігійним настановам щодо її приготування. Тут у переносному значенні.
- 264 Тут іронія щодо гасла М. Хрущова: «*догнати і перегнати*» США, яка обернулася шаленою гонитвою озброєнь і, зрештою, формуванням двох наддержав, що прагнули володіти світом.
- 265 *Любов приходить через шлунок* (нім.).
- 266 *Бек Юзеф* (1894–1944) – у 1932–1939 рр. міністр іноземних справ Польщі. Очевидно, мова йде про закулісні домовленості напередодні II Світової війни.
- 267 *Голль Шарль де* (1890–1970) – президент Франції 1958–1969 рр. Зіграв велику роль у боротьбі проти нацизму.

- Тут ідеться про так зване «географічне прокляття України», що їй історичною долею випало бути покордонням двох світів – Азії та Європи, яка звично жертвувала Україною заради свого благополуччя та спокою. Так сталося після підписання Ризького мирного договору 1921 року. Є. Маланюк розмірковує, що так само нас було зігноровано, коли вирішувалася доля Польщі у переддень Другої світової війни.
- 268 Про кого йде мова, встановити не вдалося.
- 269 *Збішевський... «Німцевич спереду і ззаду»* (пол.).
- 270 Є. Маланюк побрався з Богумілою Савицькою 21 квітня 1930 р. у Варшаві.
- 271 *Страх порожнечі* (лат.).
- 272 *Петров Віктор* (літ. псевдонім В. Домонтович; 1894–1969) – український письменник, літературознавець, етнограф і археолог. Випускник Київського університету. Був керівником Етнографічної комісії ВУАН, співробітником Інституту історії матеріальної культури, директором Інституту фольклору. З 1944 р. в Німеччині. Керівник Українського наукового інституту в Берліні, професор УВУ, один з організаторів МУРу та керівників літературних сил еміграції. Після несподіваного зникнення з Німеччини 1949 р. знову з'явився в СРСР. Жив у Москві, і лише після смерті Й. Сталіна зміг повернутися в Україну.
- 273 *Шевельов Юрій* (псевдоніми Юрій Шерех, Гр. Шевчук; 1908–2002) – історик української літератури, мовознавець-славіст, літературний і театральний критик. Випускник Харківського університету, у якому потім викладав. Під час війни виїхав до Німеччини. Обіймав професорські посади в Німеччині, Швеції, США. Залишив величезну наукову спадщину.
- 274 *Славутич Яр* (справжнє прізвище та ім'я Жученко Григорій; 1918) – український поет, літературознавець та мовознавець.

- Закінчив Запорізький педінститут та Пенсільванський університет. З 1943 р. в еміграції (Німеччина, США, Канада). Доктор славистичних наук, професор. Автор багатьох збірок поезій, наукових праць, підручників з української мови, спогадів.
- 275 *Державин Володимир* (1899–1964) – український літературознавець, критик, мовознавець, орієнталіст і перекладач. Був професором Харківського університету. 1944 р. виїхав до Німеччини. З 1946 р. професор УВУ. Автор монографій з історії та теорії літератури, праць з мовознавства, статей, нарисів, спогадів, перекладів.
- 276 *Клівленд* (США) (англ.).
- 277 *Черешньовський Михайло* (1911–1994) – український скульптор-монументаліст. Народився на Лемківщині. Випускник школи пластичного мистецтва в Кракові. Після війни в еміграції (Німеччина, США). Автор пам'ятників Лесі Українці в Парку народів у Клівленді, Гайд-парку в Торонто (Канада), в українській оселі в Кергонксоні (США).
- 278 *Для обраних* (нім.).
- 279 *Чикаленко Євген* (1861–1929) – український громадський і культурний діяч, меценат, мемуарист, видавець. Освіту здобував у Єлисаветградському реальному училищі, Харківському університеті. Був членом Старої Громади, Української демократичної партії, Товариства поступовців. Один з ініціаторів створення Центральної Ради. Після поразки УНР емігрував (Австрія, Чехо-Словаччина). Є. Маланюк підтримував з Є. Чикаленком дружні стосунки.
- Запис зроблено, очевидно, у серпні-вересні 1961 року. Є. Маланюк фіксує план своєї статті «До роковин Лесі Українки (13.11.1871)» (див: КС. – Т. 1. – С. 91–102). Стаття розпочинається розмірковуваннями поета про відкриття у Клівленді пам'ятника Лесі Українці роботи Михайла Черешньовського.
- 280 Ідеться про переклад Біблії українською мовою, зроблений Іваном Огієнком.
- 281 *Клайд-стріт* (англ.).
- 282 *Глоба* – командир роти 5-го батальйону Оренбурзького корпусу, капітан. Шевченко знав його з 1847 року як ротного командира.
- 283 *Степанов Олексій* (1812–?) – штабс-капітан, командир роти 5-го лінійного батальйону Оренбурзького корпусу. Під його командою Т. Шевченко був протягом 1848 р.
- 284 Гірка іронія, оскільки родина Маланюків з наказу німецького командування змушена була залишити Варшаву за 24 години, залишивши все нажите.
- 285 Дружина Є. Маланюка *Богуміла*.
- 286 Мова йде про оселю «Кобзарівка» у Гантері, де Є. Маланюк часто відпочивав в останнє десятиліття. Наступного дня він запише до щоденника поезію «Ранок II», що так і залишиться лише на сторінках нотатника:
- Блакить глибиною виситься.
Море – догори дном.
Мертва медуза місяця
Виплила сонцю навстріч.
І ранок – підводне судно,
І в землю втікає ніч.
- 3.09.1066. Hanter
- 287 Село під Чигирином, дароване батькові Б. Хмельницького, де розміщувалася резиденція гетьмана.
- 288 З промови Б. Хмельницького перед комісарами в Києві (1648 р.): «Я доказав уже, про що не мислив зразу, тепер докажу, що намислив тепер... Визволю з лядської неволі руський нарід увесь. ... Попереду воював я за свою шкоду

- і кривду, тепер воюватиму за нашу православну віру. По-може мені в тім весь нарід, по сам Люблин, під Краків, і я народу не відступлю, бо то права рука наша. А щоб ви, підбивши селян, не вдарили на козаків, матиму їх двісті, триста тисяч» (Див.: Грушевський М. Історія України).
- 289 Ідеться про *Зборівську битву* Б. Хмельницького і *Зборівський договір*. У серпні 1649 р. (у Є. М. помилка) українське козацьке військо розгромило військо короля Яна Казимира. Хмельницький міг цілковито знищити польську армію, але його зрадив союзник — татарський хан Іслам-Гірей III, який переконав гетьмана підписати мирний договір, яким король ствердив усі козацькі привілеї: збільшив до сорока тисяч кількість реєстрових козаків; під владу гетьмана відійшли Київське, Брацлавське та Чернігівське воєводства тощо. На думку Маланюка, попри перемогу та вигідність статей, у результаті підписання цього договору *Україна втратила можливість остаточної перемоги та проміняла її на «автономні» права*. Тому для Маланюка перемога під містечком Зборів на західному Поділлі — *«рік капітуляції»*.
- 290 *Інститут народної освіти*.
- 291 *Духість (пол.)*.
- 292 *Нарбут Юрій* (1886–1920) — український графік. Народився на Чернігівщині. Після закінчення Глухівської гімназії переїхав до Петербурга, де продовжив навчатися в майстерні російського графіка І. Білібіна, який увів Ю. Нарбута до кола митців «Світу мистецтв». Дуже швидко завоював визнання й авторитет («Абетка», серія «Былое Малоросси», «Малороссийский Гербовник» та ін.), але з початком української революції повернувся в Україну. Став професором Української академії мистецтв. Цей період був надзвичайно продуктивним у творчості Ю. Нарбута. Є. Маланюк був захоплений цілісністю особистості Ю. Нарбута, про що писав у статті «Неповторний», надрукованій у «Краківських вістях» 16–18 березня 1944 р. (див. передрук: Образотворче мистецтво. — К., 2001. — № 1. — С. 54–57).
- 293 До теми долі провідної верстви в переддень української революції Є. Маланюк звертався неодноразово. Наприклад, у статті «Спізнене покоління» (КС. — Т. 1. — С. 171–177) він згадує міркування з цього приводу Євгена Чикаленка, який наголошував, що революція прийшла на 10 років завчасно, в Україні ще тільки почала формуватися власна національна буржуазія, заможний шар українства, що склав би необхідну «для державності базу». Маланюк же висловлює свою думку про долю молодого покоління, що прийшло в революцію, не довершивши процесу національного та політичного становлення. Потужно спрацювало бажання і намагання «бути шляхтою», «історична інерція», недостатньо підкріплена політичною свідомістю, формування якої, на думку Маланюка, завершилося вже в таборах інтернованих вояків у Польщі. А доля бездержавної нації з комплексом підсвідомого неприйняття метрополійної аристократії, зрештою, шляхти загалом, посутньо позначилася на ментальному рівні, почасті переносючи свою ненависть і на «своїх».
- 294 Іконою святого *Пантелеймона* батько поблагословив Є. Маланюка, коли той вирушав на фронт Першої світової війни. Вона так і зберігалася в поетовому архіві — перетята орденською стрічкою, оскільки носилася на тілі. Тепер ікона знаходиться в Празі у родині сина Є. Маланюка Богдана. Поет часто молитовно звертався до цього святого, у тому числі й у своїй творчості:
- Так встає Несмертьність. Чи бачиш, днедавня Європо,
Марш Полеглих, марш Мертвих? То співи їх вітер несе.

Роздвітають їх рани. Їх кров переквітла на маки.
 О, святий Пантелеймон зцілив їх калічні тіла.
 І на лицях їх — сонце, на грудях — невидані знаки,
 І під стопи дзвінки їм покірна земля попливла.
 («Провесна», 1937)

295 *Мосендз Леонід* (1897–1948) — український поет, прозаїк. Родом з Поділля. З армією УНР 1920 р. емігрував до Польщі. Закінчив Українську господарську академію. Захистив докторську дисертацію. Жив у Словаччині. З 1945 р. в Австрії, де й помер. Є. Маланюк присвятив побратимові статтю «Леонід Мосендз (В п'яту річницю смерті)» (1953).

296 Поетичні рядки, які стали початком теми, осмисленої у вірші «*Camrus Martius*» (6.05.–1.08.1965), що завершується тим же рядком: «Державо, ти була, як поле бою»:

І треба було так напружить зір,
 Щоб Матір взрїть між нами і тобою
 У нестерпучім сяєві краси...

Державо, ти була, як поле бою.

297 *Сенквчин ліс* (пол.).

298 *Жеромський Стефан* (1864–1925) — польський прозаїк (романи «Бездомні», «Попіл»), драматург, публіцист. Цитата з невідомого нам твору: «...Роздзьобають нас круки-ворони».

299 З родиною *Левандовських* Маланюки приятелювали в міжвоєнний час. Саме в них кілька днів Є. Маланюк жив у Варшаві з дружиною Богумілою, яка приїхала 1960 р. з Праги на зустріч із чоловіком.

300 Приятель Є. Маланюка ще з польських таборів інтернованих вояків УНР *Петро Шох* (1899–1972) — інженер-гідротехнік, випускник УГА в Подєбрадах. З 1949 р. в США. Один

із засновників Товариства українських інженерів Америки, голова Товариства абсолювентів УГА.

301 *Лятуринська Оксана* (1902–1970) — українська поетеса, прозаїк, скульптор, емальєр. Родом з Волині. Належала до Празького літературного гуртка. Авторка кількох збірок поезій, книги новел та віршів для дітей. Після війни жила в США. В архіві УВАН збереглися листи Є. Маланюка та О. Лятуринської.

302 Ідеться про А. *Гітлера*.

303 Ідеться про *Юліана Відступника*, *Флавія Клавдія* (331–363) — римського імператора (361), який отримав християнське виховання, проте, ставши імператором, оголосив себе прихильником дохристиянських вірувань («відступав в Елладу»). Видав два едикти проти християн, написав ряд творів, спрямованих проти християнської церкви, за що християнське духовенство нарекло його відступником.

304 Ідеться про віденського філософа *Отто Вайнінгера* (1880–1903), автора дослідження «*Стать і характер*», що входив до кола найбільш радикальних постатей декадентсько-символістської епохи. У 1909 р. книга Вайнінгера вийшла в російському перекладі, викликавши миттєву реакцію А. Белого, В. Розанова, М. Бердяєва, згодом З. Гіппіус, Б. Пастернака та ін. Не менший інтерес у світі викликала й книга статей та афоризмів «О последних вещах», що вийшла вже після самогубства автора.

305 *Грибоедов Олександр* (1795–1829) — російський письменник, дипломат. Випускник Московського університету. Автор п'єс «Молоде подружжя» (1815), «Своя сім'я, або Заміжня наречена» (1817), «Лихо з розуму» (1824) та ін. Є. Маланюк пише про польське коріння в родоводі О. Грибоедова.

306 *Сенківський Йосип-Юліан* (1800–1858) — російський орієнталіст, критик, журналіст. Походить з польського дворянського роду. Співпрацював з редакціями «Северного архива», «Северной пчель», був редактором «Библиотеки для чтения»;

- Булгарін Фадей* (1789–1859) – російський журналіст, видавець. Походив з польської дворянської родини. Редактор «Северного архива», «Сына Отечества», газети «Северная пчела».
- 307 *Петен Антрі Філіпп* (1856–1951) – французький маршал. В 1940–1944 рр. під час окупації Франції – голова капітуляційного уряду, згодом колабораціоністського режиму «Виши». У 1945 р. засуджений до смерті, згодом вирок замінили довічним ув'язненням; *Франко Баамонде* (1892–1975) – голова іспанської держави в 1939–1975 рр., диктатор Іспанії; *Салзар Антоніу ді Олівейра* (1889–1970) – голова уряду Португалії в 1932–1968 рр., засновник партії Національний союз, фактичний диктатор країни.
- 308 *Паустовський Костянтин* (1892–1968) – російський письменник.
- 309 *Троцький Лев* (справжнє прізвище Бронштейн; 1879–1940) – один із керівників більшовицької партії та держави.
- 310 *Бутович Микола* (1895–1961) – український графік і гравер. Родом з Полтавщини. Навчався в Празі та закінчив Графічну академію в Лейпцигу. З 1948 р. в США. Належав до кола близьких приятелів Є. Маланюка.
- 311 Рядок з поезії Лесі Українки «*І ти колись боролась, мов Ізраїль*» (1904).
- 312 *Вишенський Іван* (середина XVI ст. – між 1621–1633) – український письменник-полеміст. Більшу частину свого життя провів аскетом-печерником на Афоні. Виступав на захист православної церкви, проти католицизму та унії.
- 313 *Барка Василь* (1908–2005) – український письменник і літературознавець. З 1943 р. в Німеччині, з 1950 – у США. Автор численних поетичних збірок, романів та літературознавчих праць.
- 314 Рядки з поезії П. Тичини «*Антистрофи*» (1919–1920) зі збірки «Замість сонетів і октав»:

Орел, Тризубець, Серп і Молот. І кожне
виступає як своє.

Своє ж рушниця в нас убила.

Своє на дні душі лежить.

- 315 *Його мати – росіянка (пол.)*.
- 316 Ідеться про П. Скоропадського.
- 317 *Чупринка Григорій* (1879–1921) – український поет. Учасник української революції, розстріляний більшовиками. Родом із Чернігівщини. Співробітник «Української Хати». Автор кількох поетичних збірок. Є. Маланюк захоплювався творчістю Г. Чупринки та досліджував його життєпис, наслідком чого стала цікава стаття «Чупринка і проблема біографії» (1958).
- 318 *Вороний Микола* (1871–1938) – український поет, театрознавець, актор, перекладач. Навчався у Львівському та Віденському університетах. Під час української революції працював в уряді УНР. З 1920 р. в еміграції у Польщі. 1926 р. повернувся в Україну. Був репресований та висланий, 1938 р. знов заарештований і розстріляний. Є. Маланюк знав М. Вороного ще з часів спільної роботи в Києві доби УНР.
- 319 *Семенко Михайло* (1892–1937) – поет, один із теоретиків і керівників українського футуризму. Родом з Полтавщини. Автор багатьох поетичних збірок. Керівник літературних організацій («Аспанфут», Комункульт», «Нова генерація»). Розстріляний 1937 р.
- 320 Ідеться про *В'ячеслава Гурецького*, однокласника Є. Маланюка з Єлисаветградського реального училища, випускника 1914 р.
- 321 Цитата з поеми Шевченка «*І мертвим, і живим...*» («Учітесь, читайте, / І чужому научайтесь, / Йй свого не цурайтесь»).
- 322 *Азеф Евно* (1869–1918) – провокатор, з 1892 р. секретний співробітник департаменту поліції Росії. Один з організаторів партії есерів.

- 323 *Мілюков Павло* (1859–1943) – російський політичний діяч, історик, публіцист. У роки Першої світової війни активно відстоював політичну лінію – війна до переможного кінця, за що отримав прізвисько Мілюков-Дарданельський. *1 листопада 1916 р.* виступив у Думі зі звинуваченнями (які так і залишилися недоведеними) у зраді прем'єр-міністра Б. Штюрмера та оточення імператриці Олександри Федорівни.
- 324 За переказом з «Повісті врем'яних літ», *апостол Андрій*, прийшовши на Київські гори, сказав своїм учням: «Бачите ви гори сі? Так от, на сих горах возсіяє благодать Божа, і буде город великий, і церков багато воздвигне Бог», поставив хреста й поблагословив їх.
- 325 *Лобачевський Микола* (1792–1856) – російський математик українського походження, створив неевклідову геометрію. У 1827–1844 рр. – ректор Казанського університету.
- 326 Йдеться про книгу Юрія Русова «*Душа народу і дух нації*» (Філадельфія, 1948).
- 327 *Чомбе Моїз Капендра* (1919–1969) – політичний діяч Конго (тепер Заїр). Процес звільнення від колоніальної залежності країн Африки супроводжувався національно-визвольними змаганнями, які часто використовувалися наддержавами (СРСР, США) для реалізації своїх цілей. 1964 року Є. Маланюк писав у поезії «Парастас»:
- ...У В'єтнамі чужинці роблять пустиню,
У Конго бомбами возз'єднують Катану,
А бідний Чомбе у Парижі
чекає Петлюриноного кінця.
- 328 Нині – Шаба, провінція на південному заході Заїру. До 1960 р. називалась *Катанга* і була частиною тодішньої колонії Бельгії Конго.

- 329 *Мендес-Франс П'єр* – прем'єр-міністр Франції (1954–1955).
- 330 Так населення правого берега Синюхи (територія колишньої Речі Посполитої, згодом Київської губернії) називало населення Лівобережжя, землі колишньої Херсонщини. Старожили села Торговиці й досі так називають новоархангельську сторону.
- 331 Репліка з комедії І. Карпенка-Карого «*Суєта*».
- 332 *Розанов Василь* (1856–1919) – російський філософ, публіцист, критик. Автор праць з історії філософії, педагогіки; *Леонтьєв Костянтин* (1831–1891) – російський письменник, публіцист і критик; пізній слов'янофіл; *Федотов Георгій* (1886–1951) – російський філософ, публіцист, історик культури, засновник богословської культури. Один із засновників та організаторів релігійно-філософського гуртка «Воскресеньє». З 1925 р. в еміграції (Німеччина, Франція США); *Філософов Дмитро* (1872–1940) – російський публіцист, художник і літературний критик, релігійно-громадський і політичний діяч.
- 333 Йдеться про поему М. Бажана «Сліпці».
- 334 *Маланюк Сергій* (1898–1922) – брат Є. Маланюка. Жив у батьківській хаті з дружиною Тетяною та донькою Євгенією. Помер від сухот. Євгенія Сергіївна стала вчителькою. Жила і працювала на Київщині. Виростила трьох дітей (сина та двох доньок), яким зберегла батькове прізвище. В останні роки мешкала у Бресті біля старшої доньки. Вони єдині в Україні нащадки роду Маланюків.
- 335 *Моріак Франсуа* (1885–1970) – французький письменник та літературознавець. Автор романів «Пустеля любові» (1925), «Тереза Декейру» (1927), «Дорога в нікуди» (1939) та ін.
- 336 *Пруст Марсель* (1871–1922) – французький письменник. Цикл романів «У пошуках втраченого часу» (Т. 1–16, 1913–1927).

- 337 *Жід Андре* (1869–1951) – французький письменник. Автор романів «Іммораліст» (1902), «Підземелля Ватикану» (1914) та ін.
- 338 Тут очевидна описка в датуванні: певно, що йдеться про 1963 рік.
- 339 Героїня поеми О. Блока «*Дванадцять*».
- 340 Поема-трагедія *Івана Драча*, опублікована в «Літературній газеті» (1961).
- 341 *Муссоліні*.
- 342 *Двійки* – так називалася польська спецслужба міжвоєнного часу.
- 343 Відповідно: праці В. *Литинського* (1926) та Д. *Донцова* (1921).
- 344 *Орест Михайло* (справжнє прізвище Зеров; 1901–1963) – поет і перекладач. Брат Миколи Зерова. З 1944 р. в Німеччині. Засновник і керівник Інституту літератури в Мюнхені. Автор кількох поетичних збірок та величезної перекладацької спадщини. Видав недруковану спадщину брата.
- 345 У збірці «Перстень і посох» є поезія «Квітень», присвячена пам'яті дружини поета Богуміли, без зазначеної дати написання.

Neplačte za mnou
 Ja byla jsem jen pisen...
 Ja byla jsem vánek, co
 hledit ti vlasý

(*Вірші сина на 4.11.1963*)

Сніг скроплюється рясними сльозами
 – моїми! моїми! –
 Над могилою Твоєю, єдина.
 Ти чуєш, Ти знаєш, надходить
 посмертна весна.

Соки кружляють у вітах.
 Крутліють бруньки,
 Щоб вибухнуть квітами
 Над могилою Твоєю, єдина.

Вже квітень.
 Соки кружляють у вітах,
 Волога просочує ґрунт,
 Торішні пружаються трави
 І, напевно, воскреснуть у травні.

Христос Воскрес –
 із мертвих,
 Смертю смерть подолав
 І тих, що в гробі,
 Єднає з космічним життям.

І внучок прийшов на дрібних, ще
 невірних ніжках,
 І поклав червону вербичку з бруньками
 – На могилу Твою, єдина.

Я бачу, як ти усміхнулась
 крізь мертвий сон,
 І усміх той розтопив останні клапті снігу.
 І прилетів вітер з-за Атлантику
 – моє зітхання,
 В яким жаль і свідомість гріха,
 І тайна радість – зіллялись в одно.
 Горючий вітер, що перелетів Ватаву
 Єдиним порухом крил.

І буде червень,
 І буде липень-червенець.
 А потім – буде чи ні?

Архів поета дає можливість встановити дату за рукописом – 2 квітня 1964 року. Поет взяв за епіграф нібито вірші сина. Свого часу Богдан Маланюк, прочитавши твір, сказав, що ніколи віршів не писав. І все ж певна причетність поетового сина до появи поезії «Відхід», очевидно, була. Ймовірно, твір був написаний відразу ж після синового дзвінка («Vykřikl telefon..») до Нью-Йорка з повідомленням про смерть пані Богуміли. Після розмови із сином чеською мовою поет записав цей єдиний чеськомовний твір, що так і залишився на сторінках записників. Поряд із текстом є ще приписка: «Druhý den ráno zřítíl se vesmír..» («Другого дня вранці провалився всесвіт..»).

Відхід

Не плачте за мною
Я була лиш піснею!
Простою, як вівці в лісі,
Я була вітерцем, що гладив
тобі волосся.

Задзвонив телефон – небеса впали
Буденний і повільний трамвай
Глибоке напруження тихої домівки
Поцілунок на волосся.

Вічна й ласкава усмішка
З домішкою не йдеться про нас
Закрили обриси нашої надії
Було сонце, що спить за горою.

Не плачте за мною
Я є лиш пісня
Проста, як вівці в лісі,
Я лише вітерець, що гладив тобі
волосся.

- 346 Ідеться про смерть дружини Є. Маланюка *Богуміли*. Як розповідав син поета, після зустрічі матері з батьком у Варшаві 1960 року Богумілу з Варшави до Праги супроводжували чеські спецслужби, а увесь наступний рік чи не кожного місяця її запрошували для розмов. Отже, певна частка правди в здогаді поета таки є.
- 347 Рядки із поезії «*Anno domini MCMXXXIII*» та епіграф поезії «Неможливого ждали розмаю».
- 348 «*Свята Ніч*» (нім.).
- 349 *Доповідачів* (англ.).
- 350 Широко експлуатовану політичним істеблшментом ССРСР, особливо в добу Микити Хрущова після відомого з'їзду будівників комунізму (1961), ленінську формулу «Комунізм – це радянська влада + електрифікація всієї країни», поет перефразовує, увиразнюючи її справжню сутність.
- 351 Є. Маланюк пише найперше про своє особисте відкриття і цілковите несприйняття Нового Світу. Від першого вірша, написаного за Атлантикою («Ані вершин, ані низин..» – 1949) поет сприймав США як суспільство, поглинуте «океаном зла». Прикметно, що образ України в його поетичній творчості відчутно міліє і його заступають інвективи світові зла. Йдеться про поезії «Втім небі Бога немає», «Втім за калужним Вавилоні», «Думи», «Дні», «Серпень», «Молитва», «І гніву дозрівають важкі грона» та інші (див. детальніше про це: Куценко Леонід. *Dominus Маланюк тло і постать* – К: ВЛЦ «Просвіта», 2002. – С. 338–346).
- 352 *Аденауер Конрад* (1876–1967) – федеральний канцлер ФРН в 1949–1963 рр.
- 353 *Бочек Філіпіна й Савицький Едмунд* – батьки дружини Євгена Маланюка Богуміли. Філіпіна Бочек походить з давнього чеського середньовічного роду короля Юрія з Кунштату і Подєбрад. Едмунд Савицький – з українських земель колишньої Речі Посполитої.

- 354 Записані поетом з пам'яті рядки із пісні Іво Тіардовича на музику Юрія Валдана «Зірки над Сплітом» («Hvězdy nad Splitem»)

Найчервоніші зірки горять в Спліті над морем,
а я під ними сам – стою зі своїм горем.
(Nejkrásnější hvězdy hoří ve Splitu nad mořem
a já pod nimi sám – stojím se svým hořem.)

- 355 *Не насправді (лат.).*
356 *Після написаного (лат.).*
357 Див. про це в статті «Євген Машковський» (Маланюк Є. Книга спостережень. – Т. 2).
358 Тут рядок із поезії Т. Шевченка «Ми заспівали, розійшлись...», написаної на чужині в Оренбурзі 1850 р. Настрій цього запису, очевидно, зможе передати повний текст твору.

Ми заспівали, розійшлись,
Без сліз і без розмови,
Чи зійдемося ж знову?
Чи заспіваємо коли?
А може, й те... Та де? Якими?
І заспіваємо яку?
Не тут і, певно, не такими!
І заспіваєм не таку!
І тут невесело співали,
Бо й тут невесело було,
Та все-таки якось жилось,
Принаймні вкупі сумували,
Згадавши той веселий край,
І Дніпр той дужий, крутогорий,
І молодеє теє горе!
І молодий той грішний рай!

- 359 *Стефанович Олекса* (1899–1970) – український поет. Родом з Волині. З 1922 р. в еміграції. Належав до Празької поетичної групи. З 1949 р. в США. Автор кількох поетичних збірок.
360 *Вовчук Іван* (1900–1979) – педагог, агроном, редактор. Науковий співробітник Інституту рослинництва в Харкові. З 1944 р. в еміграції у Німеччині. Активний діяч ОУН. З 1953 р. в США. Голова Організації чотирьох свобод України, редактор «Вісника ООЧСУ».
361 Ідея перебраться до Європи час від часу з'являлася в листах Є. Маланюка ще з кінця 50-х років (листи до Д. Донцова). Особливо актуальною вона стала після зустрічі з дружиною 1960 р. В одному з листів до пані Й. Бургард (25.01.1962) поет пише, що хоче переселитися десь до Австрії чи Німеччини. На жаль, смерть дружини не дала здійснитися тим планам, а «конфлікт» Є. Маланюка з Новим Світом дедалі загострювався.
362 *Леонід Лиман.*
363 Криптонім розкрити не вдалося.
364 Добра приятелька Є. Маланюка *Ніла Гайворонська* (Пелехович), що мешкала у Квінсі на Форест Гілс (Нью-Йорк).
365 Є. Маланюк вступив до Київської військової школи восени 1915 р. і 1 січня 1916 р. закінчив навчання за пришивдешнім курсом.
366 *Сінклер Володимир* (1879–1945) – генерал-поручник Генштабу. Начальник штабу Дієвої армії УНР. Начальник Генерального штабу Армії УНР; *Дельвіг Сергій* (1866–1944) – генерал-полковник артилерії. Член Вищої Військової ради. Є. Маланюк залишив спогади про генерала Сінклера «Тютюнник і Сінклер» (КС. Т. 1. – С. 329–336).
367 Ідеться про ранні праці *В. Липинського* з історії України – монографії «Україна на переломі 1657–59» та «Листи до

- братів-хліборобів» – і праці Д. Чижевського, присвячені дослідженням українського бароко – «До проблем бароко», «Історія української літератури» та ін.
- 368 *Пісудський Юзеф* (1867–1935) – польський військовий і політичний діяч. Родом з Віленщини. Керівник Польської держави (1918–1922) та її перший маршал. Є. Маланюк пише про втрачений шанс уряду УНР домовитися з Пісудським про союз у боротьбі за спільне визволення з-під ярма Російської імперії. Євген Маланюк був особисто знайомий з Ю. Пісудським.
- 369 Ідеться про героїню поеми О. Блока «Дванадцять» (1918) *Катьку-толстоморденьку* та згадуються ранні твори «*Вірші про Прекрасну Даму*» (1904) й «*Незнайомка*» (1906).
- 370 *Гінніус Зінаїда* (1869–1945) – російська поетеса, критик. З 1920 р. в еміграції.
- 371 *Бунін Іван* (1870–1953) – російський поет, прозаїк. З 1920 р. в еміграції. Нобелівський лауреат (1933).
- 372 Тут, очевидно, посилення на відомий афоризм Марка Тулія Цицерона з промови на захист поета Архія – *Poetae nascuntur, oratores fiunt* – поетами народжуються, ораторами стають (лат.). Див, наприклад, у М. Хвильового, якого поет тоді відстоював у діаспорних дискусіях «Митцем треба народитися (*nascuntur poetae...*), бо ніяка «октябрська» платформа в цьому разі ніяк не врятує» (Камо грядеши // Хвильовий Микола. Твори у двох томах. – К, 1990. – Т. 2. – С. 412). Отже, у тексті: «І митець (поет) все таки мусить бути *народженим*».
- 373 *Гумільов Микола* (1886–1921) – російський поет-акмеїст. Розстріляний більшовиками.
- 374 *Баширцєва Марія* (1860–1884) – українська художниця. Родом з Полтавщини. Жила в Парижі. Залишила цікаву художню спадщину та щоденники. Ідеться про поезію Є. Маланюка «*Марії Баширцєвій*», написану ще 1927 р.
- 375 У видавництві «*Гомін України*» (Канада) вийшли друком обидва томи «Книги спостережень» Є. Маланюка.
- 376 Поет цілковито не сприймав введення *апострофа* й жодного разу не вживав його.
- 377 *Чапленко Василь* (1900–1990) – український мовознавець, письменник і літературний критик. Закінчив Дніпропетровський університет. З 1945 р. в еміграції (Німеччина, США). Автор кількох романів та повістей, монографій з питань українського мовознавства (серед них «Історія нової української літературної мови». – Нью-Йорк, 1970).
- 378 *Дункан Айседора* (1878–1927) – американська танцівниця. Одна з основоположниць школи модерного танцю. У 1921–1924 рр. була дружиною С. Єсеніна та жила в СРСР.
- 379 *Мірчук Іван* (1981–1961) – український філософ та історик української культури, громадський діяч. Родом зі Стрия. Освіту здобув у Віденському університеті. З 1919 р. в еміграції (Австрія, Німеччина). Дослідник українського світогляду й духовності.
- 380 *Стєпун Федір* (1884–1965) – російський філософ, публіцист. Освіту здобув у Гейдельберзькому університеті. 1910 р. повернувся в Росію, брав участь у виданні журналу «Логос». 1922 р. висланий з Росії. Жив у Мюнхені, був засновником і видавцем журналу «Новий град». Автор книг «Життя і творчість» (1923), «Основні проблеми театру» (1923) та ін.
- 381 *Закревська Ганна* (1822–1857) – дружина П. Закревського. Т. Шевченко був у Закревських у Березовій Рудці в 1843 р., тоді ж написав її портрет, а на засланні присвятив їй вірш «Г. З.» («Немає гірше, як в неволі»), навіяний пережитим колись коханням.
- 382 Т. Шевченко був вдячний українському письменникові Є. Гребінаці (1812–1848) за допомогу й прихильність. Він намалював його портрет та присвятив Є. Г. вірш «Перебендя».

- 383 *Мережковський Дмитро* (1866–1941) – російський письменник, автор трилогії «Христос и Антихрист» (1895–1905). З 1920 р. в еміграції.
- 384 Ідеться про статтю «Репліка» (1927) як миттєву реакцію Є. Маланюка на розмірковування героя роману М. Хвильового «Вальдшнети» Дмитра Карамазова про Шевченка, хоч відлуння цієї полеміки можна знайти в інших працях Є. Маланюка.
- 385 *Керенський Олександр* (1881–1970) – російський політичний і державний діяч. Лідер фракції трудовиків у 4-й Державній думі Росії. З 1918 р. в еміграції.
- 386 *Бабель Ісаак* (1894–1941) – російський письменник; *Олеша Юрій* (1899–1960) – російський письменник; *Ільф Ілля* (справжнє прізвище Файнзильберг; 1897–1937) – російський письменник; *Багряцький Едуард* (справжнє прізвище Дзюбін; 1895–1934) – російський поет.
- 387 У передмові до нездійсненого видання «Кобзаря» Т. Шевченко писав: «Енеїда добра, та все-таки сміховина...»
- 388 *Манія величі* (лат.).
- 389 *Смаль-Стоцький Роман* (1893–1927) – український мовознавець, політичний діяч. Народився в Чернівцях. Навчався у Відні, Лейпцигу, Мюнхені. Співробітник дипломатичних місій ЗУНР. Обіймав професорські посади у Варшаві, Празі. З 1945 р. в Німеччині, з 1947 р. в США. Автор численних праць з мовознавства.
- 390 *Дем'ян Бедний* (справжнє ім'я Єфім Прідворов, 1883–1945) – російський поет. Учився разом з І. Огієнком у Військово-фельдшерській школі.
- 391 Рядок із поезії Т. Шевченка «І Архімед, і Галілей...» (1860).
- 392 Це ворог (фран.).

- 393 *Семененко Олександр* (1898–1978) – український адвокат. Народився в Єлисаветграді. Приятель Є. Маланюка ще з часів гімназійної юності. У міжвоєнний період працював на адвокатських посадах в Україні. З 1943 р. на еміграції. Жив у Німеччині, Бразилії, США. Автор книги спогадів «Харків, Харків...» (1976).
- 394 *Лавриненко Юрій* (псевдонім Юрій Дивнич; 1905–1987) – український літературознавець та публіцист. Був членом літературної організації «Плут». З 1935 до 1942 р. в ув'язненні та на засланні. З 1944 р. в еміграції (Німеччина, США). Автор кількох літературних портретів, антології «Розстріляне відродження», публіцистичних праць «Соціалізм і українська революція» (1949) та ін. Один з організаторів літературної організації «Слово» (1954).
- 395 *Неодмінна умова* (лат.).
- 396 *Франц-Фердинанд* (1863–1914) – австрійський ерцгерцог, племінник імператора Франца Йосифа I. Був спадкоємцем престолу. Убитий у м. Сараєво членами таємної сербської організації «Чорна рука».
- 397 *Пурталес Фрідріх* (1853–1928) – німецький посол у Росії в 1909–1914 роках. 1914 р. вручив міністру іноземних справ Росії С. Сазонову ноту про оголошення війни.
- 398 *На ти* (італ.).
- 399 *Ніколи* (англ.).
- 400 Антрепренер *Гаркун-Задунайський* – уособлення провінційності та малоросійства (оповідання В. Винниченка «Антрепренер Гаркун-Задунайський», 1903).
- 401 Повість *Михайла Коцюбинського* (1864–1913) «Тіні забутих предків» (1911).
- 402 *Гори Кетскіл* на північному сході США. Там є містечко *Гантер* та українська оселя Івана та Ольги Кобзарів – «Кобзарівка», де від середини 50-х років і до останніх місяців

- життя Є. Маланюк проводив свої відпустки, куди їздив навіть на вихідні. Там написано чимало його творів.
- 403 *Коротич Віталій* (1936) – український поет, публіцист, перекладач.
- 404 *Маяковський Володимир* (1893–1930) – російський поет.
- 405 *Виспянський Станіслав* (1869–1907) – польський драматург, художник і театральний діяч. Прагнув виразити національне начало в стилі «модерн».
- 406 Постать трагічної пророчиці Кассандри Леся Українка вивела в однойменній драмі (1907). Ще в березні 1903 р. в листі до Ольги Кобилянської вона писала: «...Ся трагічна пророчиця, з своєю ніким не признаною правдою, з своїм даремним пророчим талантом, власне такий неспокійний і пристрасний тип вона тямить лихо і пророкує його, і ніхто їй не вірить, бо хоч вона каже правду, але *не так, як треба людям*; вона знає, що *так* їй ніхто не повірить, але *інакше* казати не вміє; вона знає, що її ніхто не прийме, але не може мовчати. Бо душа її і слово не дається під ярмо...». Євген Маланюк скористався іменем героїні Лесині драми для характеристики самої письменниці.
- 407 Євген Маланюк наголошує на провідних концептах раси у творчому доробку Ю. Липи (передовсім в «Українській расі» (1937)) – це психологія, етнопсихологія, психіка, дух, духовність. Це – генетика. Саме з огляду на це, художнє мислення І. Буніна, на думку поета, різнить його з «росіяństwом».
- 408 Галина Кузнецова (1900–1976), російська письменниця. Народилася в Києві; з 1920 р. – на еміграції. У 1927–1942 рр. жила в будинку І. Буніна в м. Грасс на півдні Франції, була його близькою подругою (див. її «Грасський щоденник» – 1967).
- 409 Ідеться про Ольгу Яківну Юзкову.

- 410 Покійній дружині *Богумілі* на честь тридцятип'ятиліття їхнього шлюбу.
- 411 Ідеться про Ольгу Юзкову.
- 412 *Баратинський Євген* (Баратинський; 1800–1844) – російський поет.
- 413 *Буття*, гл. 4:9.
- 414 Ідеться про рукопис поетичної збірки *Ліни Костенко «Зоряний інтеграл»*, яка так і не побачила світ, а поширювалася в списках, один з яких потрапив до Є. Маланюка. Виписки із збірки поет робить до окремого блокнота в польоті Нью-Йорк – Торонто.
- 415 Тут очевидна описка. Ідеться про *Василя Симоненка* (1935–1963), українського поета і журналіста. Про це свідчать розмірковування Є. Маланюка над трьома «уроками», які дав В. Симоненко своєю поезією сучасникам, у статті «16 січня 1965 – 30-річчя з дня народження Василя Симоненка» (див: Маланюк Євген. Повернення. Поезії. Літературознавство. Публіцистика. Щоденники. Листи. Упорядкування, редактування, передмова Тараса Салиги. – Львів, 2006. – С. 345–350). Є. Маланюк використовує для характеристики постаті поета-бунтаря цитату із своєї поезії «Шевченко» (1926) – «лютий крик прозрілого раба».
- 416 Це записна книжка з подорожніми записами маршрутів мандрівки поета Європою.
- 417 Тут і далі географія міст і містечок на маршруті мандрівки Є. Маланюка, які не потребують перекладу.
- 418 *Церква містеча Ерфорт (нім.)*.
- 419 *Церква над водою (нім.)*.
- 420 Ідеться про річницю вбивства *Симона Петлюри*.

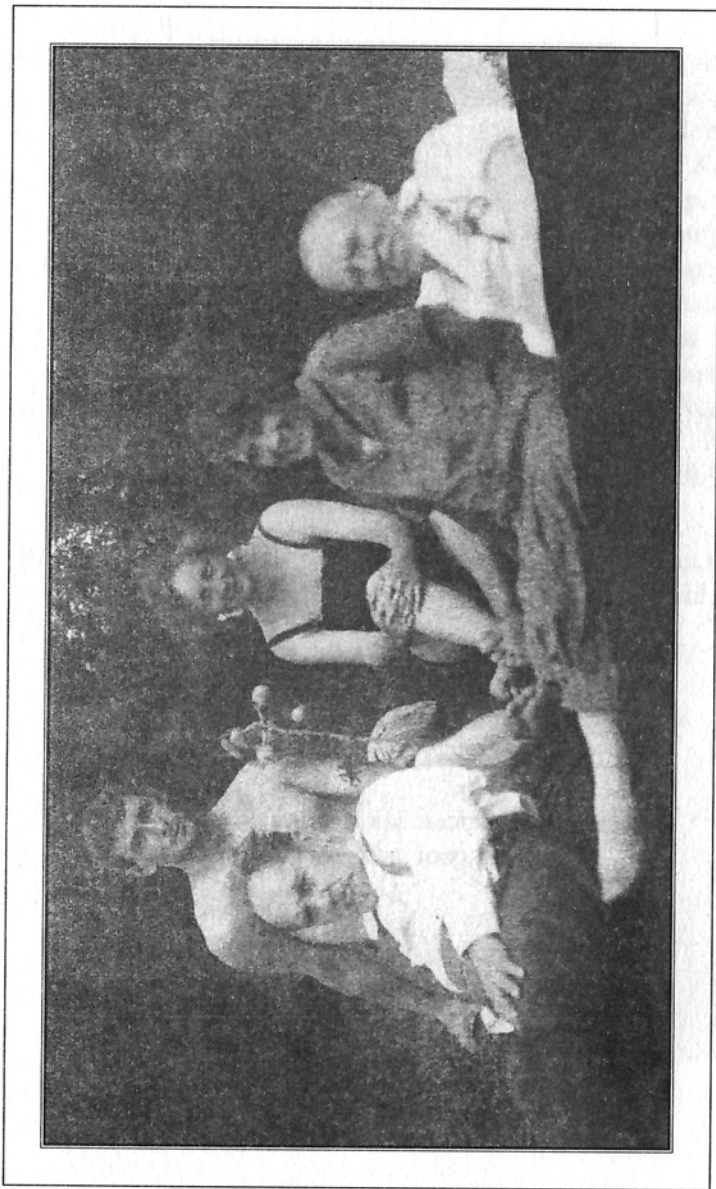
- 421 Йдеться про панахиду по С. Петлюрі на кладовищі *Монпарнас* у Парижі.
- 422 У збірці «Перстень і посох» (1972) рядки, написані 26.06., стали епіграфом до поезії «*Отак думати в експресі „Paris“*».
- 423 *Стендаль* (справжнє прізвище та ім'я Анрі Марія Бейль; 1783–1842) – французький письменник.
- 424 *Сосни*.
- 425 3 іт. – *пл. Св. Петра* у Ватикані.
- 426 З лат. дослівно в тексті – «...*Світ* не переходить у *Місто*». Це перефразований поетом вислів: *Urbi et Orbi* – «*Місту (Риму) і світу*». Так називаються традиційні святкові послання Папи Римського.
- 427 *Особистість є розумна природна одиниця сутності (лат.)*.
- 428 *Рим новий Муссоліні (іт.)*.
- 429 *Резиденція Папи (іт.)*.
- 430 *Озером Немо (іт.)*.
- 431 *Озером Альбано (іт.)*.
- 432 Західні вілли (іт.).
- 433 Йдеться про Нілу Гайворонську.
- 434 Є. Маланюк задумав мандрувати Європою разом із сином *Богданом*. Спершу вони зустрілися в Парижі. Потім Богдан Маланюк відбув до Італії сам, а поет їхав до Рима через континент. У Римі вони знову зустрілися. Тут ідеться про те, що поет провів сина, який уже поїхав до Праги.
- 435 Остання книга поезій Є. Маланюка, яку він сам підготував до друку, але не встиг видати. Вона побачила світ у видавництві «Сучасність» у Мюнхені.

- 436 Можливо, – Україна Галицька.
- 437 У цьому числі газети була надрукована добірка віршів *Ліни Костенко* із 11 поезій під рубрикою «3 нової книги».
- 438 *Молодожанин Леонід* (1915) – український скульптор, маляр, вітражист. Родом з Волині. Навчався у Відні, у Берлінській та Гаазькій академіях мистецтв. З 1948 р. в США. Автор пам'ятника Т. Шевченкові у Вашингтоні (1964).
- 439 Йдеться про *Анджея де Вінченза* (1922) – професора філософії, сина відомого польського письменника Станіслава де Вінченза. Народився у Львові, вчився у Сорбонні. Працював у Гейдельберзі (1867–1873), Геттінгемі. Тепер живе у Франції. Д. Чижевський сприяв професурі А. Вінченза в Гейдельберзі. Очевидно, що Вінченз мав зустріти Є. Маланюка у Гейдельберзі.
- 440 Влітку 1947 р. Є. Маланюк здійснив мандрівку південними землями Баварії до витоків Ізару, до Баварських Альп, на чудові береги *Неккару*, Хімзее. Наслідком цієї подорожі став роман у віршах «*Осінь весна*» (1947). На жаль, чимало поезій з подорожі так і залишилися в поетових нотатниках.
- 441 Містечко у Моравії (неподалік Брно), у якому мешкала мати поетової дружини Богуміли.
- 442 *Світло зі Сходу (лат.)*.
- 443 *Ковальський Микола* (1885–1944) – український громадський і політичний діяч. Родом з Волині. Був членом РУП, УСДРП. Член ЦР, член уряду УНР. В еміграції – голова Українського центрального комітету у Варшаві. Знищений гітлерівцями в концтаборі Дахау.
- 444 *Андіївська Емма* (1931) – українська поетеса, перекладачка та малярка в еміграції.
- 445 *Ахмадуліна Белла* (1937) – російська поетеса, перекладач.

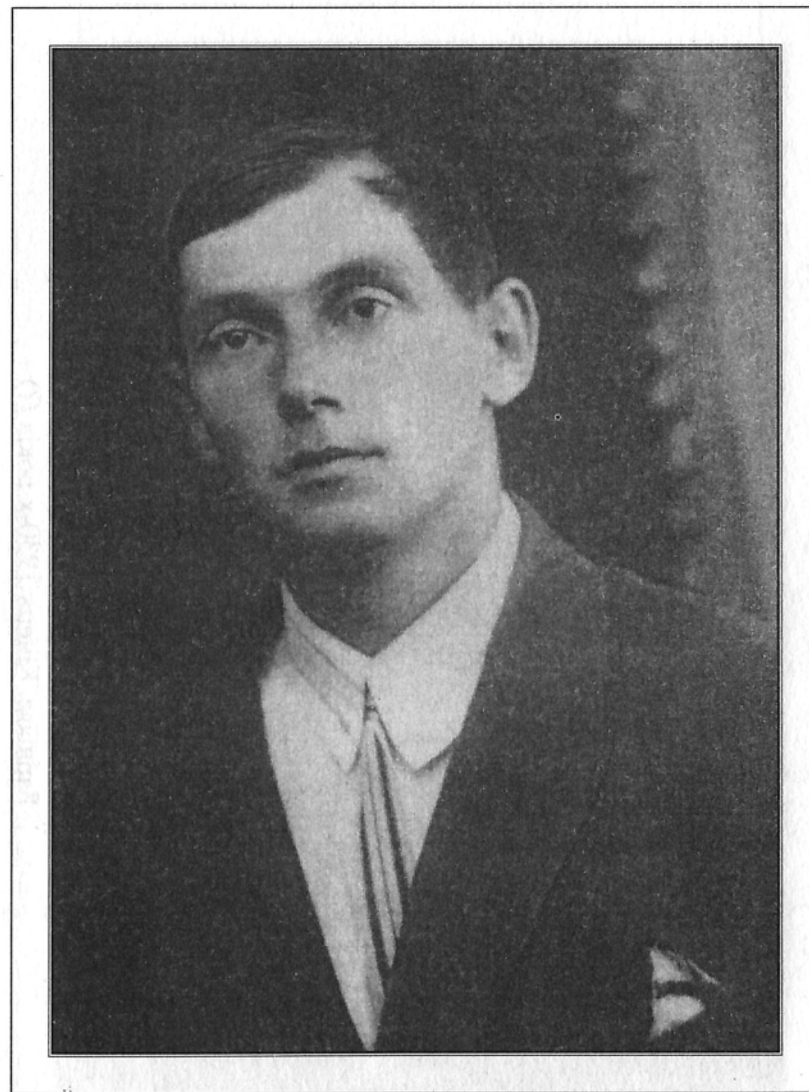
- 446 *Прокопович Феофан* (1681–1736) – архієпископ православної церкви. Один із творців Києво-Могилянської академії. Після поразки гетьмана Мазепи став служити Петру I; *Безбородько Олександр* (1746–1799) – вихованець Києво-Могилянської академії, київський полковник. З 1775 р. переїхав до Петербурга, де здобув прекрасну кар'єру спершу як секретар Катерини II, а згодом канцлер. Мав вплив на Павла II, добившись повернення окремих привілеїв для Гетьманщини; *Данилевський Григорій* (1829–1890) – російський письменник. Походив з українського роду із Слобожанщини; *Шульгин Віталій* (1822–1878) – російський історик. Родом з Калуги. Професор історії Київського університету. Редактор шовіністичної російської газети «Киевлянин» (1864–1878). Відстоював російські великодержавні погляди.
- 447 *Бартель Фердинанд* (1860–1935) – польсько-галицький педагог та історик, автор праць, присвячених історії міст, мистецтву й культурі Галичини.

Є. Маланюк після закінчення Київської військової школи. 1916 р.

На еміграції у Чехо-Словаччині: Є. Чикаленко, Є. Маланюк, З. Равич (?), Ю. Садиш,
М. Садовський. Середина 20-х років XX ст.

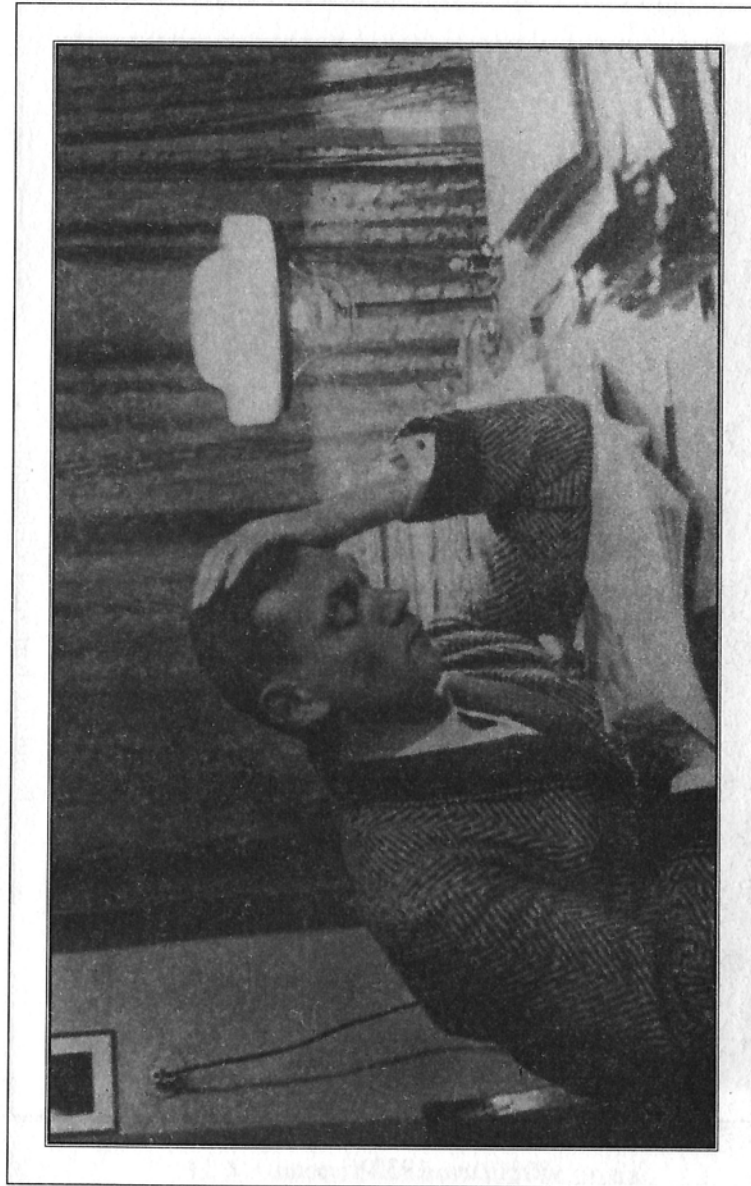

Є. Маланюк – студент Української господарської академії.
Подєбради, 1924 р.

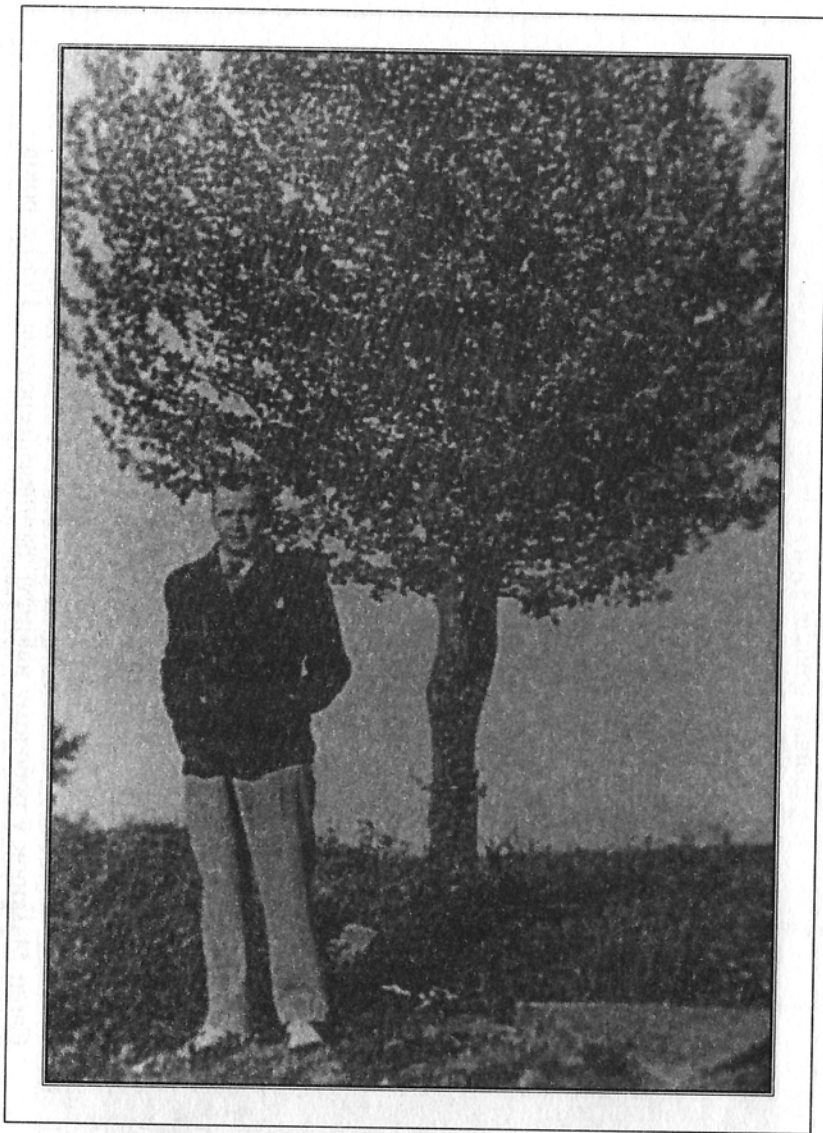
Варшава. Кінець 1930-х років (?)

326

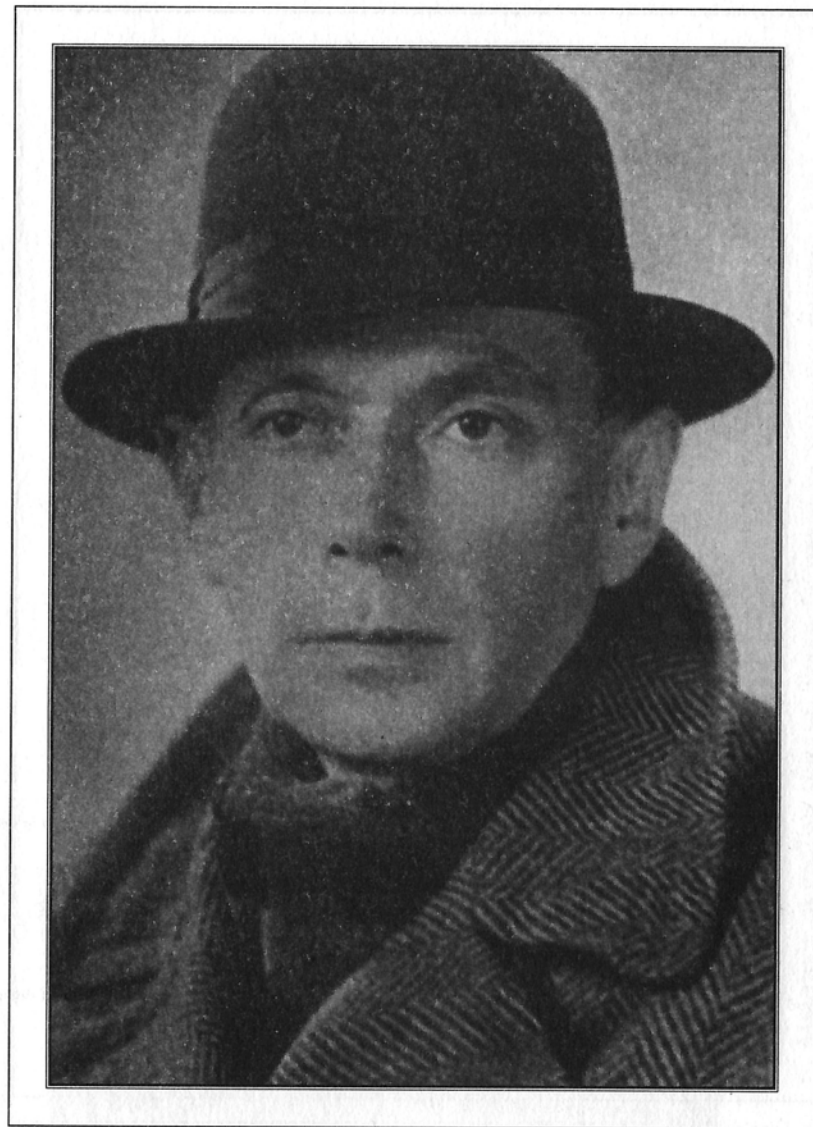

Євген Маланюк у робочому кабінеті. Варшава, середина 1930-х років

327

Варшава, 1930-ті роки

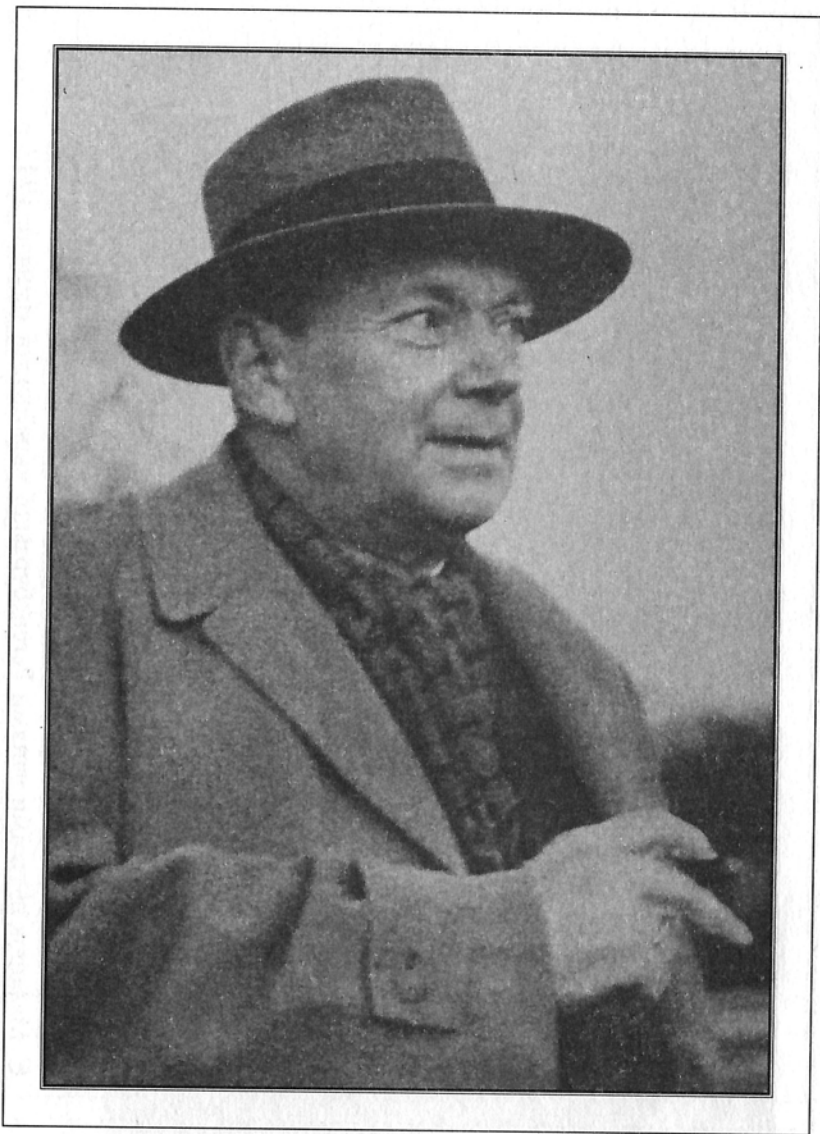
Є. Маланюк. Початок 1930-х років

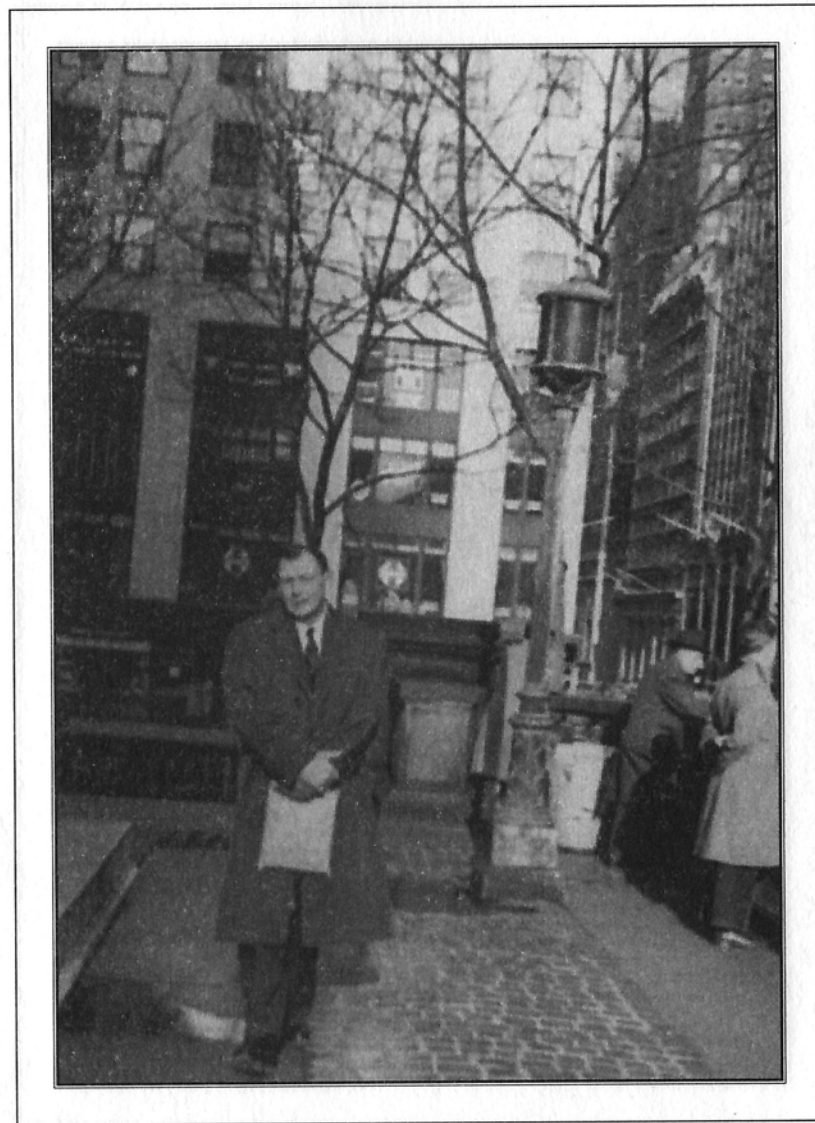
Є. Маланюк з дружиною та сином. Кунштат (Чехія), Початок 1940-х років

Є. Маланюк зі своїми учнями Регенбурзької української гімназії. 1947 р.

Нью-Йорк, кінець 1950-х років

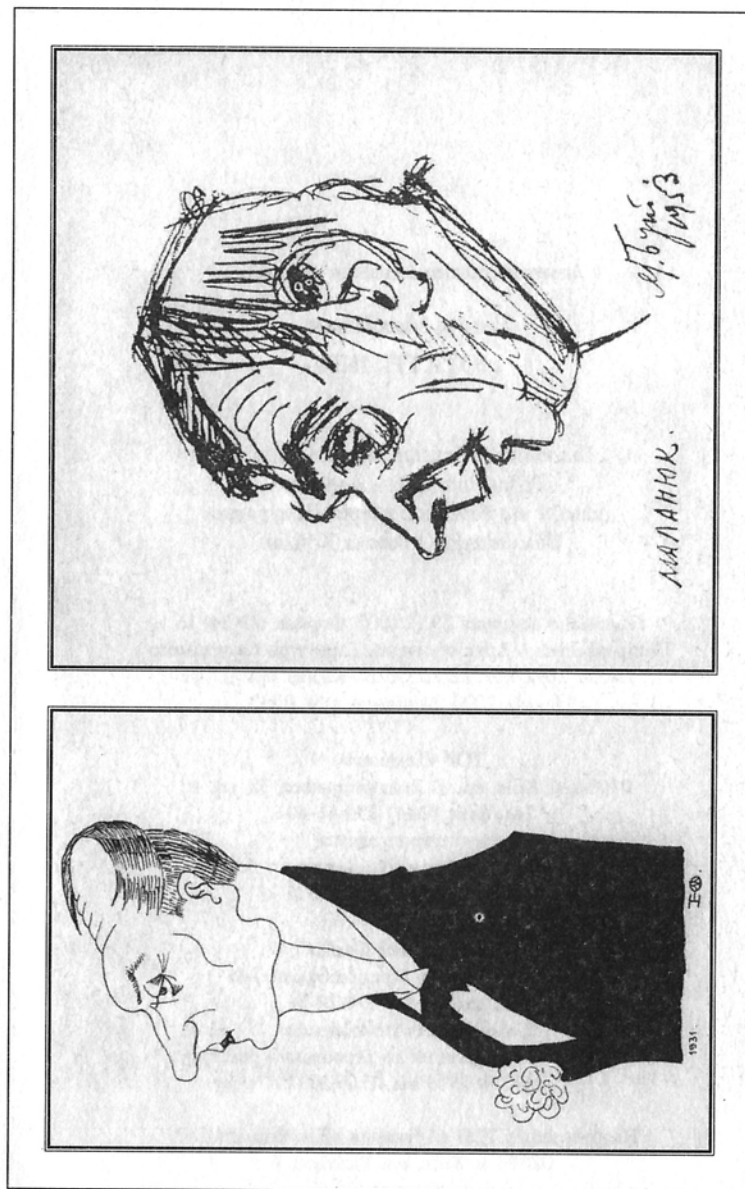

Нью-Йорк, 1957 р.

Нью-Йорк, початок 1960-х років (?)

334

Є. Маланюк. Шаржі Ю. (?), (1931) та М. Бутовича (1953)

335

Документально-художнє видання

Євген Маланюк
НОТАТНИКИ

Головний редактор: Юлія Олійник
Редактор: Ірина Давидко
Дизайн та верстка: Марія Шмуратко
Обкладинка: Микола Койдан

Підписано до друку 29.12.2007. Формат 60Х84/16
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Лазурського
Умовн. друк. арк. 22,52. Облік-видавн. арк. 27,24
Наклад 1000. Замовлення № 0385

ТОВ «Темпора»
01030, м. Київ, вул. Б. Хмельницького, 32, оф. 4
Тел./факс: (044) 234-46-40
www.temproga.com.ua
Свідоцтво про внесення до державного реєстру:
ДК № 2406 від 13.01.2006

ТОВ «Перфект Стайл»
03680, м. Київ, вул. Машинобудівна, 46
Тел./факс: (044) 494-29-56
E-mail: perfect@toko.kiev.ua
Свідоцтво про внесення до державного реєстру:
ДК № 2959 від 03.09.2007

Надруковано у ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф»
02094 м. Київ, вул. Віскозна, 8

Радн бекоро чидоро
1) Не видунуцуре меал
Еврену, аме Евреном
(мгера м дон консервацион,
аро Егрон, аро Егрон)

2) Не преидунуцуре суоло
ка "перекладрук"
крене суоло знарат
междуу, а
знакисид.

Дуре -
Варор то чидоро,
50 в дн савид каорн зге

Е. Каватова

